

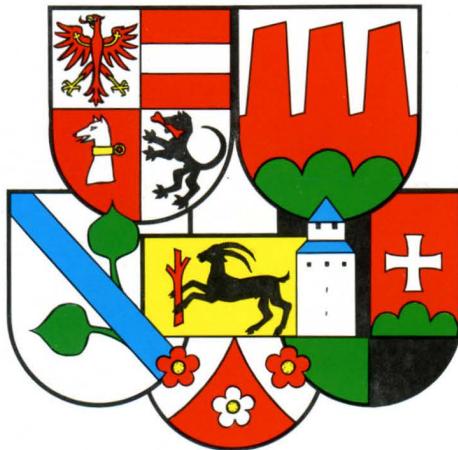

calënder ladîn 1996

1889 1989

Cassa Raiffeisen Val Badia

PONTINES: Corvara

Tel. (0471) 836243 - Fax 836295

Tel. (0471) 836307

Telex 401554 R BADIA

Tel. (0471) 836163 - Fax 836524

Tel. (0471) 847666 - Fax 847680

Tel. (0471) 839732 - Fax 839904

Tel. (0471) 843140 - Fax 843249

Tel. (0471) 843306 - Fax 843305

Tel. (0474) 523102 - Fax 523465

Tel. (0474) 501180 - Fax 501685

Tel. (0436) 79382 - Fax 79388

79383

Sorvisc d'assiguraziun

Tel. (0471) 847688 - Fax 847695

Colfosc

Tel. (0471) 836163 - Fax 836524

La Ila

Tel. (0471) 847666 - Fax 847680

Badia

Tel. (0471) 839732 - Fax 839904

La Val

Tel. (0471) 843140 - Fax 843249

Pederoa

Tel. (0471) 843306 - Fax 843305

San Martin

Tel. (0474) 523102 - Fax 523465

Al Plan de Mareo

Tel. (0474) 501180 - Fax 501685

Rèba

Tel. (0436) 79382 - Fax 79388

calënder ladin 1996

dè fòra da Èrt por i Ladins dla Val Badia

Le cíalzá dl cuch (*Cypripedium calceolus*) é zënzater l'orchidea plü cunesciüda te nosc raiun

L'ann 1996

L'ann 1996 é n ann barest cun 366 dis.

L'ann liturgich mët man la pröma domënia d' Avënt, ai 3 de dezëmber 1995 y se finësc cun la sabeda, ai 29 de novëmber 1996.

L'aisciüda mët man ai 21 de merz;
l'isté mët man ai 21 de jügn;
l'altonn mët man ai 23 de setëmber;
l'inver mët man ai 22 de dezëmber.
Capiun é ai 21 de forá;
Pasca é ai 7 d'aurí;
l'Assënza é ai 19 de má;
Pasca de má é ai 26 de má;
Les Antlês é ai 9 de jügn;
SS. Cör de Gejú é ai 16 de jügn.

* * *

Festes de prezet chilò da nos:

1 de jené Nanü
6 de jené S.Bogna/Guania
15 d'aóst S. Maria dal Ciüf
1 de novëmber Gnissant
8 de dezëmber Imaculada
25 de dezëmber Nadè.

L'Assënza y Les Antlês vëgn chilò da nos zelebrades la domënia dô. S. Ujöp y SS.Pire y Paul n'é nia plü festes de prezet tla Talia; ailò messassun jí ti païsc dla Austria.

je me me

1 Lönesc	FESTA, S.Maria uma de Dî, Nanü, Dé mondial dla pêsc, de prezet; Fulgens, Wilhelm, Vinzénz
2 Mertesc	Basilio le Gran, Gregöre, Dietmar
3 Mercui	Genovefa, Irmina, Odilo, Adela
4 Jöbia	Angela, Elisabeta, Mario, Roger
5 Vëndres	Pröm vëndres, Gerlach, Emilia, Rafaela (1949 degan J. Mersa +)
6 Sabeda	GRAN FESTA, S. Guania-Bogna, de prezet, Casper, Marciun, Baldessé, Pia, Gertrud
7 Domënia	Bato de Jejú, Valentin, Raimund, Sigrid
8 Lönesc	Severin, Erhard, Heinrich
9 Mertesc	Iulian, Eberhard, Alexia
10 Mercui	Gregöre, Paul, Wilhelm, Anna
11 Jöbia	Paulin, Jan da Breslau, Tomesc
12 Vëndres	Bernhard, Pire, Antone, Tatiana, Hilda
13 Sabeda	Ilario, Gottfried, Heldemar, Iutta
14 Domënia	2^a ia por l'ann, Engelmar, Reiner, Berno, Helica
15 Lönesc	Romed, Mauro, Arnold, Iansen, Paul
16 Mertesc	Marzel, Honorat, Teobald
17 Mercui	Antone le Gran (Patronn d'Antermëia), Beatrizé
18 Jöbia	Prisca, Margarita, Ulfried, Regina, (otavâr por les religiuns cristianes, encina ai 25 dal méis)
19 Vëndres	Agrizio, Cnud, Aleidis, Heinrich
20 Sabeda	Bostian, Fabian, Eutimio, Ursula
21 Domënia	3^a ia por l'ann, Agnese, Meinrad, Patroclus
22 Lönesc	Vinzénz, Teodolinda, Walter
23 Mertesc	Heinrich Seuse, Ildefons, Emerenziana
24 Mercui	Francësch da Sales, Eberhard, Vera, Ara
25 Jöbia	Conversciun de S. Paul, Wolfram, Emanuel
26 Vëndres	Timoteo, Tito, Paula, Michil, Albert
27 Sabeda	Angela Merici, Julian
28 Domënia	4^a ia por l'ann, Tomesc d'Acuinn, Carlo le Gran, Manfred
29 Lönesc	OJÖP FREINADEMÉTZ, Valerio, Wenzelin
30 Mertesc	Iazinta, Martina, Serena, Aldegund
31 Mercui	Jan Bosco, Francësch, Eujebio, Hemma

REGULES DL TËMP Y DIS PROFEĆ:

Él la net de Nanü chít y tlêr
l' ann gnará bun y cér.

Rëna checena sólo pröma doman
porta slet tämp y desgrazies döt l' ann.

Santa Bogna tléra y sarëna
fej tröp vin por la marëna.

Ai diesc de jené bel sarën'
la blâ vén tröpa y bun fén.

Da S. Bastian y S. Fabian (20 de jené)
l' dër inver mët pa man.

Desche al é ai 22 de jené (S. Vinzenz) le tämp
inscio sarál spo döt l' ann sovënz.

Él ai 22 de jené (S. Vinzenz) bel tämp assá
gnarál de bun vin y tröpa blâ.

L' mëis de jené blanch y luminus
d'isté sarál gran cíalt y tröpa suiûs.

Él de jené bele frúć sól lëgn
é chël por l' paur n rí sëgn.

Él les talpines de jené che pëta sö
vëngel de má cíamò inver y incé mez
jügn inscio.

S. Paul (25 de jené) zënza nëi col tämp bel
dij che l' ann vén bun y morjel.

Tira incö en vënt grô y grôs
gnarál la plöia tôsc.

FENOMENNS A CI:

Dai pröms dis de cösc mëis inant él da odëi le planet Venus sólo pröma sëra dô l' florí dl sorëdl. Da mez jené incé Iupiter sará da odëi atira dô che l' sorëdl é jü dôjö, desco incé Saturn, che s' alza sólo pröm dla nöt. Mars n'é nia da odëi.

Fina mesanöt él la grana y ampla costelaziun dal Oríonn da odëi sora nos.

Notizies

Fòrð

- 1 Jöbia Brigitte, Ioana Franz., Sigbert, Severo
 2 Vëndres Pröm vëndres, PRESENTAZIUN DE GEJÙ TL TËMPL, S. Maria dal poch dles ciandères (Patrozin a La Pli de Mareo), Alfred
 3 Sabeda Pröma sabeda, Blaje, Ansgar, Oskar
- 4 Domënia**
- 5 Lönesc Ingenuin, Albuin, Agata
 6 Mertesc Pire, Paul Miki, Dorotea, Hildegund
 7 Mercui Iaco, Wilhelm, Richard, Ava
 8 Jöbia Iarone Emiliani, Iosefa, Filip
 9 Vëndres Michil, Lambert, Iulian, Apolonia
 10 Sabeda Scolastica, Brun, Wilhlem
- 6^a ia por l'ann, Maria de Lourdes**
- 12 Lönesc Gregore, Benedict
 13 Mertesc Castor, Gisela, Adolf, Echehard
 14 Mercui SS. Zirilo y Metodio (Patronns d'Europa), Valentin da Roma
 15 Jöbia JÖBIA GRASSA, Siegfrid, Claudio
 16 Vëndres Jep Alaman, Iuliana, Filipa
 17 Sabeda 7 Fundadûs di Servic, Benigno, Marzel
- 18 Domënia**
- 19 Lönesc Bonifaz, Irmgard
 20 Mertesc CARLASCÉ, Eleuterio, Amata, Iordan
 21 Mercui CAPIUN, Pire Damiani, Germano, Gunthild
 22 Jöbia Diego, Margarita, Catedra de S. Pire
 23 Vëndres Policarp, Romana, Otto
 24 Sabeda Matî apostul (incé ai 14 de má), Ida
- 25 Domënia**
- 26 Lönesc Dionijio, Ulrich
 27 Mertesc Gabriel, Marcward
 28 Mercui Roman, Teodolf, Silvana
 29 Jöbia Isach, Oswald, August

REGULES DL TËMP Y DIS PROFEĆ:

Él en S. Maria (ai 2 de forá) dër cíalt le dé sarál cíamò dër nëi y dlacè.

Sce al nëi y gunfedëia
l'aisciüda defata tlocherëia.

Sce i cíampoprá é de vërt cioscès
sarái da Pasca dla nëi stopës.

Da S. Matio él la olp che va
por l'ultim iade sólo dlacia.

Ajache encö se rump l' dlacè,
sce al é, sc' nó vëgnel cherié.

É forá süt y frëit
spo poste t'aspeté d'aóst cíamò i dis da
cian (cíalt).

Ala fin de forá n gran vënt
al vëgn en bun ann pur jënt.

Sce l' vënt ne vëgn nia de furá
dër dessigü d'aurí al gnará.

FENOMENNS A CI:

Venus romagn entres cíamò tlêra sólo
sëra sól orizont a est. Mars ne n'é nia da
odëi. Le planet Iupiter é i pröms dis dal
mëis tlêr da odëi plü tert tla sëra, ala fin
dal mëis náscl al orizont püch dan le
sorëdl. Saturn sará tlêr tal ci dles prömes
ores dl dé.

Notizies

Carlascé

Les mascheres
torones bortes y sozes
granes chedres y pazes
sbaufades y prosses
müstc de stríes y de vedles ríes
de taifli y malans y luzifers lironc
de bái falc y de orchi alc
risc grisc y iać spauris
belzebubs grói y lorfes moles
s'amér fora por chës plazes lizies da dlaces.
Düç en sfilada fora dô scora
sö por païsc fina dan dlilia
desco na prozesciun de mać
gnüda lëdia da ciané
y da söes morones dla ciasa dai mać.
Scraiuns, beriuns por sprigoré
cösc invern tan frëit y spér.
Danteréte müsc de casperli,
de bones fates y de sparontádli
düç corusc co dlaia i edli.
Lonfërs y paraîsc
s'encunta atlò
te kösc païsc dai vîs.
Tan de müsc tan de corusc
tan de mascheres de jont
realtës da vigné dé
armes sanes cun picé
tignides jö ia por l'ann,
che enlò mëssun ester düç anfat,
jí te dlilia y a lauré
nia ponsé che al jess bun
en s'la rí bindicé
o en büre da lotrun.
Nos sun jont y nia bufuns
nos mä encö podunse ester
chi ch'i ne fóssun mai

o chi ch'i sun zonza dagnora
ascognüs belo a bonora
sot la maschera da vigné dé
divert che tö foss en bel dé
ia por l'ann y vigné dé
zonza ester carlascé
zonza falsité.

Tö foss en mat co á enjomé
la prozesciun co jea pa ciané
tla ciasa dai mać.
Normal o ströfé
encö él le dé
da sprigoré
cun büruns y scraiuns
cun sès y slafs
demez l'invern y envié éte
l'aisciöda y la Pasca.

Iaco Rigo

(Fora dl liber „Maghëies“
© Uniun di Ladins Val Badia, 1995)

1 Vëndres	Pröm vëndres, Albino, Albina, Suitbert
2 Sabeda	Pröma sabeda, Agnese da Prag, Angela, Carlo
3 Domënia	2^a de Carsëma, Islav, Liberta, Fridl
4 Lönesc	Casimir, Humbert, Valburg
5 Mertesc	Dietmar, Jan, Oliva
6 Mercui	Ziriach, Fridolin, Coleta
7 Jöbia	Perpetua, Felizita, Volcher, Reinhard
8 Vëndres	Jan de Dí, Eddo, Michil
9 Sabeda	Gregöre, Domenico Savio, Franzisca rom.
10 Domënia	3^a de Carsëma, Milio, Gustav, Jan, Emilian
11 Lönesc	Rosina, Alram, Ulrich
12 Mertesc	Beatrice
13 Mercui	Leander, Iudita, Rebecca, Paulina
14 Jöbia	Metilde, Conrad, Eva, Evi, Gottfried
15 Vëndres	Clemens - Maria, Aloisia, Zacaria
16 Sabeda	Herbert da Köln, Gummar
17 Domënia	4^a de Carsëma, Patrich, Gertrud, Jan
18 Lönesc	Ziril, Salvatur, Eduard
19 Mertesc	S. OJÖP Om de S. Maria, Festa di peri
20 Mercui	Wolfram, Ipolit, Irmgard
21 Jöbia	Christian, Absalon, Benedict
22 Vëndres	Elmar, Lea, Elco, Lucardis
23 Sabeda	Turibio Alf., Ojep Oriol
24 Domënia	5^a de Carsëma, foscia, Elia, Catarina
25 Lönesc	ANUNZIAZIUN A S. MARIA, Anzila, Anunziata
26 Mertesc	Emanuel, Tecla, Liudger
27 Mercui	Heimo, Frowin
28 Jöbia	Guntram, Ingbert
29 Vëndres	Helmut, Ludof
30 Sabeda	Pire, Linert, Diemut
31 Domënia	FESTA dl Orí, Cornelia, Beniamin, Clemens, Guido Abat

REGULES DL TËMP Y DIS PROFEĆ:

Se fej l' merz sciöche l' isté dal ann passè
l'aisciüda sará da menè picé.

Mêrz pò ciamò ester curí
en bun isté ará da gní.

De merz nó ciamò somené
zënsa la somënza ne vëiga nia l' dé.

Dô en merz cun massa plöia y mol
nia en bun ann gní ne pôl.

Da S. Ujöp l' vënt
n'é mai bun pur jënt.

Tan de ciarü che al é de merz
tan de temporai él d'isté.

Sciöch' al é ai 29, insciö l' aisciüda,
sciöch' al é ai 30, insciö l' isté,
Sciöch' al é ai 31, insciö l' altonn.

FENOMENNS A CI:

Venus é entres ciamò la stëra bela tléra
dla sëra. Iupiter vën entres plü fit s' alzan
sö entres plü tert tla net. I atri planeć él
plü rî da conësce fòra te cösc mëis.

Notizies

1 Lönesc	Hugo, Irene
2 Mertesc	Franzësch, Diego
3 Mercui	Riccardo, Luidbirg, Vijo
4 Jöbia	SANTA, Isidoro, Benedict, Conrad
5 Vëndres	SANC, Vinzenz, Creszënzia, Gerhard
6 Sabeda	SANTA, Wilhelm, Pire
7 Domënia	GRAN FESTA DIA RESSUREZIUN DE NOSC SIGNUR, Pasca, Jan de la Salle (Patronn dles scores)
8 Lönesc	de Pasca, Julian, Walter, Beata, (1956 consacr. vëscò Forer)
9 Mertesc	Waltrud, Conrad
10 Mercui	Engelbert, Michil, Madalena
11 Jöbia	Stanislaus, Reiner, Gemma Galgani
12 Vëndres	Zeno, Herta, Tarejia, Iulio
13 Sabeda	Hermenegild, Paul, Ida, Martin I. (papa)
14 Domënia	blancia, 2^a de Pasca, Lidwina, Ernestina
15 Lönesc	Nitcher, Huna
16 Mertesc	Benedict, Bernardette Soubirous
17 Mercui	Rudolf, Robert, Maria Anna
18 Jöbia	Agia, Sabina
19 Vëndres	Leo, Gerold, Friedrich, Werner
20 Sabeda	Vigile y Ćiascian (Patronns de nosta diozeja), Agnese, Hildegund (1974 Degan P. Rubatscher +)
21 Domënia	3^a de Pasca, de S. Ćiascian, Anselm, Conrad da Parzham
22 Lönesc	Caio, Wolfhelm, Gerhard
23 Mertesc	Adalbert, Iôrz (Patronn da Pliscia)
24 Mercui	Fidelis, Maria Eufrasia
25 Jöbia	Merch evangelist, Erwin, Franca
26 Vëndres	Cleto, Consuelo, Helena, Pascajio
27 Sabeda	Pire Canisio, Zita, Floribert
28 Domënia	4^a de Pasca, Luije Maria Gr.
29 Lönesc	Catarina da Siena, Roswitha, Robert, Ugo, Pire
30 Mertesc	Pio V., Ojöp Cottol

REGULES DL TËMP Y DIS PROFECÍ.

Sce al plö en vëndres sanç
ési döt l' ann môi i guanç.

I soni dij:

Me mëteste d'aurí
spo mëssi fraidí;
me mëteste de má
aráste soni assá;
me mëteste de jügn
n'áste incé en bel gran pün.

É mola la pröma domënia d'aurí
fina Pasca de Má sarál môl saurí.

É l' aurí dér bel lesíer
rí y frëit é l' má entíer.

Dér da lönes l' aurí,
l' paür ia pur l'ann pò s'la rí.

Sce l'aurí ó dér scialdé
n'é l'isté nia dér da laldé.

FENOMENNS A CI:

Mercur gnará a löm dô che l' sorëdl é
jü dôjö. Venus a est arjunj la mascima
tlarité. Iupiter vën entres plü sterch y plü
tert tla nöt.

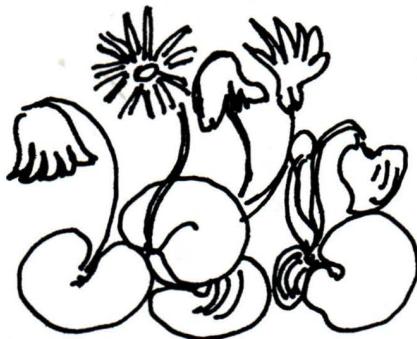
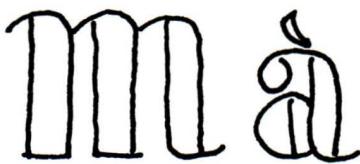
Notizies

Pasca

En scrai de ligrëza vëgn dal cör:
le Signur é ressorí!
Pur le rich y pur le pür'
en rai de lüm incö él gnü.
Les ciampanes cun so sonn
le miraco ô incündé
ala jënt de döt le monn
co mostra bona orientè.
Te vigni ciasa pêsc y amur
dess indô so post ciafè
y tla bontè de nosc Signur
düc orunse confidé.
Pordenè y indô se gní
dô le senn ch'i ún albü
y cun Gejú incö ressorí
mête man orun danü.
Pasca dess nosc cör daurí
co é pur i atri gonot stiüt;
tan de fredesc mëss patí
y nos atri ún pa döt.
Mo dal monn se destachè
n'é por nos bën nia saurí;
brontorè y critiché
é plü saurí co s'an desdí.
Gejú Crist orun perié
mort por nos y ressorí,
ch'al nes lasci stersc deventè
y indô ciarè sö a ci.
Aleluia adöm ciantun
y cun ligrëza podun dí:
Pasca él ségn te vignun,
col Signur sun ressorí.

Giuvani Pescollerungg
(Fora dl liber „Chilò orun restè“,
© PLURISTAMP, 1991)

1 Mercui

Ojöp Laurant, Arnold, Agostin

2 Jöbia

Atanasio, Sigismund, Pelegrin, Riccardo

3 Venders

Pröm vëndres, Iaco y Filip apost., Teodojio, Alexander

4 Sabeda

Pröma sabeda, Florian (Patronn da Curt), Guido, Valeria

5 Domënia

5 Lönesc

Antonia, Gundula

7 Mertesc

Gisela

8 Mercui

Ulrike Nisch, Pire, Evodia, Wigger

9 Jöbia

Adalgar, Volkmar, Ottokar, Maria Tarejia

10 Vëndres

Gordian, Epimaco, Isidoro paur, Antonin, Jan

11 Sabeda

Gangolf, Iachin, Nazio

12 Domënia

12 Lönesc

Servaz, André

14 Mertesc

Matia apostul (te val' stati), Bonifaz

15 Mercui

Sofia o Sonia, Rupert

16 Jöbia

Jan da Nepomuch, André, Ubald

17 Vëndres

Paschal Baylon, Walter

18 Sabeda

Jan, Erich, Felize, (* 1920 Papa Wojtyla)

19 Domënia

GRAN FESTA, Assënza - Palsacrûsc, Pire, Zelestin, Ivo, Teofil,

Crispin

19 Lönesc

Bernardin, Elfriede, Valeria

20 Mertesc

Hermann Josef

21 Mercui

Rita, Iulia, Renate, Romuald

22 Jöbia

Jan Bat., Wipert, Dejiderio, Guitwert

23 Vëndres

Madalena, Ester, Dagmar, Sofia, Ludwig

24 Sabeda

Gregöre VII., Beda, Urban, Maria Mad. Egilhard

GRAN FESTA, Pasca de Má, Filippo Neri

de Pasca de Má, Gustin da Canterbury, Brun

25 Lönesc

German, Agostin, Wilhelm

26 Mercui

Maximin, Imtrud, Bona

27 Jöbia

Ioanna d'Arch, Ferdinand, Reinhild

28 Vëndres

Vijitaziun de S. Maria a Elisabeta, Petronila

REGULES DL TËMP Y DIS PROFEĆ:

De má
mai plöia assá.

Empormò Pancraz, Servaz y Bonifaz é la fin
dal frëit y lunch inver destin,
mo zënza la frëida Sofía (15 de má)
nes lascia l'inver nia ciamò ía.

Sce les ès somëna de má
ará l' paur patüc assá.

La plöia da Pasca de Má
porta benedisciu assá.

Siëia le paur de má
artigöi y pofl vëgnel assá.

De má dess ciafë vigne erba
n pazun d'ega.

FENOMENNS A CI:

Venus é entres ciamò la tlêra sö a ci. L'
sorëdl röa éte tla costelaziuns dai Jomelins
y porta ecuilibre magnetich stabil. Iupiter
comparësc entres plü tlér tla nöt.

Notizies

Jügin

- 1 Sabeda Iustin, Simeon, Luttgard
- 2 Domënia** **GRAN FESTA, Santiscima Trinité, Marzelin, Pire, Armin, Blandina**
- 3 Lönesc Carlo Lwanga, mart. d'Ug., Kevin
- 4 Mertesc Clotilde, Crista, Franzësch
- 5 Mercui Bonifaz, Fulger
- 6 Jöbia Norbert, Claudio, Falco, Bertrand
- 7 Vëndres Pröm vëndres, Robert, Eoban
- 8 Sabeda Pröma sabeda, Medardo, Wilhelm, Engelbert
- 9 Domënia** **GRAN FESTA, Les Antlës, Efrem, Felizian, Grazia**
- 10 Lönesc Heinrich da Balsan, Oliva, Diana
- 11 Mertesc Barnaba, Rimbart
- 12 Mercui Jan, Ćiasper, Leo, Odulf
- 13 Jöbia Antone da Padua (Patronn da Picolin)
- 14 Vëndres Festa liturgica dal S. Cör de Gejú, Burchhard, Gottschalk, Meinrad
- 15 Sabeda Ví, Lothar, Gebhard, Istrid, Germana
- 16 Domënia** **11^a ia por l'ann, Festa dal Cör de Jejú, Benno, Lutgard**
- 17 Lönesc Eufemia
- 18 Mertesc Felize, Paul, Gregöre
- 19 Mercui Romuald, Modesto, Gervasio, Protasio, Deodat
- 20 Jöbia Adalbert, Margarita, Benigna
- 21 Vëndres Aloije, Alban
- 22 Sabeda Paulin, Jan Fisher, Tomesc M.
- 23 Domënia** **12^a ia por l'ann, Ojep Cafasso**
- 24 Lönesc Jan Bat. (Patronn da S. Martin)
- 25 Mertesc Wilhelm, Eleonora, Dorotea
- 26 Mercui Vigile (Patronn d'Al Plan y da Calfosch), Jan y Paul
- 27 Jöbia Zirillo, Hemma da Gurch, Heimo
- 28 Vëndres Ireneo, Ecchehard, Vinzenza
- 29 Sabeda PIRE Y PAUL (Patronns da Rina)
- 30 Domënia** **13^a ia por l'ann, Martiri da Roma, Otto, Teobald, Bertram**

REGULES DL TËMP Y DIS PROFEĆ:

Te chinesc dé erba assá
y te na nöt nëi assá.

San Medard (8 de jügn) al dij sigü
co che l' tämp por 40 dis á da gní.

De jügn la plöia frëida
é sciöche tosser por cíamp y por l'erba.

Jügn dér frëit y mol
é stlet por sach y fôl.

Plöel ai 27 dal mëns
plöarál set edemes tai fëns.

FENOMENNS A CI:

Venus sará da odëi da mez le mëis inant
püch denan' che le sorëdl lëi. Iupiter
vardará döta nöt le ci. Saturn sará alt a ci
canche le sorëdl nasc.

Notizies

T' urt

Plèn de ciöf, o bela möta,
dlungia tè dér bel florësc.
Prësc corida este döta.
Encér te sö les lilies crësc.

Chël co ciafa na te' flu,
döt le bel se goda su.

Trep amur le ciöf adora,
ôl gní bel y plèn d'odur.
Mâ na flu de cöstes sora
costa en cör de ver amur.

Chël co tol na flu da mè,
vënn dal cör la liberté.

Essi mile cörs t'eniade,
por na resa iu t'ai dess.
Te mio cör y te mia vita
iu por tè morí oress!

Vita y cör a mé mo daste,
düc i ciöf a té te dái.
Reses desflorësc naôta,
nosc amur mo fin n'á mai.

Ligrëzes y tristëzes
orun adöm gropé,
y empede les richëzes
tla gherlanda flus ciolé.

*Angelo Trebo
(Fora dl liber „Angelo Trebo -
Poet Ladin“ 1862-1888,
© Uniun Maestri Ladins, 1988)*

Julii Messe

1 Lönesc	Teobald, Dietrich
2 Mertesc	Maria, Otto, Bernardin
3 Mercui	Tomesc apostul
4 Jöbia	Elisabeta, Procopio, Ulrich, Berta, Elisabetta
5 Vëndres	Pröm vëndres, Antone Maria, Letizia
6 Sabeda	Pröma sabeda, Maria Goretti, Godelina, Tarejia Ledochowska
7 Domënia	14^a ia por l'ann, Willibald, Edelburga
8 Lönesc	Chilian, Edgar, Adolf, Hermann
9 Mertesc	Agiolof, Wigfried, Veronica
10 Mercui	Knud, Erich, Oraf, Engelbert, Emmanuel
11 Jöbia	Benedict (Patronn dl'Europa), Rachele, Olivier
12 Vëndres	Hermagoras, Fortunat, Jan Gualbert, Felix
13 Sabeda	Heinrich rè y Cunigunda, Sara, Clelia, Ioel
14 Domënia	15^a ia por l'ann, Camillo, Roland, Casper, Franz Solano
15 Lönesc	Bonaventura, Gumbert, Donald, Bernard
16 Mertesc	Maria dl Carmelo (Carmini), Carmela
17 Mercui	Alejio, Alex, Charlotte (1991 Vësco O. Gargitter +)
18 Jöbia	Arnulf, Friedrich, Radegundis
19 Vëndres	Bernold, Poppo
20 Sabeda	Margarita, Wilmar, Aaron
21 Domënia	16^a ia por l'ann, Laurënz da Brindisi, Arbogast, Daniel, Prasede
22 Lönesc	Maria Madalena, Verena, Eberhard
23 Mertesc	Brigita
24 Mercui	Cristina, Cristofe, Ojep Fernandez, Siglinde
25 Jöbia	Iaco apostul (Patronn dla dlijja de Badia), Tea
26 Vëndres	Iachin - Anna, Critiana, Bartolomea
27 Sabeda	Lucano, Zelestin, Pantaleon, Natalia
28 Domënia	17^a ia por l'ann, Inozënz, Beat, Samson, Benno
29 Lönesc	Marta, Flora, Luzilla, Olaf, Wilhelm
30 Mertesc	Pire Crisologo, Ingeborg
31 Mercui	Nazio de Loyola, German, Iustin, Jan

REGULES DL TËMP Y DIS PROFEĆ:

Desche S. Maria á l' tëmp ai dui de messé
ará la jënt le tëmp 40 dis vigne dé.
Sce S. Maria se ciafa la plöia jö dal ci
jarára cola plöia a ci (ai 15 de aóst).
Sce al plö encö derot
romagn öta majun y bót.

Messé mëss apraté
cí che de setëmber dess garaté.

Sc' al mët man cun plöia
arán codî la möia.

De messé n dër toné
implësc d' artigöi l' tablé.

Cí che messé y aóst n'é nia bugn da fá
n' á pa gnanca setëmber da dé cá.

É i dis da cian sarëgns y bí
é ciamò bun l'ann che á da gní.

S. Iaco zënza plöia nes dijará danfòra
che en inver dër där sarál defòra.
Sce kösc dé é sarënc h y nët
sará Nadè dër frëit de net.

Passada S. Ann'
gnará frësca la doman.

FENOMENNNS A CI:

Venus roará ala majera tlarité y al maiú
lominus ai 17 dal mëis sciöche stëra da
duman. Iupiter sará a ci tal jí dójö sola
pröma sëra. Mars sará presënt a ci entres
plü tomperí tla net.

Notizies

Agosto

- 1 Jöbia Alfonjo M., Pire, Ulrich
 2 Venders Pröm vëndres, Eujebio
 3 Sabeda Pröma sabeda, Lidia, Benno, Burchard
- 4 Domënia** **LA PORZIUNCOLA, Jan Maria Vianney, Friedrich**
 5 Lönesc Maria dla Nëi, Oswald, Domenica, (1978 Paul VI. +)
 6 Mertesc Trasfigüraziun dal Signur
 7 Mercui Sisto, Caietan, Afra, Iuliana
 8 Jöbia Domenico, Ziriach, Haldiger
 9 Vëndres Altmann, Edith Stein (= Sr. Tarejja Benedicta)
 10 Sabeda Laurënz, Asteria, Astrid
- 11 Domënia** **19^a ia por l'ann, Clara, Filomena, Susanna, Donald**
 12 Lönesc Radegund, Jan
 13 Mertesc Ćiascian (Patronn da S. Ćiascian), Ponziano
 14 Mercui Maximilian Kolbe, Eberhard
- 15 Jöbia** **GRAN FESTA, S. Maria dal Ciöf, Assunziun de S. Maria (Patrozin da La Ila), Assunta, Tarzijo, de prezet, - feraóst**
 16 Vëndres Stefo, Teodor, Alfred, Rochus, Christian
 17 Sabeda Iazinto, Carlmann, Chiara, Beatrice, Ioana
- 18 Domënia** **20^a ia por l'ann, Elena, Claudia, Iutta, Agapit**
 19 Lönesc Jan Eudes, Sebald, Sigbert, Reginald, Moreno
 20 Mertesc Bernhard, Samuel, Roland
 21 Mercui Pio X., Balduin, Isabella
 22 Jöbia Maria Regina, Regina, Sigfried, Filipo
 23 Vëndres Rosa, Richild
 24 Sabeda Berto apostul, Isolde, Maria, Michaela, Emilia
- 25 Domënia** **21^a ia por l'ann, Ludwig, Ojep de Calas, Elvira, Patrizia, Senese (Patronn da La Val)**
 26 Lönesc Gregöre, Alexander, Zeferino
 27 Mertesc Monica, Gebhard
 28 Mercui Agostin, Elmar, Adelind, Iachina
 29 Jöbia Jan Bat., Sabina, Teodora, Beatrice
 30 Vëndres Felize, Heribert, Amadeo, Rebecca
 31 Sabeda Raimund, Paulin, (1986 consacr. Vëscu Wilhelm)

REGULES DL TËMP Y DIS PROFEĆ:

El dër cialt fina S. Laurënz
sarà l' inver blanch de nëi sovënz.

Sc' al é da S. Domëne (8 d' aóst) dër cialt,
vëgnel en inver dër frëit.

Nanter les SS. Maries (da S. Maria dal
Ciöf cina S. Maria de setëmber)
déssun cöie les erbes de medejina.

S. Laurënz porta la fin dal isté
S. Berto le mëterman dal inver.

Sciöche S. Berto á la cîra
ará döt l' altonn la cîra.

La plöia le dé de S. Berto fej mé
al' öa y la fej stenté.

Les plöies de S. Berto
ne stá mai fòra.

Da S. Gustin les plöies de S. Berto zessa.

FONOMENNS A CI:

Mercur é da considré defata dô le florí
da sorëdl a west. Mars y Saturn é da odëi
por döta la nöt. Venus é entres sôla doman.

Notizies

A grisc le cil

A grisc le cil se cür,
dlunch ite frëit se tira,
la vita sëgn s'archîta
denant ch'al vëgnes scür.

Plomins ch'ô s'arbassè
se naina jö a schira,
se tëgn prò vigni fira
stopan ci ch' é passè.

Dessot tla blâ te ciamp
s'arjigna vita nöia,
ch'i unse pan y vöia
da n' dé de buna man.

*Tone Gasser
(Fora dl liber „danter dlijia y defora“, rimes,
© Uniun Ladins Val Badia, 1994)*

Setember

1 Domënia

2 Lönesc
3 Mertesc
4 Mercui
5 Jöbia
6 Vëndres
7 Sabeda

8 Domënia

9 Lönesc
10 Mertesc
11 Mercui
12 Jöbia
13 Vëndres
14 Sabeda

15 Domënia

16 Lönesc
17 Mertesc
18 Mercui
19 Jöbia
20 Vëndres
21 Sabeda

22 Domënia

23 Lönesc
24 Mertesc
25 Mercui
26 Jöbia
27 Vëndres
28 Sabeda

29 Domënia

30 Lönesc

Festa dai Agni Custodi, Egidio, Verena, Ruth, Pelagio

Apolinare, Ingrid
Gregöre le Gran, Papa
Rosalia, Iris, Ida, Rosa
Tarejia, Roswitha
Pröm vëndres, Magnus, Alex, Zacheo
Pröma sabeda, Otto, Marciun, Regina, Madlberta

23^a ia por l'ann, Nadè de S. Maria, Adrian

Gregorio, Corbinian, Othmar
Consacraziun dai doms da Porsenú y Balsan, Mocherá, Pulcheria
Felize, Regula, Adelmar
S. Inom de S. Maria, Guido
Jan Crisost., Notburga, Amato
Esaltazium dla S. Crusc, Gabriel

24^a ia por l'ann, S. Maria dai dolurs, Dolores

Cornel y Ziprian, Jan, Iulia, Edith
Robert, Hildegart
Lambert, Ojep da Copert
Genaro, Igor, Teodor, Maria Wilhelma
Andrea Kim, Paul, Eustachio, Giancarlo
Mateo apostul, Franzësch, Ionas, Debora

25^a ia por l'ann, Moriz, Tomesc da Vill, Emeran

Lino, Ludwig, Tecla
Rupert, Virgil
Klaus de Flühe, Firmin, Sergio
Cosma, Damian, Eugenia, Tarejia
Vinzënz de Pauli, Dietrich, Hiltrud
Wenzel, Lioba, Domëne, Iordan, Laurënz, (1978 Papa Jan Paul I. +)

26^a ia por l'ann, Sanc Michiel, Gabriel y Rafael

Iarone, Urs, Victor

REGULES DL TËMP Y DIS PROFEĆ:

Sciöch' al é l' pröm dé
insciö sará l'altonn.

Le tëmp che sará en chël dé
che la löna vën foscia de setëmber
döt l'altonn romagnará.

Sciöche l' tëmp é in S. Maria (ai 8)
insciö sarál cater edemes alalungia.

Le dé ch' al nasc S. Maria
les vidunderes pëia ía.
Stáres chilò n' é l'inver dessigü nia daimprò.

Sce les röses tan tert ó ciamò flurí,
l' inver stënta da gní.

Sce la fôia toma snel,
cifa la tera defata en mantel.

Tónel de setëmber, chël é vöi,
sarál da Nadè na gran nëi.

Sc' al tona ciamò dô la S. Crusc (ai 14)
spo sarál ciamò n bel altonn.

Sc' al plö en S. Michiel
plöarál gonot d' altonn.
Él bel tëmp en chësc dé
romágnel por cater edemes insciö.

Da s'apeté dô en isté feter passé
ciamò chël dles vedles o da Frêna.
Al pò incé empormò garaté
d' otober morjel y bel.

FENOMENNS A CI:

Le pröm dé dal mëis s'encruj le planet Venus cun le planet Mars, mo mâ por la jënt söla tera - da odëi söla próma sëra a ost. Iupiter sará da odëi por bona pert dla nöt. Saturn roda entres plü al bas al orizont.

Notizies

1 Mertesc	Tarejia dal Bambin Iejú, Remigio, Giselbert, Emanuel
2 Mercui	Agni custodi, Ursizin, Hermann
3 Jöbia	Ewald, Cristina, Irmgard
4 Vëndres	Pröm vëndres, Francësch d'Assisi (Patronn dla Talia), Aurea
5 Sabeda	Pröma sabeda, Plazido, Bartolo, Meinolf
6 Domënia	27^a ia por l'ann, Bruno, Adalbert, Renato
7 Lönesc	S. Maria dal Rosare, Iustina
8 Mertesc	Simeon, Günther, Amor
9 Mercui	Dionijio, Jan Leonardi, Sara, Sibila
10 Jöbia	Victor, Gereon
11 Vëndres	Sciandro, Maria, Brun
12 Sabeda	Max, Serafin, Edwin, Gottfried, Herlinde
13 Domënia	28^a ia por l'ann, Edoard, Oreste, Aurelia
14 Lönesc	Callisto
15 Mertesc	Tarejia d'Avila
16 Mercui	Gallus, Hedwig, Margareta, (dal 1978 vën metü papa Jan Paul II)
17 Jöbia	Nazio d'Antiochia, Franzësch, Clotilde
18 Vëndres	Lücas evangelist
19 Sabeda	Festa de consacraziun de nostes dlijies, Jan y Paul dla Crusc, Pire Alcant., Isaac, Laura
20 Domënia	29^a ia por l'ann, SEGRA DE DÜĆ, Endelin, Vitalis
21 Lönesc	Ursula y compagnes
22 Mertesc	Contardo Ferrini
23 Mercui	Jan da Capestr., Severin, Iaco, Oda
24 Jöbia	Antone Maria Claret
25 Vëndres	Crispin, Crispinian, Dario, Ludwig
26 Sabeda	Amando, Iusefina, Siegebald
27 Domënia	30^a ia por l'ann, Sabina, Elfrida, Wolfhart
28 Lönesc	Sciomun y Iüda apostuls, Tadeo, Alfred
29 Mertesc	Feruzio, Hermelinde
30 Mercui	Gerard, Bernhard
31 Jöbia	Wolfgang, Alfons, Iuta

REGULES DL TËMP Y DIS PROFEĆ:

S. Gallus (ai 16 d' otöber) lascia tumè la nëi
porcöra la vacia te stala
cogherëia i poms te sach.

En S. Gallus mól
chérda alerch en inverdür.
É le tëmp assüt en chësc dé
gnarál lassúra en tüme isté.

A S. Gallus él i vicí che perd la usc,
ai romagn stöms fina en Palsacrusc.

D' otöber i temporai
döt inver é ti „guai“.

É l' otöber frëit y da vënt
é jené y forá lisier pur jänt.

É S. Lüca (18 dal mëis) cíalt y bun,
sará l' tëmp n poltrun.

Plöia ala fin dl mëis,
de n bun ann speré podëis'.

Sce Scimun y Iüda é passá
é l' inver da tó cá.

FENOMENNS A CI:

Venus é da odëi sciöche stëra da
duman, denanche al nasci sorëdl. Cösc
planet s' encruj cola löna le dé 9. Mars
s'alza al orizont entres plü tert tla nöt.
Iupiter é tal jí dôjö en pér al sorëdl.

Notizies

dal 1993

**dô le pröm sblauch de nëi
ai 22 d'otober les 11 da sëra**

I

nosc lën da nusc
è splömé - söes fëies desco
la plöma
de na iarina ...

les nusc
è descüsciades - so guant desco
la scüscia
de en pomaranc ...

y iu
stizé - desco
la tiza
de en chêfer dla löm
fracé.

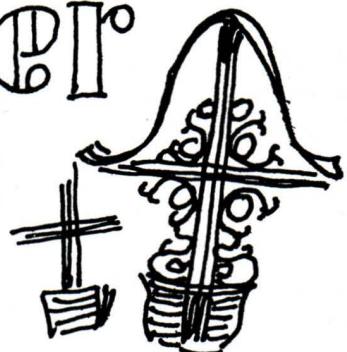
II

nosc lën da nusc	splömada
è splömé -	è la iarina -
les nusc è descüsciades -	descüscé
y iu	è le pomaranc -
stizé.	stizé á en chêfer dla löm fracé.

Iaco Rigo

(*Fora dl liber „Maghéies“*,
© *Uniun di Ladins Val Badia, 1995*)

Novembre

- 1 Vëndres** **GRAN FESTA, Gnissant, de prezet, Harald, Rupert Mair**
2 Sabeda Dé dles armes/animes, Tobia
- 3 Domënia** **31^a ia por l'ann, dles armes/animes, Silvia, Hubert, Pire, Martin, Ida, Pirmin**
4 Lönesc Carlo Borromeo, Gregöre, Reinhard
5 Mertesc Emerich
6 Mercui Linert (Patronn de Badia), Elfried, Rudolf
7 Jöbia Engelbert, Ernst, Carina, Willibrord
8 Vëndres Gottfried, Gregöre, Jan Scotus
9 Sabeda Consacraziun dla Balisica Laterana, Teodor, Roland
- 10 Domënia** **32^a ia por l'ann, Liun le Gran, André, Iustus**
11 Lönesc Martin (Patronn da S. Martin), Teo
12 Mertesc Iojafat, Didaco (= Diego)
13 Mercui Stanislaus Kostka
14 Jöbia Sidonio, Laurënz, Mocherá, Stefo
15 Vëndres Albert le Gran, Leopold, Rochus
16 Sabeda Margareta, Gertrude, Edmund, Otmar
- 17 Domënia** **33^a ia por l'ann, Elisabetta d'Ungheria, Florino**
18 Lönesc Consacr. Basil. S. Pire y S. Paul, Filipina
19 Mertesc Severino, Matilde
20 Mercui Bernhard, Corbinian, Edmund
21 Jöbia Maria de Gerusalemme, Gelajio
22 Vëndres Zezilia, Salvatûr
23 Sabeda Clemens Papa, Culumban
- 24 Domënia** **Gran Festa de Crist Rë, Pire, André Dung**
25 Lönesc Catarina (Patrona da Corvara), Karin
26 Mertesc Linert, Conrad
27 Mercui Modesta, Oda, Virgil
28 Jöbia Günther, Iaco, Berta
29 Vëndres Friedrich, Saturnin, Dionijio, Franz Iolanda
30 Sabeda André apostul, Gerwald, Ojep March.

REGULES DL TËMP Y DIS PROFEC:

Sce Gnissant é tla nëi
porta S. Martin en trafëi.

É l' tëmp da Gnissant bel,
vëgnel ćiamò en cört isté morjel.

Sce al é bel en S. Martin
gnarál indoman l' inver plan plan.
El ćiamò föies söi lëns en chësc dé
gnará l' inver da debité.
S. Martin vëgn adalerch col ćival blanch.
Sc' al n' á nia la nëi, spo pórtel la nëi.

Le dé de S. Catarina va adüm cun Nanü.

Amez novëmber la nëi
porta frûc y trafëi.

Sce al nëi en S. André
sará la blâ da mené picé.

Ćiara tla nöt de S. André
cí cîra che l' tëmp ó mostré,
sciöche al sará, bun o slet
l' ann dô sará, n bun o en slet.

É novëmber tlêr y frëit
sará jené da ćiarü y morjel.

FENOMENNS A CI:

Venus anunziará söla prüma doman le
luvé da sorëdl. Iupiter sará tlêr da odëi
dan le luvé da sorëdl. Saturn se spaza
entres deplü pormez al flurí da sorëdl. Mars
é entres miú da odëi.

Notizies

Dezember

1 Domënia

- 2 Lönesc
3 Mertesc
4 Mercui
5 Jöbia
6 Vëndres
7 Sabeda
- 1^a d'Avënt, Eligio, Natalia, Blanca**
Luzio, Balbina, Maria Angela
Franzësch Xaver
Jan Damasc., Christian, Berbura, Adolph Kolping
Saba, Anno, Hartwich
Pröm vëndres, Mocherá (Patronn da Curt)
Pröma sabeda, Ambroje, Maria Iosefa

8 Domënia

- 9 Lönesc
10 Mertesc
11 Mercui
12 Jöbia
13 Vëndres
14 Sabeda
- GRAN FESTA, S. Maria Imaculada, 2^a d'Avënt**
Pire Fourier, Liborio
Maria da Loreto, Angelina
Damaso, Tassilo, Artur
Hartmann da Porsenú, Ioana da Chantal
Lizia (Patrona da Lungirarü), Otilia, Iodoch
Jan dla Crusc, Franzisca, Bertold

15 Domënia

- 16 Lönesc
17 Mertesc
18 Mercui
19 Jöbia
20 Vëndres
21 Sabeda
- 3^a d'Avënt, Wunnibald, Cristina, Nina, Maria Cruzifixa**
Adelheid, Ado, Dietrich
Stubio, Jan de Matha, Lazaro, Iolanda
Filipo
Pire, Conrad
Hoger, Heinrich, Regina
Pire Canisio, Richard, Hagar

22 Domënia

- 23 Lönesc
24 Mertesc
- 4^a d'Avënt, Franzisca, Iuta, Marian**
Jan da Cracau, Ian, Ivo, Vitoria
Eva, Adamo, Evelyn

25 Mercui

- 26 Jöbia**
27 Vëndres
28 Sabeda

29 Domënia

- 30 Lönesc
31 Mertesc
- GRAN FESTA, Nadé, de prezet, Anastasia, (1987 Degan Br. Majoni +)**
Stefo, Stefania, Richlind, Vinzënzia
Jan apostul y evang., Fabiola
Mituns inozënć da Betleme, dé fantú

Festa dla Santa Familia, Tomesc Becket, Davide rè, Lothar

- Felize, Germar, Richard
Salvester, Melania, Catarina Labourè, Alan, Apolonia

TL INOM DE DÎ AD MULTOS ANNOS!

REGULES DL TËMP Y DIS PROFEĆ:

É le pröm dé de dezember fat ía t'en
inver frëit
romagnarál frëit por cater mëisc.

Desche Adamo y Eva a dl tëmp l' destin
romágnel döt l' mëis fina ala fin.

El sarënc h en la Nöt da Nadè
sará l' ann co vën benedí y bun garaté.

Nadè vërt, Pasca blancia.
Nadè tla nëi, Pasca tl trafëi.

Sce al gunfedëia da Nadè
tröpa ordöra sará da ciafë.

Sce Nadè é da vënt
é l' ann dô cuntënt.

É S. Stefo zëenza vënt
garëta l' vin da Balsan y da Trënt.
Tirel dër tröp l' vënt
l' vin gnarå slet da spavënt.

Vënt la nöt l' ultim dé dal ann
n' á mai fat vin y blâ cuntënt'.

FENOMENNS A CI:

Dai 10 ai 25 é Mercur bel da odëi. Venus sará present por düt l' mëis. Iupiter va dôjö apëna che al vëgn scür, sciöche incé Saturn.

Notizies

Le müsc da Nadè

Defora él chít y scür y nöt,
la jënt dadí bele te let.
A Betleme, te na stala,
en miraco él sozedü:
le fi de Dî, Gejú Crist,
te na cianè da püch nasciü.
Très les sfessses sofla le vënt,
crödia é la ria sajun
pur i tiérs y pur la jënt.
Le Bambin sön stran dormía
y tirâ lesíer le flé;
Sant Ujöp y incé Maria
co podöi pa le scialdè?
Bel su t'en piz, plütosc t'ambría,
en pice müsc dassénn ponsâ
y dal sforz y dala fadía
les orëdles al menâ.
„Desprié y coiené
gonot iö vägni dala jënt,
mo incö él gnü le dé,
incé pur mè le gran momënt
da podëi al monn mostrè
che incé iö sun important.“
Trëi vari inant le müsc fajô
pur odëi le sant Bambin
co t'en iade ségn s'la riô
bel contënt y ligherzin.
„Cun mi polan bel lunch y grisc
al Bambin ôi stopè i pîsc
ch'al ne mëssi se dlacè:
i pîsc dlaciá chi fej tan mè.“
Ciamò en vare gnêl plü dlungia
y les mans bel plan lecâ
cun söa lëinga groia y lungia
che döt grama tromorâ.
Le bel müs al sant viadú

orôl spo incé ti scialdè;
al müdâ mâ jó corú:
tan dassénn messál sofle.
Pur so amur y söa bontè
le Bambin l'á spo premié.
Ségn tla stala da Nadè
vigne ann le müsc po stè.

Giuvani Pescollerungg
(Fora dl liber „Chilò orun restè“,
© PLURISTAMP, 1991)

SALÜĆ LADINS

BUN ANN 1996!

Bun dé y bun aṇn
por l'ann nü dan man
che al Ves pôrti sanité
en pü' de rí y encontenté
l'amur, la pêsc, la sinzirité
daíte y defòra.

En ann tira a fin
é tal slü' jö so destin
metü man ligherzin
dan da püch dér jonil.
Gnù teniade atompé.
Tan debota che düt é indô passé!

Te na aisciöda vërda riël cösc bambin,
so jí gnea rodunt, al chersciô sö bel fin,
i ciöfs encëria le enfornía de belëza
le jonn ruvâ éte tla plü bela jonëza.

D'isté söa eté ea gaiêrda y sigüda
al se maridâ cole fën, cola sajun
madüda,
d'isté êl sü dis y sü agn
i plü bí y i plü sagn.

Spo le pröm frëit söles domans
anunziâ dessogü l'altonn
y le tomp envedlâ dé a dé de plü
i dis ea cöré, al fraidía y moría
i corûsc.
Sotéte i pòpi tal mistêr ascognüs
aspeta êrt che ai pòi gní flûs.

Bun dé y bun ann
por l'ann nö dan man
che al Ves pôrti sanité
en pü' de rí y encontenté
l'amur, la pêsc, la sinzirité
daíte y defòra.

Les miûs aodanzes oressi Ves sporje prò por cösc ann 1996. Co sarál mo mai?

An messará aspeté y le vire.

Ann a ann passa plan plan y vigné ann nes aodunse magari trep de medemo: la sanité, l'amur, i scioldi ... forsci tlafinada, dô che i s'án aodé döt le possibl a nos enstësc, roúnse empormó te nosc ponsíer a tó éte incé i atri: al è entres ćiamò jont y popolaziuns entières co se aóda la pêsc, na vita en iade zonza ermes. Nüsc ijins serbs, croác, bosniać ... belo da plü agn, vign' ann la medema aodanza, les medemes oraziuns, vign' ann passa, spo á endô en iade chisc püri jonc l'ocaijun te söa speranza, mai gönüda desperaziun, da s' aodé la pêsc ...

Con en calënder ladin ne vára sambën nia, da müdé en monn agressif y cröde, ara ne jará sambën nia cun mëter minunghes te cösta pratica da mioré desgrazies massa enráisciades éte te cörs y cosciënces umanes.

Le calënder ladin é roé ala 35ejima anualité y ediziun. Al è entres ćiamò porsones cun trep idealism y gran' creativité co dëida, vign' ann, incé sce la redaziun é tomada tles mans jones dal Sorstant nö dal'E.p.L. En gran iolan y i miûs complimond ales porsones dagnora a desposizion por scrí na storia o en articul. Le Calënder Ladin 1996 ne n'á nia ćiamò müdé so aspet tradizional tan aprijé dala jont de nostra valada. En

gran iolan ti va atlò mâ por nen anunzié önn, a Siûr Angel Morlang, che á metü sö dan da trec agn la uniun „Ert por i Ladins“ y á dagnora salpü da ralegré y ensigné la jont.

Che le Calënder Ladin pôrti ligrëza y döt le miú tles ćiases Ves aóda

por le Comitê, Iaco Rigo.

SCIÖCHE LE CALËNDER LA VËIGA DANFÒRA

- poísia de Pio Baldissera

Al é Nanü,
al mët indô man n ann nü.
Jënt se da la man,
se fej aodanzes de döt le bun.
Da cíasa a cíasa, dlun' saltan,
incö, sciöche zacan,
mituns va a dí le „bundé“,
aodan fortüna y sanité.

Al é mâ bun,
ch'i ne savun nia döt danfòra.
Insciö poduns' dagnora
sperè bëgn döt le bun.
Mo le dagní,
chël é tles mans de Dî.
Vël sa cí ch'i adorun
y al nes 'l dará,
sc'i s'l meritun.

Jenè, mëis frëit, dlacè.
Cun la natöra che pò palsè,
palsâ incé le paür da n tëmp.
Al fratinâ te stala y te majun
y dô le laûr,
se godôle l' cíalt dl gran mugun,

te stüa, sön ban' da furn.
Y sëgn?

Sëgn, ater co palsè!
Sc'an n'ô restè tla meseria,
él sëgn da se porvè.
Dáite o alaleria
va tröc a sochedí
les foles de chi dai schi,
che, sciöche les cargares,
söi rogns y söles pares
s'la büsia cí ch'ai tëgn.
Chësc é l'inver da sëgn!

Forá, nia tröp da fá
n'â i paurs chësc mëis zacan.
Patrun mudâ la servitú,
che podô incé fá val' dis de santú.
Y chi ch' ê arjigná
podô fá noza y se maridé,
incér carnescè.

Forá da sëgn: na gran mascherada,
liada al' alta sajun dai schi.
Le tëmp da se devertí ciafa vignun.

N pü' se mascherè,
pò bëgn dè l'ilujiun
de ti sciampè ala realté.
Mo mâ por püch: dô carnescè
atira vëgn capiun!

Coi dis che crësc
y i pröms ciüfs che florësc,
vëgn merz dôcá.
Al é tëmp de carsëma
y plü dadî gnôl fat
jaiun y penitënsa.
Sëgn élé döt anfat,
pücia é la desfarënsia
danter carnescè y carsëma.

Aurí: di schi la gran sajun
s'agota ía.
Rovada é la gran fadía
y jënt pò fá cun pêsc Pasca de
ressureziun.
Dô chësta festa
se confôrta bëgn vignun.
Dô l' lunch inver
vëgn sëgn na miú sajun.

Trá tera, arè, somenè,
spane coltöra, romenè, fá sí:
laûrs che gnô fać d'aurí,
mâ plü recorć de n tëmp passè.
Te d'atri ciamps
é sëgn l' laûr chirí.
Dl fabriché
la gran ativité pò indô mët' man.

Má: i lëgns á indô süa fëia
y döt mët man de flurí.
La jënt à na gran vëia
da s'la rodè, da jí
por sanç o a se devertí.

Che al garêtes i früć
dla tera y dl laûr,
préia sëgn mâ plü püć,
ti dis dles crusc.

Te dlilia y te val' stüa
vëgn fat l'altè de má,
n onú de Santa Maria.
Te chësc mëis a vëra dediché
s'abinà jënt a perié,

dan chësc altè.

Öna indô l'atra vëgnel spo dôcá
les beles festes:
l'Assënza, Pasca de Má,
la Pröma Comuniun ...
y incé da fá noza él la dërta sajun.

Cun jügn mët man l'isté.

Dër lunch é ségn l' dé
y al é mâ bun!

Na büsia á ségn vignun,
madér che düc pordüjes!
Sce l' tämp é bel y téggn,
mët man i paurs a sié fëgn,
y i famëis va a munt.

La scora stlüj la porta.

Scolars y ensegnanç
dô les feries se confôrta;
ai é düc stüfs y stanç.
Al é spo da jí al mér
a se pratè n pü' jö,
anfat sc'al é n pü' cérr.

Aldédancö é l' stîl de vita insciö!

Messè: zacan l' mëis dl fëgn,
che implî bel plan majuns y tablá.
Ségn, sce l' tämp lascia n pü' fá,
te chinesc dé
é döt ruvé.

Döt mëss jí snel
y scialdi mâ plü maschinel.
An siëia cí ch'é bel, i plü bí prá,
i petli vëgn lasciá.

Tratan che de fëgn s'implësc
tablá y majuns,
foresc vëgn a implí hotí y pensiuns.
La gran sajun d'isté mët indô man.
Le scior é ségn l' rè
de nosta val.

Vël pò bëgn ciapedè
la munt, l' bosch, l' prè,
sön rodes, a pè, a cíaval.
Sc'al paia indortöra,
pôn bëgn inc' ofrí sö n pü' de natöra!

Aóst, mëis cíalt d'isté.

Da n tämp jö i paurs sön munt a sié,
spo jö indô snel a sojorè.

Por döt le mëis êl mefo da s' spazè.
Sëgn, ater co se spazè!
Aóst é deventè
l' mëis da santorè.

Por n' edema o chinesc dé
s' archita ía tröpa ativité
de laûr,
n onú dl „Ferragosto“,
n sant da mez isté.

Por munts y por valades,
por sëmenes y strades,
motorisá o a pé,
düc mëss sëgn s'la rodè.
Les festes alaleria
florësc sciöch' ciüfs ti prá;
al diau mënun la meseria,
pro bira y galüc pratá.

Le cürt isté de nüsc paîsc é tosc rové
y cun setember unse l'altonn dan
porta.
Tröc se confôrta
dô la sajun dai bí curusc,
olá ch'an é indô n pü susc,

deach' i foresc stufusc,
sciöch' les vidunderes,
bel plan s' un tira.

Sce al ne plöi,
á i paurs tosc íte l'artigöi
y i armënç pò gní vardá
ti prá, a pascentada.
Ti ćamps n'él sëgn plü nía da fá.
I soni ciafun da cumprè
y al foss bëgn na matada,
da stè a i ćiavè.

Otober: incér segra dal rosare
se dörun bëgn indô l' šamare,
y da sëra stan ion dô mogun.
Al é l'ultima ocajjun
da rodè, da amiré n pü' la natöra,
che se lascia sëgn odëi
ti curusc plü bí,
denant che la næi
vëgnes a la curí.

Ti urc cöiun adöm i ultims früć,
al é bel' segra de düc.

Sce l' tëmp é ciamò bun,
ti vëgnel dit „isté dles vedles“.
An va a marcé da San Scimun;
al é sëgn la sajun
dl bun vin nü
y dles ciastëgnes pratades,
che jënt va a se mangé
cun d'atres bunes derzades.

Novëmber, sciöch' na medaia á sües
perts:
öna nes mostra l'abondanza de frûc,
che implësc cianô y majun;
l'atra nes mët a düc
dan i edli la tristëza dl desflurí,
l'increscimun
dô la buna sajun, che a va a finí.
Döt se destöda ía,
i dis vëgn cörć, y püch y nía
scialda le sorëdl sëgn.

Gnissant: ciandères verd söles fosses
enfornides
y jënt sta dlungia, chîta n oraziun,
punsan ales porsones endormedides,

che aspeta ailó l' dé de ressureziun.
A düc chi ch'é
a chësc monn dër engrifá
n pü' punsè ala mort mâ bun pò i fâ.

Dezember:
al vëgn mâ plü baié de nëi.
Mâ dërt, sc'ara é bele dan man,
scenó éle gran ora
da mëte man de fâ
nëi de canun,
por bëgn podëi daurí
l'alta sajun dai schi,
incér San Micorá.
Chësc sant,
da n tëmp amè y tomü
da nüsc mituns,
á sëgn scialdi pordü
sües gran funziuns.

Avënt: tëmp de oraziun
y de preparaziun al bel Nadè.
Tëmp, sëgn dër strabaçè,
olá ch'al vëgn mâ plü punsè
al vëne y al cumpchè.

La cripele, da n tëmp usanza amada,
che â messè zede
al rich lëgn da Nadè,
é sëgn indô da tröc dër aprijada,
y á te nostes stües so post ciafè.

Che chësta sacra rapresentaziun
de vita scëmpla y de umilté,
descëdes te nostra rica generaziun
l' dejidér de daidé la püra jënt.

L'ann é ala fin, al é da rengrazié:
dl tëmp che Chëlbel dí s'á cunzedü,
por fá dl bëgn a jënt, sc'i ún orü;
dl bel, dl bun ch'i ún indô podü
nes gôde zënza nosc mirit;
dla sanité,
ch'an sá mâ da aprijé,
canch'an ne l'á nia plü.
Dilan, che é n prëtitambel
inc' por l'ann nü.

L' FI PORDÜ o L'BAU DI FORGNUNS.

(Na storia da Nadè, che se mët a punsè) de
siûr Angel Morlang

Bel plan tomâ i odlagn di lersc jö da chi lëgns. Ai ê madüs y rosc y ghei sciöche la rüja. Al ê altonn y ai messâ tomè jö ia por tera por morí y fraidí y deventè tera y spëisa al lëgn che i â fat crësce y ales erbes incëria, por ch'al gniss d'aisciöda vita nöia y mëte man indô danü l'cërtl dles sajuns por la vita da vigni dé.

Zënza i aldí tomâi jö ia por tera, sön chël banch, sön chël tru y söles sciabiles de berba Isidor, l'vedl maéster en ponsiun. Bindicé soflâl demez chi odlagn, che i tomâ sõi brac. Al se tignâ la maza storta, che l'daidâ da jí a spazier.

Al ê n dé dla próma édema de novëmber, ch'al ê jü a spazier fora da chë corsciara, olách'al ê n tè bel banch sot l'lëgn, che â inçé bele pordü les fëies cöcenes y gheles, tomades jö y fajò da cutra ala tera, olách'an pestâ lassura.

Berba Isidor jö gonot fora da chël banch a se sentè, ciamò deplü da

d'aisciöda y da d'altonn, co d'isté. D'invern êl bëgn massa frëit y da nëi y al ê stè döta süa vita n pü' zite dales desfridides.

Mo in chël dé êl propi ciamò bun cialt y al ê bel chit, sciöche al é gonot da chë sajun. An n'aldî gnanca les fëies che tomâ dai lëgns jö ia por tera.

Berba maéster ti ciarâ ala natöra, che da chë sajun n'a nia plü chël bel mantel dl'aisciöda, dl isté o dl altonn plü adora, d'otober. Mo ara i fajò dagnora impresciun a Isidor, che savô da conscidré döt y da odëi dlunch l'bel, l'gran y l'fin.

Datrai baiâl su y ailò l'ésson aldí laldan l'gran patrun dl cil y dla tera, che á cherié döt cant por la jënt y döt cí che vir. Mo laprò metôl dagnora inçé na oraziun, che la jënt reconësces l'bel y l'gran dla natöra y ne l'desdrüjes nia por i caprizi dl monn.

Vistí êl dagnora n pü' nobel, ch'an conescess, ch'al ê stè maéster y ch'al ê ciamò maéster en ponsiun. Canch'al jö a spazier, âl dagnora na bela maza storta y söl cé na bela ciuria da sigat, mo bel cíariada ite cun curan. Mo les dumënies y festes l'udôn cun l'ciapel a zilinder y

ailò somiâl depaca n barônn o n grof.

Cî ne falâl pa ciamò nia al maéster Isidor, canch'al jô a spazier? L'cian, n tè pice cian dal müs plëgn de polan, ch'al n'odô apëna fora y che menâ tres chë picia coda, mo che n'ê nêt nia rî y ne ladrâ nia gonot, mâ can ch'al odô l'scoaciamin bel fosch sönsom cina jô dapé. Da chël se tumôle y al l'odô bele dalunc gnon adalerch. Inom âle chël cian pipifax (= chël che fej pipi) y chësc inom savô döt l'comun, danfora i scolari. Can che l'maéster jô invalgô, êl tres dant o dô. Can ch'al ê dant, ciarâle tres zeruch a odëi sce l'patrun gnô dô y can che l'maéster stô chit, stôl ince vël chit.

Canch'an odô l'maéster, n'ê l'cian nia dalunc y canch'an odô l'cian, n'ê l'maéster nia dalunc.

En chël dé domisdé, al ê la festa de san Carlo Borromeo, fajô l'vedl maéster süa meditaziun sólo natöra y les belëzes dl païsc de san Iodoch.

San Iodoch ê n païsc nia cis gran, ponü ite te na gran tëmpla, bel adaldërt érta, ôta cuntra süd. Da san Iodoch odôn cuntra süd la gran gherlanda dles Dolomites, che i fajô da corona y gherlanda ai bí bosc

vérç jô dapè y ales campagnes beles vêrdes cun sües ciases y majuns.

San Iodoch ê n païsc, olá ch'al rovâ adalerch foresti nobli, sciöche grofs y barônn, ciodí che amesa l'païsc êl n côl y sön chël côl êl n ciastel, che ê plü dadî abité da n grof y valgünes ciases incëria à l'carater de nobilté; da olá ch'an podô odëi, ch'al ê n iade döt possedimënt dl grof. Porchël rovâl dailò bele dër dî foresti alaingrana.

Šegn ê döt tles mans de paurs y d'atri. Pornach'an rovâ tl païsc de san Iodoch, messân conësce, ch'al ê n iade stè jënt plü nobla ailò.

Dô ch'al ê gnü fat la strada leria lajô dô la val ite, s'abinâ i foresti de plü ti païsc y tles ciases dlungia la strada, cina ch'al ê, dô cotan d'agn ince rové na strada a san Iodoch, spo ân ince indô metü man de laorè pro les ciases y inultima pro l'ciastel.

San Iodoch ê n païsc dër da sorëdl y al â viles y ciases cina sö sot i crëps.

Mo de chisc crëps, sc'an pò i dí inscio, orunse aldí n pü la storia.

Da l'atra pert dla val, al ê la pert d'ambria, se destenôl sö y fora de gran prá cun val' ciases da paur laíte, spo dessura de gran bosc, oramai zënza fin; spo gnôle i prá da munt y

surassö les munts di tíers, che gnô spo stlütes jö cun na gherlanda de crëp alć y spizá.

Dala pert de sorëdl ê l'païsc de san Iodoch, tan bel ponü ite amesa chi gran prâ, fopes, cõi, riá y lëgns da feia. Mo les campagnes jö dër tröp insö, cína passè otcënt metri sura l'mer, y gnô gonot destacades da bosc de ciers, lêrsc y pinç. Olách'ai se finî, metôl spo man i bosc di ciers y sö dales munts di tíers êl de gran palac de barantli. Düc messâ dí, ch'al ê n bel païsc y ai se stô incé bëgn cun süa jënt che laurâ ion y tignî adöm.

A stlüje jö êl incé munts di tíers, che cunfinâ cun crëp, mo de pici crëp en confrunt a chi da l'atra pert dla valada. Al paur plü alalt i dijôn „Sotparëi“ y so inom â döta la rajun da ester insciö.

Zirca na picia mes'ora sura la cíasa y la majun s'alzâl sö n crëp, söi otanta brac alt, roduntassö, sciöche n gran mûr. Jënt furesta stô madér a i ćiarè a chël formazion de morvëia de chël crëp. Sura chël crëp da parëi söeite êl incé prâ da munt y sot chël crëp da parëi se destenô fora chi gran prâ dl paur de „Sotparëi“.

Al ê n gran paur cun sü 30, 35

armënć y cater ćavai y n tlap de bisces y ćioures.

Liëndes y liëndes s'êl desfiré fora da chël gran parëi de pera y un savô plü co l'ater da les cuntè plü stersces y plü de morvëia y plü da tumëi.

Plü gonot gnôl trat cá la liënda dl striun di forgnuns. A man dërta dl parëi de pera, zirca na mes'ora ia y jö cuntra l'boscch êl chi forgnuns.

Dan tröc cënt agn ess l'paur de Sotparëi dessenè n tè iagher che rodâ ann por ann fora por les munts dailò incëria y copâ i ćiamurc y jö te cité a i vène, y an dijô y cuntâ, ch'al savô da striné.

Chël iagher ćavâ incé fora les raïsc d'anziana y jö ite por l'Lond a les vène y chësc laûr fajôl tan dassënn, ch'an conesciô vign'ann, che l'anziana gnô manco. Porchël l'ess l'paur da Sotparëi laôta dadî, n iade tut a cunt y manacè da ti menè la forza.

Chël iagher s'ê spo tan dessenè, ch'al â adorè sü strinèc y ess spachè chi crëps sönsom la munt, che foss spo cogorá jö te chël gran bosch jö dessot y dinfora él spo gnü chi gran forgnuns plëgns de büjes, vals, tanes, büsc y crëpes, ch'an n'ê apëna bugn da passè y valgëgn s'ess bele inräbié

laite y ne s'ess nia plü intopè fora y foss insciö rová tles ciafes di lus y dles laûrs, che rodâ ciamò laôta fora por les mutns.

Insciö él gnü sö la liënda dl striun di forgnuns, o na pert i dijô incé bau di forgnuns, mo l'striun instëss n'ésson mai plü odü.

Dî alalungia n'an plü aldí nía de chësta liënda dl bau di forgnuns, cina che zacai â indô metü man chësc baié y al foss incé gnü odü da val'iagher, mo al n'ê feter degügn che cherdô.

An minâ, ch'an ess mâ indô metü man chësc baié por fá têma a de tè mituns, che jô ite por chi forgnuns y s'inrabiâ. Valgûgn iadi án messè jí a n'en chirí, ch'ai ne s'intopâ nia plü fora.

* * *

En chël dé che berba maéster Isidor ê fora sön chël banch sot chë corsciara, ch'al i ciarâ a so païsc, êl t'en iade n tè möt che saltâ adalerch cun na dërta flötena, dlun cristan y fladan, sciöche al ess messè sciampè da n tier salvare.

L'maéster s'â spordü y â tut cá la maza, ch'al â avërt sö por banch.

Canche al â odü, ch'al ê ma n tè möt, l'al indô metüda ia y dijô: „Ciodî pa na te büsia, Flor, cí él pa che va te füch? Vêrdel invalgó, che te mësses saltè tan dassënn?“

L'möt stô mâ t'en iade chit dan l'maéster y an ti odô ados n spavënt mat, ch'al â. Al ê, sciöche al ess t'en iade ciafè les iames de fer.

Ciamò n iade damanâ l'maéster: „Cí él pa, Flor? Él sozedü na desgrazia? Cunta mâ.“

Mo Flor n'ê bun de gní cun na parora. L'maéster l'â spo tut tl šamare y l'â fat jí ia sön banch a se sentè. Flor tromorâ ciamò dal spavënt y ne dijô nia, mo â metü man da pité.

L'maéster Isidor ti tignî spo na man y dijô: „Sëgn, Flor, no ma no pité. Te n'ás plü bria da te tumëi da degügn. T'es pö chilò dlungia me y spo ne fâlel nía... nët nía. Mo, díme madér, Flor, cí che t'á tan spriguré, cí che t'á fat na tè pôra. Cunta mâ, Flor, i te dëidi pa bëgn“.

Spo â Flor tert ia les lègremes cun na mania dl šamare y lasciâ plan, plan, de pité.

Berba Isidor i ciarâ y dijô spo: „Eco, sëgn vára pa bëgn plan, plan. Sëgn cunta mâ, cí ch'al é stè, che t'á tan spriguré; dí me mâ döt, ch'i te

dëidi. Ćiodî t'âste pa tan tomü?“ Dlun fladan â spo Flor metü man da cuntè.

„I á odü... i á odü...“

„Cí áste pa odü? Dímel mâ“. „I á odü... i á odü l'bau di forgnuns. Siur maéster, dér dessigü, i á odü l'bau di forgnuns.“

„L'bau di forgnuns áste odü? Él propi vëi?“

„Dér dessigü, siur maéster, berba Isidor, i l'á odü cun mî edli y dér daimprò. Al ê pa bëgn l'bau di forgnuns.“

„N'él mo nia mâ val'bilder, che s'á mascurè sö por ne se fa nia conësce dai iagri?“

„No, no, siur maéster, i l'á odü dér daimprò. Al m'á pié ite y m'á tigní d'ér tóch, mo dit n'ál nia. Al n'â nia mascures tl müs, i l'á odü bel avisa. Spo m'ál lascè ia y é jü dlun saltan demez, da chi forgnuns sö. N pez n'êi gnanca bun da baié. I n'ê gnanca bun da scraié aiüt. Spo sunsi pa bëgn saltè a ćiasa y l'pere á dit, ch'i dô gní jö a ti l'dí al curat, ch'al vais a l'benedí.“

Flor, che ê denant blanch sciöche na cëra, â propi indô ciafè n pü de corú tl müs y incé coraje, tan ch'al â ćiamò n iade metü man da cuntè plü avisa l'fat.

Spo dijô berba Isidor: „Sëgn, Flor, vá mâ a ti la cuntè a siûr curat. Chël é pa bëgn bun da desmandrè l'bau di forgnuns.“ Flor lovâ spo sö, saludâ l'maéster y jô dlun saltán ia tl païsc.

* * *

L'maéster en ponsiu Isidor ćiarâ dô a Flor y dijô oramai dadalt: „Ah pu, al ê dessigü mâ n tè iagher o bilder y n tè söt su ailò te chi forgnuns se tumô mefo tan dassënn, ch'al odô döt mâ bâi“.

Cun chësc dô ester chësta storia por berba Isidor passada, se punsâle. Cí sarál pa incé tan? De tè mituns á gonot têma y incé fantasia, che vëgn pö incé dala têma. Aldédaincö n'él nia plü bâi y plü dadî êl jënt che s'i fajô instësc.

Isidor ê bele stè codî ailò sön chël banch y sëgn se tolôl la maza y s'un jô a ćiasa. Al gnô incé defata ambría y spo frësch. La sajun ê aladô.

Can ch'al jô da n spazier indô a ćiasa, spo i cuntâl dagnora sües impresciuns ala Fane, süa fómena. Insciö ái gonot döta la sëra da se fâ l'aurela cõrta, ćina ch'ai jô a dormí. Mo in chë sëra s'ára portè prò, ch'ai ê stá sö plü dî, cotan plü dî.

Impröma â Isidor cuntè la storia de chël möt Flor de Sotparëi y dèache chësc lüch ê daimprò da chi forgnuns, êsi gnüs a baié dl bau de chi forgnuns.

Mo co che l'baié ê spo rovè sön chi mituns dl Lerscer, ne sán nia dessigü, magari por gauja che l'vedl Lerscer ê jorman dl vedl patrun de Sotparëi.

L'lerscer â bele adora messè s'un ÿ da čiasa demez y a patrun, mo al n'â mai imparè dër val' êrt. Al â impò albù fortüna de se ciafè la Trudi, fia sora, che â na tè picia grüzena cun n pü' d'urt laprò.

N laûr sigü n'ál mai dër orü brançé ite y insciö se tirâl mefo l'vire cun cöie media y larié de lersc, che gnô laôta dër adorè da de vigni sort de artejans. Porchël s'ál ince ciafè l'nom Lerscer. Al ê conesciü lunć y lerch cun chësc inom.

La media gnô cöta, dligada, rafinada y bel metüda ia a gní döra y spo venüda. Činamai l'apotecher y la drogheria n'en cumprâ. La Trudi, süa fómena, ê na buna còscera y se gnô dër cun l'om, che ê dër tröp fora por chi bosc, mo da sëra gnôl dagnora a čiasa, ater co can ch'al jô

a vène media da n paîsc a l'ater. Ailò messâl bëgn ince stè fora de nöt.

Dér n gran laurant n'él mai stè l'Lerscer y jí a media n'ê nia chël fì laûr.

L'Lerscer y süa fómena â albù trëi mituns. L'plü vedl â inom Serafin y ê deventè plü tert n bun zumpradú. L'secundo ê Albin y ê jü a imparè pech, mo ê mort jönn dal miserere (Blinddarmentzündung), ciodí ch'al ê jü massa tert dal dotur y al n'ê plü stè degun mitl da l'varí.

L'terzo ê Martin. Can ch'al ê n tè möt orôl a dötes les ríes jí a studié y dí dijòl a sü compagns, ch'al gnô n vësco, mo ailò s'âl pa bëgn falè dassënn. Canch'al dijò insciö s'la riôl n pü' so tot y minâ: „Oh, Martin, chilò lascia mâ dô na migula; al ba-sta pa bëgn, sce te vëgnes n pralôt“.

Al ê pö da capí, che ince l'pralôt n'â mai ciafè ráisc. Jü a studié êl bëgn Martin, mo dô da trëi agn, da Nadè, n'él nia plü jü zeruch a scialdè i banç da studënt. Sambëgn ch'al messâ stè a na regola y chë vita ne ti ê mefo mai cis corsciüda ite.

Bele defata dô che l'terzo ann de scora â metü man, ciafâ i geniturs na lëtra dai superiors dla scora, olá ch'al stô scrit, ch'ai dô se tigní a čiasa chël Martin, che n'â nët degüna

orentè de stè ales regoles dla sozieté y minâ dër tröp ch'al foss mâ su al monn. Al ê mefo l'popo y chi é gonot n pü' atramënter. Canche la brunsina sonâ da jí a scora, scimpâl adascusc fora in urt a s'ascogne y canche al s'la odô buna, demez sura chël mür fora y ia por l'dé êl indlunch y ingnó.

Canch'al ê da jí a cëna, l'odôn pa bëgn indô purincérch. Insciö jôra sambëgn mâ tan dî, cína che an ti â metü na guardia y ê gnüs sura sön süa püra vita.

Ch'ai á ciafè sö l'polber n'ál dër dessigü degüna colpa. Da scrí y lí êl bun assá, mo cun i cunc' i strofâra dassënn, dèach'al n'odô mai i libri da cunc' y te scora ne l'odôn gnanca massa, cun döt ch'al foss pa stè intelighënt bel assá, mo la orientè ne daidâ nia dô.

Porchël n'él pa bëgn degüna morvëia, sce i professri ti dô l'passaport da lascè chë traina, ch'al se stufâ instëss tres deplü. Cun de tè jënt ch'al i jéra da laurè, dorm da perié y assüia da mangé, cun de tai él rî da fá.

Y ségn ê Martin dl Lerscer a cíasa y cí êl pa da fá impara?

La uma se cruziâ bëgn tan y l'pere dijô mefo: „Ara vá ert da fá saurí.“

Martin â bele cumplí i chínesc agn y cún la scora êra fora por dagnora. Porchël l'ái, naôta chël inver, metü a jí a dô lëgna y la fá sö. Chël laûr fajôl propi nia mal, impröma de döt ciodí ch'al se dodâ impò da jënt d'avëi fat la gonela rossa ai studi y spo ciodí ch'al messâ stè a cíasa y ê insciö sot a curatel dla uma y dl pere. Da chi ál impò cotan de respet. Che êl pa zënza che i dô da vire... tan inant ponsâl impò.

Sambëgn che la jënt savô defata, ch'ai l'â sciuré fora dai studi y incé l'porciodí y sü compagns l'coienâ n pez alalungia. Mo döt se lascia ausé y incé chësta passâ.

Mo l'gran problem restâ impò y chël ê por i geniturs, che se damanâ tres indô: Cí fajunse pa cun chësc massaría? Al ê veramënter, sciöche l'Lerscer dijô: „Ara vá datrai ert da fá saurí.“

Na nöt s'âi baié l'Lerscer y la Trudi de jí dal curat a tó consëi. Ai ne savô feter zënza olá jí por ciafè n consëi plü sigü. L'curat stô impröma incé mâ sura pinsíer, mo al dijô inurchëltan: „I messun ciafè val' por chël Martin, ch'al vëgnes incé na dërta porsona sciöche so frè Serafin, che se prô cí ch'al é bun.

Ara é mefo dër gonot insciö, che de tè mituns, che vá a studié y mëss inurchëltan lascè o ô lascè, ti perd la vëia al laûr y é spo dër rî da invié ia sön na strada sigüda.

Chë esperiënza ái bele fat pro valgëgn de tè jogn. Mo impò messunse ciarè de ciafè sö valch por Martin. Al ne pò mine tres stè a ciasa pro la uma ne; chëra ne vá mine. Al mëss mët man val' de sigü“.

L'prou punsâ dô, spo minâle: „I prô pa iö de ciafè fora val' che i vá a Martin.“

Spo stôl indô n pez sura pinsíer. La Trudi periâ te chël tëmp, ch'al i gniss l'dér pinsíer al curat. Chël Martin i stô bëgn tan a cör, ch'ara n'ê buna de se l'tó fora dl cé. Insciö ne pudôra mine tres jí inant, ne!

L'prou ciarâ, zënza baié, da finestra fora, spo se tirâl tles sciabes, s'ojo capert y dijô: „I créii, ch'al me sides gnu n pinsíer. I á aldí, che l'Comun adorass n aiutant dl fant de Comun, che ne pordüj nia plü indlunch. Al é da mëte a post les plazes, les strades, i trus, la condüta dal'ega, l'electrisc y döt ci che é de Comun, é da tigní en órdin y chël n'ê nia plü bun un su da fá. Porchël n'adori un a daidé.

Bel chël foss magari l'dér laûr por Martin. I vai pa iö a baié cun l'ombolt, spo vëgni a se l'dí“.

Insciö i lasciâl indô jí l'curat y impormetô de daidé. L'curat Iojafat ê bele scialdi dî te chël païsc, ch'an i dijô San Iodoch. Al curat i dijô dütç canç siûr Iojafat. La gran pert ailò ál vël batié y insigné te scora. Al conesciô dütç damí co sües gofes. Ci ch'al â te gofa, ne savôl la maiú pert nia, mo ci che jënt se ponsâ, éssel gonot salpü da i dí, apëna ch'al i odô. Dötes les families ál nú, dal plü gran al plü pice... ah, chël bëgn.

Tröc jô a tó consëi da vël, incé l'ombolt y i maëstri de scora: cun i ciatvëis n'âl pa rî y porchël l'odôn pa incé dagnora cun l'ciapel söl cé, ch'al se tolô mâ jö da jí te dlisia y a ciasa da perié y mangé. L'müs ál lunch y de tè gran edli, che gnô ciamò fora plü gragn can ch'al â i odlá. Sö sot l'ciapel êl ciamò tler y da iama lisiera. Oramai vigni dé l'udôn jon a spazier cun l'brevier, che ciarâ fora sciöche n töch de cioce vedl y rance. Da lí l'daurîl pa bëgn, mo la maiú pert savôl adamënz.

Al â pa bëgn incé damanè l'veesco da l'ultima vijitaziun pastorala, sc'al

pudô lascè l'laûr y jí en ponsiun, mo l'veesco ti â respognü: „Siûr Iojafat, ara vá ciamò bun assá insciö y la jënt ess pa dër ingert, sc'i s'un jïsses“.

Chë resposta dl vëesco i â impò fat catovires y insciö stôl mâ ciamò inant. La maiú pert dla jënt n'â mai conesciü n ater prou a San Iodoch.

* * *

Döes édemes dedô ê Martin secundo fant de Comun y la Trudi y l'Lerscer ê cuntënç, ch'al â ciafè n laûr y ch'al messâ insciö stè a na regula, sc'al orô se davagné l'pan da vigni dé. Al ê inçé n laûr che i jô a Martin, ciodí ch'al ê tres val' d'ater da fâ y n'ê porchël nët nia da stufé.

Pro la uma s'ál bëgn n iade n pü' baudié: „L'capo é bëgn scialdi stufus“. Mo ara respognô: „Tëgn mâ fora, valch él pa indlunch y inurchëltan pòste tö fa l'capo.“

Mo da fâ l'capofant de Comun n'âl pa pordërt gnanca mai somié. So defet ê impò n pü' scialdi, ch'al n'ânia cis dorada te sua vita. Mo capo, chël pòn bëgn dí, êle tl ciantè. Bele can ch'al studiâ, âl na usc sciöche n canarin, ch'al ti ê suraçé ai atri studënç. Ai l'â inçé tut sö tl côr di

studënç da ciantè te dljia, mo al ne l'ânia tignida fora cis dî ailò, ciodí ch'al messâ massa gonot jí ales proes y ailò roval tres plü tert y porchël l'âi inçé ailò sciuré fora. Al n'orô madér nia insciö stè a na regula y pro n laûr. Y bel por chësc maiú defet de Martin â la uma Trudi la maiú crusc, ch'ara dijô datrai al om: „Cî saltel mai ciamò fora de chësc möt inultima, ch'al n'ô madér nia insciö stè pro n laûr?“ „Vëi él bëgn“, respognô l'Lerscer, „mo sëgn messunse madér n iade l'lascè pro cí ch'al é y ti dè coraje. De chël vers tìrel n pü dô mè“.

Insciö passâ i agn. L'Lerscer ê gnü vedl y n'ênia plü dër bun da jí a cöie media y ê insciö cuntënt che Serafin ê n bun y pross laurant y portâ bindicé indô n bel scioldo al pere por mantigní la familia. La uma Trudi se davagnâ cotan de val' da daidé fora les families vijines dl païsc, olá ch'ara ê indlunch bëgn odüda.

Dui agn dô che Martin laurâ pro l'Comun, él mort l'fre Albin. Al â ciafè n dër mè de vënter, mo laurâ mâ inant pro l'pech, cina ch'al ê n dé tomè ia y n'ênia plü bun. Ai l'âpa bëgn spo condüt te spitol, mo al

ê stè massa tert y â messè murí tan jönn.

La mort de Albin ê stada na gran crusc por i geniturs, plü por l'pere che por la uma. L'Lerscer se n'â sintí tan dassënn, che süa sanité lasciâ dô da n mëis a l'ater y al n'ê nia plü bun da laurè cun la media. Al ê sforzè da jí dal mede.

Al dijô bëgn instëss: „Sc'i ne feji val', spo vai defata ia da san Pire. I me sënti madër inscio stanch y i n'â nët degüna fan“. L'dotur l'â vijité y â constatè, ch'al ê veramënter stè la crusc dô chël möt, che l'â metü a tera. Al i dô medejines por le rinforzè y dô da n mëis o l'ater s'él tan rometü l'Lerscer, ch'al jô da d'aisciöda ciamò n iade o l'ater a media, mo pro les forzes da denant n'êl mai plü rové, chël no. Insciö stôl bëgn feter tres a ciasa y can ch'al gnô l'altonn, metôl man da laurè pro la cripele. Al â incé n bun förtl da ziplé y cun la cripele âl na ligrëza mata. Vigni ann laurâl laprò. Can êl chilò val' da comedé, can ailò. O ch'al ê val' da cuncè pro les üties o pro i mandli y spo messára pa vigni ann gní maiú, tan che ara tulô prësc fora mesa la stüa.

Da i ćiarè a chë cripele êl na morvëia y ai gnô pa dalunc adalerch

a la odëi. I ne sá, ci ch'al ess ciafè n iade da n tè foresto sön chë cripele, na strambaría, mo al ne i l'â nia dada. Al dijô: „Cina ch'i viri, é chësta mia maiú ligrëza. Porchël ne la vëni nia“.

Ores alalungia stôl da sëra d'Advënt a laurè pro val' tòch dla cripele, spo jôl n pü' dainciará a i ćiarè y punsâ dô, ci ch'al podô fá danü y plü bel.

I mituns ê gragn y jô ciamò da sëra datrai a vila dô cëna. Ailò stôi adöm, l'Lerscer y la Trudi ia sön bandafur y fajô süa devoziun d'Advënt, sambëgn cun la corona laprò. Spo êl Trudi che liô val' fora de n liber y l'Lerscer se tripâ cun val' tòch dla cripele, cina ch'ai ê trami dui stüfs y jô a durmí.

L'tëmp da Nadè ê por l'Lerscer y la Trudi l'plü bel tëmp, tan ch'ai baiâ ciamò ia por l'ann, ci ch'ai orô indô fá danü, ch'an ch'al gnô indô l'Advënt y Nadè.

La stüa se scialdâi buna ćialda da stè saurí; da vire ái incé y ci orôi pa deplü! Ai â pa bëgn sües crusc y sü fistidi, mo chël alda pro la vita y che êl pa, che n'â nia chël?

Dô chël Albin t'inchersciôl bëgn a trami dui. Mo Serafin ê n dër jönn y Martin parôl, che fajess incé n iade

buntè y la gran ligrëza ê por l'Lerscer y la Trudi, ch'al gnô prësc indô Nadè; por vëi la plü gran festa de döt l'ann.

* * *

Ai cuntâ, ch'al ê laôta dër dadî n famëi de munt sólo munt de Parëi. Al dô ester n fre dl néine dl patrun de Sotparëi da sëgn. Al vardâ i tiers dla munt de Parëi. Da d'altonn, dô l'gní de munt, stôl ciamò valgunes édemes sön munt bel su. Al â na buna ciasota bel fata pro, n mogun laíte, ch'al podô scialdè y cína ch'al n'ê nia la nëi, rodâl fora por chi forgnuns a cöie les dlásenes y les granëtes, che ê ciamò restades. Spo ál ligrëza cun de tè raïsc sèces, che â de vigni sort de formes y al savô da i ziplé laprò ciamò d'atres formes, ch'an conesciô fora de vigni sort de tiers y müses, che i plajô cancalé a jënt, che les odô, can ch'al rovâ a ciasa.

De tè raïsc cuiôl incé adöm por ti dè a jënt da mëte sólo cripele da Nadè y formè de vigni sort de munts y forgnuns.

De tè iagri, che rodâ ciamò da d'altonn de chi veresc, l'odô y al ê

defata gnü sö l'inom dl bau di forgnuns.

Can ch'al gnô la nëi y frëit, gnôl pa bëgn incé vël de munt y abitâ te ciasa dl paur de Sotparëi, olá ch'al â pö incé n pü' de val' da dí y daidâ fá de vigni sort de laûrs da paur, sciöche incé lioses, scodades y cestuns, drâs y fá ite mani ai manarins y ai zapins. Spo savôl pa incé dër da fá restí, dënz da restí y cuncè restí.

Insciö fratinâl y se tripâ ores alalungia d'inver tan lunch, y spetâ ert ch'al gniss indô l'aisciöda y l'isté, ch'al pudess indô jí sön munt a gode la bela natöra.

Al ê corsciü sö tla liberté dla natöra de munt, al viô tla natöra y sintî l'bel y l'burt, che gnô porsura, sciöche na pert de so corp.

Al ê bele scialdi ite por i agn y süa bela gran berba ê feter döta intënta dl corú dla broja.

Dô la usanza di famëis de munt n'azicâl döt isté nia la berba cun la fôrfesc y sambëgn che n famëi de munt n'â gnanca chël gran da fá cun l'ega, porchël ê süa berba da d'altonn tan ciatadüda, sciöche l'polan di ciamurc amez inver. Döt aldî laprò por se mirité l'inom de famëi de munt.

Al ê gñü n isté cun valgügn mëisc de dër bel tëmp y bun cíalt, che i plajô plü de döt ai tíers y ai famëis de munt.

L'édema de S. Michîl êl spo gñü bur' tëmp y les pizes dles munts â ciafè la ciuria blançia, mo spo s'ál indô fat sö y al ê stè n tëmp famojo cína dô san Micurá.

Sciöche i atri agn â l'famëi de munt de Parëi menè i tíers a cíasa da segra de düc, mo dèach'al ê tan bun tëmp, se n'ê l'famëi indô jü sön munt. Ailò i savôl l'plü bel y te süa picia ütia i butâra assá. Ia por l'dé rodâl fora por chi cõi o da chi forgnuns ia.

Sc'al incuntâ zacai, dijôl: „Cína ch'al é n tè bun tëmp stai mâ cassö; al é tan bel“.

In chël ann êl rové a cíasa dô da n'édema y ailò êl na lëtra de süa cognada, che ê a Landeck y che scriô, ch'al dô pö jí a la ciafè, can ch'al gnô de munt.

N so fre ê rové a Landeck y â maridé na jona de chël païsc y ê insciö restè ailò. Al ê bele codî che so fre ê mort y insciö s'ál punsè de jí a ciafè süa cognada n iade.

Zënsa i butâra assá corafora, mo al ti inchersciô dô sües munts. Munts

êl bëgn ince corafora, mo döt d'atres co les sües y insciö se n'él indô gñü adalerch, mo dèach'al â dit ai sü, ch'al stô fora n per d'édemes, êl jü dlungia ia sö Sotparëi y ê jü sön munt te süa picia ütia.

Al orô fa a na moda, ch'al ne gniss nia cis odü, porchël ne rodâl nia plü fora por chi cõi, mo al plü, ia por chi forgnuns. Al minâ mefo che jënt se punsass, ch'al foss a Landeck.

Ara é datrai insciö cun de tè mituns vedli y de tè jënt tröp sora, ch'ai se fej pinsiers y idees ados, che ne ti toma gnanca ite a d'atri.

Impò l'â de tè iagri odü datrai sciampán y atira êl gñü sö l'baié, ch'al foss gñü odü l'bau di forgnuns, mo degügn ne l'ess odü.

L'famëi de munt, parô, ch'al ne podess nia ester, dèache l'paur de Sotparëi afermâ, ch'al foss a Landeck.

Porchël messâl ester l'bau di forgnuns y jënt metô man de se tomëi. A de tè bâi cherdôn dassënn cíamò laôta.

Ia dal ustí „Tonele“ êle döes stües: la stüa defora ê la stüa di iagri y la stüa daíte ê la stüa di bilderi. Chëra di iagri ê plü luminosa co l'atra, mo zënsa se somiâres dër dassënn; chi

pârëis plëgns de côr de ciamurc y de rehl y spo n gröm de chi ñes de tiers de bosch, dala schirata cîna ala laûrs.

Stüa di iagri y di bilderi êl stè la jënt che â metü man de i dí, dèach' al ê chë sort de jënt che s'abinâ scialdi dailò, mo deboriada i udôn pa bëgn dainré n iade; plûlere tè domënies y festes d'inver, can che les atres ustaries ê plënes.

Ia dal Tonele ái dagnora de bun pan sêch y liagnes de ciamurc, mo chères no ne savôn pa, sc'ares gnô dai ciamurc, che i iagri â copè o da chi che i bilderi â stlopetè. L'ustí savô pa bëgn bel avisa vël, mo al ne dijô nia.

L'ustí dl Tonele ê dèr n furbo. Al ê n bel gran ciaculun y baié baiâl cun düc y dl'edl i dôl ince a düc. Can i fajôl les beles ai iagri y spo indô ai bilderi y inscio ne s'un capî fora degügn, cun che ch'al l'â deplü.

Pordërt l'ál buna cun düc y cîara de trá fora n profit da düc.

Te stüa ê la fia Tea che fajô y chéra ê ince dèr na smiziga, che savô da portè ega sön dötes les sciabes, zenza se fa mè. Implü êl na bela y savô da t'in jí a düc. Tumëi ne se tumôra da degügn, ater co dal bau. Saveise, ailò dal Tonele êle na

betula, olá ch'al ê de tè hucherí, che stô sö datrai cîna da doman y tert tla nöt gnôl scialdi mâ plü baié de spiric y de bâi, secundo che i spiric dl vin ti les dijô ite.

Da chi se tumôra, ch'ara ne s'infidâ gnanca plü da jí a durmí sora y l'pere messâ l'acumpagné.

Na sëra plü tert n'el indô dui ite in chë stüa daíte, Gustí de Spinores y Bastl de Spinac. Al ê dui dèr de furbi che i iagri i stô bele dî dô, mo ai n'ê bugn de i pié.

Gustí ê n jônn apëna fora dla colíera di soldas, mo Bastl ê na olp vedla, olá che la broja sura les orëdles ca gnô tres maiú. Trami dui tignî adöm sciöch'ai foss plü co parentè. Can ch'ai baiâ, baiâi gonot in paraboles, mo vëi dui se capî pö.

Te stüa defora n'el impröma degügn, mo spo n'el rovë adalerch trëi, che ê stá a març' é da Oberwielenbach.

Chi te stüa daíte aldîn defata baián fora, ciodí che l'üsc n'ê nia stlüt daldöt. An capî scialdi, ci ch'ai dijô.

„Cî?“ dijô Gustí de Spinores, „odü l'âste? I ne crëii nia. A de tè spiric y bâi ne crëi nia.“

„Sambëgn, ch'i l'â odü“, aldîn la usc de Bastl de Spinac, „odü l'âi cun

mî edli y i edli ái ćiamò sciöche n variöl da sas. Chël sai da te dí.“

Gustí: „Ah pu, Bastl, al ê pa mefo indô i spirić da Tramin che te roda incéría, nia val' d'ater... haha!“

Bastl: „Ći, craut maradët! De chi spirić n'áste pa bëgn de plü ascognüs corassö dô chi ćianac di forgnuns. Chi spirić me tira mâ ia y cá chilò dô chëstes mëses d'ustaría, mo mai sö por munt o sö por chi forgnuns. Ailò vëighi tan tler, co che tö n'ás ćiamò mai odü tan dí che te rodes incérch chilò sön chësc monn.

L'bau di forgnuns ái pa bëgn odü tan bel y tan sigü co ch'i te vëighi tè chilò ségn.“

Gustí: „Cô ćiarál pa spo fora?“

„Na te' gran berba mesa grija âle; l'ćiapel ê sciöche chël dl famëi de Sotparëi, spo n mantel scûr y na braia foscia de lana y n tè gran bastun tla man. Sc'al â incé val' söl spiné, n'ái nia podü conësce tan avisa, ćiodí ch'al se n'ê sciampè tan snel ia dô na tè crëpa, ch'i ne l'â plü ater odü. Tl müs ne sunsi nia gñü prò da i ćiarè, tan snel se n'él stè. Y chësc ê sozedü dui iadi, bel tl medem post“.

Gustí, dlun rión: „Él vël che se tumô plü da tè o te tumoste tö plü da vël?“

Bastl: „Ah, ailò n'êl pa plü tëmp de punsè al tumëi, tan debota éra jüda. Al ê mefo l'bau di forgnuns. De chël án bëgn aldí denant“.

Spo scutai trami dui, dèach'ai aldî gnon jënt te chë stüa defora.

La fia dl'ustí ê cuntënta, ch'al gnô ćiamò jënt, dèach'ara se tumô tan dassënn dô chi baiá de chi dui te stüa daite.

Chi da marcé â incé aldí la cunteja de chi dui bilderi te stüa daite y un minâ inurchëltan: „Ehee, al pê ch'al sides bëgn vëi dl bau di forgnuns. Al pê, che deplü l'áis incé bele odü, mo dagnora mâ sciampan“.

Dô da döes édemes ê l'famëi de munt rovë a ćiasa döt bel puzenè sö y insciö, sambëgn, parol ch'al foss bëgn sigü, che l'famëi n'ê nia l'bau di forgnuns, mo ch'al ê bëgn n dër bau, che sprigurâ jënt y fajô tumëi jënt.

Mo dô che l'famëi ê rovë a ćiasa, n'án pa plü odü l'bau di forgnuns, mo la jënt ne s'un fajô nia de morvëia, dèach'al ê gñü tröpa nëi y frëit.

L'ann dô, parol, ch'an l'ess ćiamò odü n iade o l'ater l'bau di forgnuns, mo spo nia plü, tan che l'baié dl bau di forgnuns ê jü fora cun l'tëmp y al

ê mâ plü i vedli che se recordâ n pü' de val' dl bau di forgnuns.

* * *

L'lerscer y süa Trudi â indô fat la festa da Nadè cun gran ligrëza, deboriada cun i mituns Serafin y Martin, impröma a Maduines düc canç y spo dedô a cíasa dan la cripele, che ê corsciüda bindebò da l'ann passè incá.

Savëise, l'lerscer sintî incé bele i agn y n'ênia plü bun da rodè da na munt a l'atra y cöie media y largé, porchël stôl plü a cíasa a fá laûrs de cíasa, a daidé i vijins y spo da d'altonn fora a se tripé cun la cripele. Tröp material nü ál bele adöm y tl cé ále döt bele arcuncè ia, sciöche döt dô garatè.

Döt chësc odô Trudi, süa fómena, cun ligrëza. Martin â incé n bun post sigü, sc'al fajô indertöra.

Serafin laurâ dassënn pro so patrun y al â pa bëgn incé na chestiana, che l'aspetâ y ch'al orô pa bëgn menè a cíasa defata. Dér prescia n'ál nia, dèache la uma i fajô ciamò düc i laûrs y l'rincurâ sö sciöch'al alda.

Martin ê incé jü n pez cun i

ciantadus y süa usc i fajô maorvëia a düc. Mo al ê mefo n tè püre Martin; impröma êl döt che jô lize inant, mo inurchëltan êl mefo dagnora val' traghët che se fiçiâ inanterite y ara metô man de jí a pé zot. Sambëgn che falè falára pa bëgn la maiú pert dala pert de Martin.

Incé i ciantadus ê conténç impara impröma, mo inurchëltan ára mefo metü man da strufé. L'dirighënt dl côn ê n pü' zite cun les proes. Al orô ch'ai gniss puntualmënter, ch'an n'ess bria d'aspetè a chël o a chël ater, y ch'ai dijess, sce un o l'ater ne pudô nia gní por val' gauja.

Y ailò falára pro Martin. Pro la puntualité n'él mai stè da cíasa y al stô tres deplü demez y n'anunziâ nët nia, cína ch'ai l'â mefo sciuré fora cun döta süa bela y buna usc.

Chësc desplajô bëgn scialdi a jënt, mo l'dirighënt y la maiú pert di ciantadus stô pro la dezijiun tuta. Ai dijô: „Sc'al n'é nia ordine, spo lasciunse incé nos.“

Ai â pa bëgn incé rajun. Can ch'al ê na proa, fóssel stè bun da aspetè a chi che ne gnô nia.

Plü ingert â sambëgn ciamò la Trudi, che Martin ne jô nia plü cun i ciantadus. Al n'ê indere nia plü da nen fâ.

La gauja de döt chël ê incé n pü stada chëra, ch'al ê laôta gnü sö la moda de formè de te grups de cater o cinch o incé sies, che jô sön chères segres o festes a ciantè y a sonè fora por les ostaríes nöts intíeres y se davagnâ laprò n bel scioldo.

Incé a san Iodoch s'ái metü adöm cater o cinch, che ciantâ y sonâ ion, y ai à sambëgn damanè Martin, ch'al i insignass y fajess da capo, cí ch'al â atira incé tut sö cun ligrëza.

Chësc laûr i jô bëgn y al ê te so elemënt. Ailò pudôl comanè y mostrè süa capazité. La uma n'ê pa nia dër cuntënta cun chël laûr, ciodí ch'al ê prigorus bel assá por Martin, che ê impröma scialdi incliné de fá fora dla nöt l'dé. Mo cí urôra pa incé fá? Altamo êl val' da se tripé y pro chël laûr metôl ite döt so interesc. Datrai stôl da sëra ores alalungia a scrí notes y stô insciö altamo a ciasa y cina ch'al jô ia por l'dé söl laûr de Comun, pudôn mâ ester bí cuntënç.

* * *

Al passâ l'inver y al gnô l'aisciöda, mo cun l'Lerscer jôra jöpert. Al n'ê nia plü bun da rodè fora por chi bosc. Les iames i fajô tröp mè y incé

zënsa êl les forzes che lasciâ dô. An l'odô incé da bun tëmp scialdi mâ plü dan porta sön chël banch, che al ciarâ sö ai bosc y ales munts y al suzedô datrai incé, ch'an l'abinâ cun les lègremes ai edli. Nia da s'un fá de morvëia. Na porsona, che ê ausada da rodè fora por chi bosc y cínamai da baié cun i lègns, can ch'al mëss stè chit, spo éra fata impara, spo t'incrëscel dô döt, dô vigni lègn, dô vigni raïsc y ciuch, dô vigni rü y rié. Döt i passa dlungia ia sciöche n film y vëgn ví y fej recordè na vita deplëgn cun so sorëdl y cun sües ambríes.

Y spo, sc'an s'un capësc fora, ch'ara va jöpert, án mâ plü l'dejider de podëi lascè y jí a chirí chël post, olá ch'an pò veramënter palsè y che é impormetü sciöche l'plü bel.

Chësc ê incé l'pinsier dl Lerscer, can ch'al ê datrai dî sentè su invalgò cun la ria löna. Fora de chël âvel pa indô dër la buna y se chirí val' da pastelnè o n liber da lí. La pratiga ál pa bëgn bele lit fora dui o trëi iadi döta.

Sc'al ê bel tëmp, se tirâl pa bëgn fora da chël tablé dlungia chël bosch. Ailò êl mâ bindicé val' rehl o lói da odëi y insciö ál indô n lián cun la natöra.

Mo les prömes néis, ch'al ê gnü d'otober, l'â tachè completamënter ala ćiasa y ćinamai ala stüa.

Plü iadi ciafâl na tè deblëza ados, mo vigni iade ê bun l'mede da l'trá sö. Mo chësc iade nia plü; la deblëza gnô tres maiú.

De dezember vardâl scialdi mâ plü l'bandafur. D'Advënt l'odôn ćiamò datrai ia dô mësa ch'al fratinâ cun val' tòch dla cripele.

Chi da ćiasa l'osservâ cun gran fistide y i vijins aldîn dijon: „L'Lerscer ne la tira nia plü ćina a n'ater ann.“

Y insciö éra stada. In vëia de Nadè n'él nia plü stè bun de lovè. L'dotur â constatè, ch'al â les puntes chites, ch'an n'â dî alalungia nia conesciü. Mè n'âl oramai degun, mo la deblëza gnô vigni dé maiú.

Cun l'ultim sforz ál instëss ćiamò metü sö la cripele chi dis denant.

Can che Serafin y Martin jô a Maduines, i âl ćiamò dit: „Recordesse pa incé de mè, ch'i ne sun nia plü bun de jí.“

La Trudi ê restada a ćiasa laprò. Ara odô bëgn, ch'an ne pudô nia plü l'lascè su.

Can ch'ai sonâ les ćiampanes da Maduines, dijôl ala Trudi: „Trudi, dour mo sö la finestra, ch'i les aldi

plü bel“. Can ch'ai â albü ruvë de sonè, dijôl: „Trudi, dëideme fora in stüa, i fajun deboriada na picia funziun da Maduines“.

Trudi l'â spo daidé fora. Ai â impié sö dötes les löms dla cripele, spo s'ësi injlenà jö dan la cripele. Trudi messâ l'tigní, spo dijôi dër bel plan n Paternoster.

Can ch'ai â albü rovë, dijôle: „Trudi, dëideme ite in stangode, i ne sun nia plü bun da stè sö. Can ch'al röia spo chi mituns, dijeste ch'ai vais a tó l'prou“.

Trudi messâ pité dassënn y stô sentada dlungia let y periâ. Can che chi dui mituns ruvâ a ćiasa, s'él propi n pü' rometü. Serafin dô atira óta y jô a tó l'prou, che ê incé defata stè ail'ò, i â tut jö la confesciun al Lerscer, i â dè la Comeniu y l'Öre sant.

T'en iade êl stè, sciöche val' s'ess rot tl corp dl Lerscer; al lasciâ tomè l'cé y al ê gnü n gran chit te stangode. Incé l'ora fora in stüa ê stada chita.

L'Lerscer ê jü ia da Chël Bel Dî a fá Nadè y Maduines inant.

* * *

Tan snel che l'cheder de na familia pò se mudé! Serafin ê sëgn tles pedies de so pere da comanè y fistidié dla familia.

La roda se roda, va döt intoronn; ara é mefo insciö sön chësc monn toronn.

Y nos sun lassura, sönsom, jö dapè; chël iade fej düc, la vita s'l'a dè!

Ara é mefo insciö, al n'é nia da nü!

Dala Conversciun de san Paul, ai 25 de jenè, vëgnel dit: „mez l'inver ia y mez ca!“

Mo in chël ann ál impromò pordërt albü la dërta saú da mëte man. Oramai n jenëdl y mez de nëi ál fat jö y al n'orô ciamò nia dër lascè dô. Jënt â n laûr mat da desparè nëi dô chi trus, fora por les strades y jö de chi têc. N'édema alalungia ál tres novü y spo êl gnü bel tëmp, mo frëit che â dër buté a jënt por menè l'lignan, les taies y la lëgna. Da santa Maria dal pòch ê l'inver pordërt söl plü bel, frëit y da vënt. Sö alalt gunfedâl, ch'al parô de dërtes néores y an tirâ cá l'proverb da zacan, che dij: „Da santa Maria dal pòch déssel ester rî tëmp, spo vëgnel na bela

aisciöda. Ailò él l'tass che cíara fora de tana l'pröm iade. Sc'al é rî tëmp, val indô zeruch inzescü por podëi defata indô gní fora. Mo sc'al é bun tëmp, vëgnel fora, roda n pez incërch y va indô ite cun l cé dant y stá ciamò dî laíte.“

Porchël dijô Serafin: „Al vëgn pa na bela aisciöda, i sëgns é düc.“ Y insciö éra incé stada. Les prômes édemes de merz ê ciamò stades frëides y da vënt, mo spo êl gnü morjel y da sorëdl.

Serafin s'â atira cacè da menè inant l'reghimënt y an messâ dí, ch'al ê oramai majer co so pere. La Trudi odô ion chësc andamënt y ara dijô incé a Serafin: „Marídete da d'altonn. Te vëighes bëgn, iö sun incé bel vedla y al é ora de i lascè la fana a n'atra patrona y tö adores pö incé na fómena.“

Serafin s'la riô n pü' sotman y minâ: „I n'á pa bëgn üna che m'ô mo na tara co la uma ne ciafarái mine no plü.“

La Trudi: „Ah, i á pa bëgn aldí ceze, cí öna che te chires. Ah, chëra vëgn pa bëgn ciamò majera co la uma. Fá mâ, sciöch'i á dit.“ Serafin jö indô dô sò laûr y la punsâ avisa sciöche süa uma.

Mo, co stôra pa spo cun Martin? L'plü de döt se cruziâ la uma Trudi de Martin. Ara l'conesciô pö sciöche n caráter dër malsigü y da lönes. Ch'al â ciafè laûr te Comun, ára bëgn dër ion, mo ch'al â metü man y se dô jö tres deplü cun chël orchester, chël n'odòra nët nia ion. Ara odô pa bëgn i prighi, che n tè orchester portâ por Martin. Por deplü ára incé bele aldí gruforan, che Martin ne la tulô nia tan sterscia cun l'laûr pro l'Comun y ch'al stô cínamai fora datrai. Morvëia n'êl bëgn nët nia. Cô éssel pa incé sciafié de rové dô a düc sü laûrs, can ch'al ê feter vigni sëra söles störes cun so orchester, da n païsc al ater y da na ustaría al'atra y dagnora cína ales pices ores dla nöt. A döt chël n'êl degügn che pudô dô.

Insciö ál mefo metü man de se lascè dofora pro chël laûr, olá ch'al davagnâ l'manco y chël ê l'laûr de Comun.

Mo indere, chël laûr de Comun ess deplü jogn ion orü y sce un ne fajô nia sciöch'al alda, n'êl d'atri da gó cá.

Tan inant ruvára mefo, che n dé gnô Martin cherdè dal ombolt, che dijô cun döta scerieté: „Martin, inscio

ne vára bëgn nia plü. Jënt mët man da brunturè y al vëgn dit: ciamò paie n tè cosce, che ne fej oramai nia: chínesc dé de temp te vëgnel ciamò lascè. Sce te fejes indô buntè, vára bun, scenò messunse te lascè jí.“

Martin stô mâ cun l'cé danjö, ciügnâ de scé, mo scutâ. A cíasa se n'ara bëgn anadè la uma, che Martin â n ater sonn. Mo jové ne jovâl pa impò döt nia. Les festes da bal fora por chi païsc tirâ de plü y spo èra mefo jüda tan inant, ch'al â messè lascè l'laûr de Comun a n'ater.

Cí che la uma se n'â pité sön chëra, chël êl mâ vëra che savô. So rampin de consolaziun è mefo ciamò la oraziun, ch'ara fajô ores alalungia de dé y de nöt.

Impò èra gnuða ciamò plü sterscia. In la segra êl ruvé adalerch tl païsc vijin n orchester dla Svizra. Martin ê gnu a baié impara y tan inant èra rovada, ch'al â cuntratè cun chël orchester furesto y te trëi dis se n'êl jü tla Svizra impara.

Cun les lègremes ai edli lâ la uma descensié, mo nia n'â jovè. La resposta de Martin ê madër tres chëra: „Chësta é mia ligrëza. I sun bëgn sura i set agn, i sá bëgn cí ch'i me feji. A cíasa ne poi pa impò ne nia stè.“

Ci uròra pa fá la püra uma? Magari ti ára dè dô massa a chël möt cína ch'al ê pice. Sambëgn, al ê l'popo y ailò suzédera, che i geniturs vëgn datrai verc.

Martin se n'ê stè y â pa bëgn incé dassënn impormetü de s'astilé dërt y de fá l'pros y incé de scrí bindicé a cíasa.

Mo chisc proponimënç é stá sciöche n büsc t'ega. Al passâ édemes y mëisc y an n'aldî plü nia de Martin, che â döt d'atres idees.

Te chël orchester tla Svizra, olá ch'al ê gnü tut sö y laurâ, gnôl mâ laldè por süa bela usc. Al l'â propi tignida fora n pêr d'agn y gnô prò de rodè jö mez l'monn.

Uma y frè y san Iodoch s'ál desmentié completamënter. Al aldî y odô mâ plü jënt che placiâ les mans y fajô de gran complimënç.

Chësc triunf i ê sambëgn stè de massa. Al s'â cun l'tëmp metü tl cé, che la cumpagnía de chël orchester fóss dependënta da vël y ch'ai ne la fajô nia plü zënza de vël. Laprò ti tomâl tles mans massa tröc scioldi y a döt chël ne ti êl nia plü manëcia.

Al â metü man da sciuré fora i scioldi cun l'badí, de ne se tigní plü a degönes régoles, de la bate tan

grandiosamënter, ch'al ê de massa, ch'al n'ê nia plü bun da jí dô sò laûr y messâ gní amoní cínamai dales autoritêts, olá che l'orchester jô a se lascè aldí.

Laprò s'êl intopè te cumpagnies, che savô de l'muje fora completamënter, te chël orchester êl rové ite n gran sotissura, ch'al gnô tres manco damanè, ci che ê spo la gauja, che la cassa ciafâ tres de maius büsc.

L'capo dla cumpagnia â spo messè abiné addöm sü cumpagns por la baié fora, mo Martin n'ê nia comparí.

Cî él pa spo sozedü? Ai â messè l'sciuré fora.

Insciö êl ségn ailò cun l'tacuin oramai öt, la orientè de laurè a tera, la cosciënça rovinada, l'bun inom inmalora y te n païsc foresto.

* * *

Al ê in chë domënia ch'al gnô lit dant dala gran mëssa l'Vangele dl Fí pordü.

Siûr curat savô mefo tan da ciantè l'Vangele y ciamò deplü da ti dè plü saú y plü espresciun a chi töc che i stô dér a cör y ch'al minâ che foss

plü importanç por la popolaziun che i ascutâ pro.

„Al ê n pere che â dui mituns. N dé dij l'plü jônn: Pere, dâme l'erpejun che alda a me, che iö ne stai nia childò... i m'un vai... y spo... y spo s'êl intopè te de ríes compagníes... y spo... s'âl spaterlè ia döt cí ch'al â... y insciö inant“.

La uma de Martin, la Trudi, stô cun l'cé danjö y l'fazurel dan i edli y pitâ y se dijô: „Bel avisa sciöche chël Martin...“

Canche l'curat â albü lit l'Vangele, metôl l'liber da na pert y fajô la pordica. Al spligâ la parabula dl fí pordü tan avisa y cun dötes les zircustanzes, che aldí laprò mo che n'ê nia scrites tl Vangele, y bindicé fajôl na palsa y spo gnôl l'insegnamënt por la vita da vigni dé da laôta y portâ dant n gröm de ejëmpli, che suzedô tla valada, che la jënt ascutâ bela chita.

An conesciô, che les parores dl curat i jô dassënn a cör ala jënt, ch'al n'ê valgûgn che pitâ y nanter chisc ince la Trudi.

Tres danü se dijôra: „Mo bel avisa sciöche l'Martin... bel avisa... aih... aih!“

L'prou jô inant cun sua pordica: „Mo“, dijôle, „n dé se n'â l'fí pordü anadè te cí scich ch'al s'â metü.“

Cinamai les lavadöres di porcî ne pudôl nia se tó por la gran fan. Al s'ê sentè jö y â metü man de pité y dlun pitân dijôle: i dá indô ôta, i vai a cíasa; al me sá tan rí ch'i á fat insciö; i vai indô a cíasa a ti perié pordenanza al pere. I sun cuntënt sc'i pò altamo fâ l'fant... y al ê jü a cíasa... so pere l'aspetâ tres cíamò... y spo savëise bëgn sciöche ara ê jüda inant:“

La uma de Martin se dijô bel adascusc: „Iö l'aspeti ince cíamò tres... magari röia ince Martin cíamò a cíasa.“

Les lègremes de na uma é gonot n scrai al cil. Söl iade da jí a cíasa éra sora, mo ara ne pitâ nia plü. Les parores dla pordica i â dè forza y coraje. Ara se dijô ince: „Al vëgn pa bëgn.“

A cíasa pro marëna baiâi de Martin y la uma damanâ a Serafin: „Serafin, n'âste mai inresciü nia de chël Martin? Da s'un jí m'ál impormetü da scri, mo an n'â mai plü aldí nía. Iö ne sá, olá ch'al foss da damanè dô. In vita sarál bëgn cíamò. Sc'al ne foss nia plü in vita, gnissel bëgn menè val' notizies al Comun. I á tan fistide de chël möt“.

Serafin minâ spo: „I á bëgn aldí val' de Martin, mo cína ch'i ne sá na sigüda, n'orôi nia se l'dí.“

La Trudi spizurâ sëgn les orëdles y dijò: „Cunta ma spo, ci che te sas“.

Serafin: „I sun stè in domenia ia San Ćiascian y ailò ái aldí ch'al è da sëra ia indô chël orchester dla Svizra, che è bele stè un de chi agn a sonè. I me sun fat pormez da na palsa, bel apostà por damanè dô Martin. Sambëgn, ch'ai l'conesciô bun y ai dijò, ch'al n'ê bele valgûgn agn nia plü pro vëi. Al foss stè n bun ciantadú, mo al n'ê nia da nen fá cun chël cosce. Al n'â degûna dorada y ai â messè l'lascè jí.

I â spo damanè, ci ch'al fajô sëgn y olá ch'al è. Ester éle indlunch y ingnó. D'inver, savòi da dí, ch'al rodâ da n païsc al'ater a vène de vigni sort de patûc y d'isté, savòi indô da dí, ch'al fajô l'famëi de munt sön na munt dlungia l'cunfin. Spo se tirâi n pü tles sciabes y metô man de rí y cuinè.

Insciö ne savôi, sc'al è döt mâ na frotola y i n'urô nia stè ailò a me lascè tó por l'cù da chë jënt. Porchël m'un sunsi jü, mo can ch'i m'un jô, n'êl impò un che me scraiâ dô: „Al é pa bëgn vëi“. Chësc è döt, ci ch'i sá. I arati che valch él pa bëgn vëi. Chël Martin é mefo na biscia rossa y da fa l'pulito n'él mai stè bun“.

La uma jô spo fora in ciasadafüch, mo ara dijò impò: „Co ch'ara foss insciö, arati iö, ch'al röia ciamò adalerch, can ch'al è dër ales strëntes.“

Seratin è maridé n ann dô la mort de so pere y al â ciafè na fómena de valüta y incé bela, che ciarâ dla familia y incé dla uma de Serafin.

La Trudi â dlaurela de jí vigni dé a mëssa y olá ch'ara ojô deplü sü pinsiers y sües oraziuns, podunse se punsè. Na buna uma sá pa bëgn, olá ch'al è plü debojëgn y che che á plü debojëgn te na familia.

* * *

La Trudi è n dé dômisdé sentada dô mësa, che ara fajô cialza. Inurchëltan gnôl ite la vijina n pü' a fá vila. Na mes'ora o n'ora al dé se tulôra fora por palsè y ailò gnôra cá dala vijina Trudi, che â incé ion n pü' de varieté y palsa.

Chël è incé vëi: da gní vedli adorun cumpagnia por podëi n pü' ciaculè, fá laurela cõrta y insciö parè ia l'tëmp. Spo sál pa bëgn indô bun da fratiné valch.

Insciö êl incé la Trudi che â ion assá, sc'al rovâ cá datrai la vijina.

Üna y l'atra â val' da s'la cuntè y incé da baudié.

Por la Trudi ê l'pinsier a chël Martin, ch'ara â tres da trá cá. Sc'ara ess altamo aldí val' de chël möt, mo nia y chëra ê la maiú crusc.

Datrai n iade êl bëgn de tè éres che i tirâ dant val' ala Trudi de chël Martin, mo scialdi mâ por ti baié ite y la dessenè. Al ê sambëgn de tares che ne t'impudô nia. Ara conesciô pö, ch'ares orô mâ i fá la crusc maiú.

La vijina la consolâ y dijô: „In vita él dessigü chël Martin, zënza fóssel bëgn gnü notizia al Comun. Trudi, prëia madër tö; cíara pa che te vëgnes ejaudida. I te dëidi pa incé iö perié. „Prëitambel“, respognô la Trudi y messâ pité dassënn. Mo impò minára: „Zënza ésson pa tan bel. Serafin á na dërta fómena y mituns da orei bun. Cun la sanité stára incé bëgn... mo sesà, val' mëss düc avëi por daidé portè la crusc al Signur. Chësc pinsíer me dá forza y me consolëia.“

Spo stôres ciamò n pez ailò y s'la cuntè.

Y indô passál ia mëisc y al gnô n ann nü.

* * *

Martin ê la crusc dla uma Trudi. Can ch'al s'un jô tla Svizra cun chë cumpagnia de sonadus, ál solenemënter impormetü ala uma da i scrí y se lascè adintëna, cí ch'al fajô y olá ch'al ê. De döt cant n'él stè nía. Al n'à mai plü dè n sëgn de vita. Y chël êle, cí che i fajô plü mè ala uma. Sciöche al foss sparí tl nía, y san Iodoch, parôl, che ne esistess gnanca plü por vël. Da ruvë tan dalunc, ch'al ne sciafiass nia plü da dè notizies, n'él mine possibl. Y n möt n pü' fora di atri y de morvëia êl dagnora stè.

I pröms dui agn jô döt bun cun chë cumpagnia da ciantè y da sonè. Ai rovâ lunç y lerch tl gran monn, cínamai tla Spagna, tla Francia, tl Inghiltera y tla Ruscia. L'gran monn i plajô a Martin. Ailò se sintîl sciöche i vicí tl'aria, zënza sis, zënza confins, zënza mürs y tla gran liberté.

Mo sesà, olách'al é mile trus, ne s'un capësciun tla finada nia plü fora, cí un che é l'dërt. Spo vámò intópete... cis na tè creatöra che vëgn dala munt, da n tè pice païsc, olách'an vëiga da n confin al'ater, oláche vigni sëmena y vigni tru é conesciüs y olá ch'an sá, olá ch'ai condüj.

Martin ne s'â nia plü intopè dërt.
Al â orü jí dô düc i trus y chëra ne
vá sambëgn nia bun.

Al â lascè de fá buntè. Scioldi
davagnâl de massa y döt cí che é de
massa o massa püch, ne fej nia bun.
Chë parora massa é malsana por
düc.

Gonot vára dal massa tröp dër
debota cuntra l'massa püch.

Por n gröm de gaujes â la
compagnia dl orchester messè l'lascè
jí. Ara ne jô bëgn nia plü impara.

Ćina ch'al â n gröm de scioldi y n
gröm d'atres cosses dl monn, ne i
gnôl pa gnanca inmënt de scri a
ćiasa.

„Lasci mefo fá“, se punsâle, „chi
snuferi da san Iodoch cun süa
meseria y pocügna“. Dodè se pòi
da stè sará ite sön chës grüzenes y
oje vigni zentejimo diesc iadi tla man
denant co podëi l'dè fora... mángora
vël â bëgn ciafè l'dér tru.

Chisc pinsiers i jô laôta fora por
l'cé y no l'scri a ćiasa. Mo sambëgn,
che ara messâ gní döt atramënter.
La plata s'ê ôta y al n'é nia dagnora
segra pro la medema dljija.

Indô n iade êl gnü sciuré fora y
indô n iade por la medema gauja,
sciöche i atri iadi. Sc'al se n'ess

altamo intenü, olâche ara falâ l'plü
pro vël... o se n'ál mo impò anadè,
da cí iama ch'al ê zot? Mo n'él mo
ćiamò nia bun da dè ôta?

N pez alalungia ál pa bëgn ćiamò
scioldi y da vire, mo tan dí pa? Y
spo messâl pa mëte man da alzè la
ćianê y chëra ê por vël la cossa plü
antia.

Sëgn jí a ćiasa? Ailò sce ciafâl bëgn
cuinades tan granes! No, no, chël
ne fajôl nia. A valga moda messâra
jí inant. Ah, tan atira n'él pa nia
spriguré. Al ê mefo ausé da tó la
vita lisíera y al se dijô: „Vëgn l'dé,
porta l'dé.“

Insciö rodâl mâ codí su intoronn
cun so tlarinët y sü orghi da fôl. Al ê
tres ćiamò bun de musiga. Trëi
strumënç ále: l'tlarinët, l'orghe y la
usc y insciö pudôl baratè jö, dô ch'al
ogâ. L'vire, l'pone y val' da se vistí
saltál fora, mo plü inant n'él nia plü,
scebëgn ch'al foss pa stè ausé a tröp
de plü. Ara tocâ da s'en desdí de
tröpes cosses y da trá l'ciol plü strënt
y mëte la ćianê plü alta.

Berba Nazio dijô n iade: „Ćiara
madër, chi che ne laôra nia, á incé
da bëire, no mâ da mangé.“

Mo la maiú pert vára mâ n strüf
insciö, spo vëgnera stranciosa. Vëi

él pa bëgn, cí ch'al stá scrit tla Scritöra: „Chi che ne laôra nia, n'á gnanca la rajun da mangé“.

Martin se stufâ incé da fá chësc laûr: tres rodè incérch da na bétola a l'atra, da n païsc a l'ater, sciöche i zingaintri y i petleri. Al conesciô, che la jënt l'tulô sö tres plü ingert y ch'al gnô datrai incé cínamai sciuré fora a ries.

Al punsâ bëgn instëss dô, cí ch'al ê da fá. Nia ne jô plü tan flot inant sciöche denant. Ara â metü man da jí mal.

N dé êl te na ustaria y an conesciô, ch'al â dër la ria. Mo i pinsíers dla uma ruvâ lunç y ara cherdâ aiüt, zënza savëi, olá ch'ai dô arsí.

N dé êl rové Martin te n païsc, olách'al ê marcé di tíers y ailò êl gönü a baié cun n tè paur, che i cuntâ, ch'ai chirîn famëi de munt por d'isté sön na munt dlungia l'confin.

Zënza tan punsè, s'á Martin anunzié y á incé ciafè chël laûr. Al ê stüf dassënn da rodè cun sües trápoles da n païsc al'ater. Mo indere, spo se metôl pa impò a punsè: „Sái incé iö da fá l'famëi de munt? Dlunch ól ester savëi da fá l'laûr, zënza me sciüri bëgn fora atira“.

Al jô n dé a sciacarè cun i patrunz dla munt y al nen gnô sura ch'al ê

na munt di bôs cun val'bisces y cioures. Vaćia ciafâl mâ öna sora da muje por l'famëi.

Spo ál bele trat l'flé plü saurí. L'plü de döt i stô söl stome l'muje. Al â fat n gröm de laûrs te süa vita, mo mut na vaćia n'ál mai. Mo sc'al n'â ma öna da muje por vël instëss, spo pudôra pa bëgn jí. Da fá chël jôl pa bëgn da val'ojoradú a se lascè insigné. Y zënza ti êl gönü dit avisa i confins y i regolamënć. A mez jügn jô i paurs cun i tíers a munt. Martin sambëgn impara. Chi paurs ti â mostrè döt cí che l'famëi dô savëi, spo ési ciamò stá n pez adöm te ütia a mangé y bëire val'.

Cun „la buna fortüna“ se n'ësi spo jüs y al ê restè sú. L'pröm laûr ê spo stè de rodè jô l'ciampëi y ti ciarè n pü' a düc chi tíers, che ê ailò ponüs. Ai ê stanç dal iade.

Canche al gnô scûr, ál tachè ite te val' stala chi tíers, che i ê gnüs mostrá, spo êl jü te stüa de ütia, â impié la löm a petrolio, s'ê sentè jö dô mësa y spo i êl gönü val' che al n'â agn nia plü sintí... l'incherscimun... al â metü man de pité dër dassënn!

Dadalt dijôle: „Chësc é val' che fej mè... plü co vigni maratía... iö su

chilò... iö ch'i ê ausé tan da stè te cumpagnía... da sëra. Iö su chilò pron tè rî chefer de löm y incéría degügn. Tan val' de posòch ch'al é a ester susc... degügn ne t'alda, degügn ne te ciara, degügn ne te vëiga... incéría mâ tíers, che ne baiania, che ne te capësc nia... ch'an alda mât datrai bradlan... magari t'incrësel ince a vëi dô la stala da ciasa y mëss stè alalèria sot a vigni tëmp.

Y chi da ciasa... ai ne sá nët nia de mè... döt por mia colpa... l'inchersimun é val' che fej mè.“

Spo â Martin indô metü man de pité dassënn. Mo dô da n strüf s'él indormedí ailò dô mësa.

Canche al s'ê descedè, ciarâ l'sorëdl da chë picia finestra de ütia ite y al aldî les ciampaneles di tíers che pascentâ bele incér ütia ia.

Al â passè la pröma nöt sön munt y al ê gnü l'pröm dé sön munt cun n gran lominus, che i dô coraje a Martin.

Al ê pö n èl... al n'ê mine n viadú!

Ia dal ustí Tonele êl indô jënt, mo düc canc te chë stüa defora, la stüa di iagri.

Ai ê gnüs da marcé da san Scimun y denant co se despartí por jí vignun olá ch'al aldî, ési storc prò ailò por se cuntè ci ch'ai â odü y aldí y cumprè.

Un s'â cumprè n ciapel, l'ater na ciuria, ciamò n ater n'ambréla, mo düc canc â te so ronz n chilo o l'ater de nusc o ciastëgnes o vaïnes da i portè a chi mituns a ciasa.

Al s'ê abiné adöm ailò la stüa oramai plëna. Tea, la fia d'ustí, â bel assá da saltè por suchedí düc canc. Savëise cõ che ara é; düc oréss avëi te n iade val' y can ch'ai l'á, éle sciöche al ti foss gnü metü cola sön scagn o sön banch; ai n'ô plü lovè sö por fá na fin.

Canta chël, mo inurchëltan roflál ciamò adalerch Gusti de Spinores y Bastl de Spinac. Cun na dërta boria gnöi da üsc ite. Bastl de Spinac dijô dër dadalt: „I l'á odü, ciamò incö da doman l'ái odü... cun mî edli. I ne sumiâ mine plü ne... al ê l'bau di forgnuns. L'ann passè l'ái odü n pêr de iadi... chëra ne me lasci nia tó... y incö indô. Ah, val'éle. T'en iade éle invalgó dô na pera o dô na brüscia y t'en iade éle ince indô sparí, sciöche al foss tomè tres.“

Spo se sentâi jö pro mësa dlungia chi atri y l'discrus dl bau di forgnuns

jô inant. Na pert tignî da Bastl y d'atri indô l'coienâ. Mâ l'patrun de Sotparëi i dô dër dërt a Bastl y al dijô, ch'al l'â instëss n iade odü, no daimprò, mo plü dalunc cun l'ró y ti â n pez cíarè pro.

Al cuntâ inscio: „N dé ch'i cíarâ da chi forgnuns ia, odöi n gran gröm fosch sön n tè ciüch. I vadi a té l'ró por odëi plü avisa, cí ch'al podô ester. Bel avisa ch'al ê na porsona sentada sön n ciüch, cun l'cé danjö y cun l'müs tles mans. An odô, ch'al â na gran berba, n cíapel y n guant scür. Al stô ailò sentè bel chit dí alalungia zënza s'armöre. Iö ê corius, cí ch'al sozedô impara y stô madér a cíarè ia. Inurchëltan ál tut fora l'fazurel fora de gofa y s'á tert ia i edli. Spo me punsâi: a chël i fálel val', i vái ia a odëi. Canche i rovâ ia, n'él plü degügn da odëi y afustié n'afustiái gnanca nía; spo ái cherdè, mo al n'ê lunç y lerch nia da odëi o da aldí. Chël bëgn m'ê de morvëia. Impormò da gní zeruch m'él tomè ite l'bau di forgnuns, ch'an aldî plü dadî cuntán. A chi da cíasa n'ái ma dit nía, cíodí ch'i me punsâ de ti l'dí, sc'i less cíamò n iade odü“.

Zacai damanâ: „Ne l'áste mai plü odü dô da chël?“

„Mai plü“, respognô l'patrun de Sotparëi.

La jënt ailò â metü man de scutè y un indô l'ater s'un tirâ a cíasa.

Al parô impò côsses de morvëia cun l'bau di forgnuns.

* * *

Al ê la sabeda dan la próma domënia d'Advënt. L'curat â mefo dér dit mëssa, gustè, lit l'brevier y spo êl sentè ailò dô mësa ch'al punsâ dô la pordica ch'al â da fá por la próma domënia d'Advënt. Al stô dailò sura pinsíer y baiâ su: „plü dí ch'an é te n post y plü rí ch'al é da pordiché. Te ne pòs mine dí tres l'medemo, scenò él la jënt che la sá plü snel adamënz co tö. Y spo tres portè cá chël patüc dl vedl testamënt... nos ne sun mine plü te chi vari ne... Chël me sá pa val' da stufé... aspetè a chël che á da gní... pu sc'al é bele chilò... plûlere s'arjigné o ester bele arjigná por can ch'al vëgn a se dô, chël plûlere che foss l'dér pinsíer por l'Advënt...“

Te chël ch'al tolô cá un n pinsíer indô l'ater y se fajô sües notizies, êl zacai che mazâ a porta. Al vá a daurí la porta y dan da vël êl n chestian,

plûlere dala ria cira, mo bel puzenè sö y baiâ l'lingaz dl païsc, mo al ne l'conesciô nia.

Trami dui se saludâ, mo chël furesto dijô: „Siur curat, i ne me conescëis nia, i capësci bëgn. I prëii, sc'i pò gní ite; i oress se tigní sö n pez. I ess dër val' d'important da se dí, spo savëise pa bëgn, che ch'i sun.“

L'curat l'fajô jí te stüa y ai se sentâ trami dui pro mësa. Spo metôl man Martin de baié. Che ch'al foss chël el, únse bele dadî stomè. Spo dijôle: „Siur curat, iö sun Martin dl Lerscer.“

L'curat s'â, no propi spordü, mo fat gran morvëia d'avëi Martin dl Lerscer dan da vël, de chël ch'an n'aldî tan dî nia plü. Al cuntâ inant: „De mia vita savëise pa bëgn scialdi döt. Iö orô mâ se cuntè dles ultimes côsses, ch'i ne savarëis bonamënter nia. I ciari pa bëgn d'la fá cõrta“.

L'curat i dô coraje: „Ah, cunta mâ tö, Martin, i á dlaurela“.

Martin: „Ah, pu, i orô pa bëgn mâ cuntè l'plü important y spo se perié de val'.

I sun rové laôta cun chël orchester tla Svizra. Ailò sunsi gnü prò da rodè jö, da odëi y da ciarcé mez l'monn. Bele atira ái sciàcarè cun l'ustí dla ustaria, che â inom „Gasthof Rüttli“.

Sc'i stô ailò a daidé fora, ciafái l'alberch y l'vere, can ch'i ê ailò y laurâ. Laprò me gnôl incé romenè sö la ciàmena y ciarè dl guant. Val' de paìamënt saltál incé fora y insciö butâra assá... n pez alalungia.

Inurchëltan â l'laûr dl'orchester lascè dô, mo al é impò feter vigni sëra proa y dailò ára metü man de scechë. Pro l'ustí el da sëra l'gran laûr da daidé t'ustaria y tl medem têmp éssi messè jí ores alalungia a proa. Un o l'ater... döes côsses tl medem têmp ne jôra bëgn nia da fâ. Sc'i lasciâ l'laûr t'ustaria, el prigo ch'i gniss sciuré fora y ci fajôi pa iö zënza alberch, olâche ara me butâ bel assá. Insciö lasciai mefo gonot les proes, ch'i me punsâ, da sonè y da ciântè i sunsi impò suracé ai atri.

Mo ara é mefo impò gnüda atramënter. Na sëra, ch'i ê indô jü a proa, conesciôi iö, che l'aria jô da rodús. L'capo me dijô: un tan de côsses nöies da studié ite y tö n'es feter mai laprò. Chësta ne vá nia.

Spo m'ál tut les notes y chi strumënç che ê sü y dijô: Ciàmò insnöt n'äldeste nia plü pro nos. Ailò el l'üsc!

I â spo tut mî orghe da man, mia trumbëta y mî tlarinët y m'un sun

trat. Mo sön üsc me sunsi ciamò ôt y á scraié zeruch: auf nimmerwiederluege.

Can ch'i me n'ê stè n pez dainciará, me moiâra impò, ch'i â fat inscio. Sc'i i ess perié pordenanza y i ess impormetü, m'essi dessigü indô tut sö.

Mo spo me dijôi mefo impò: spo êi mefo zenza alberch y tl furesto y laprò zenza laûr. Insciö ái altamo laûr y alberch, ince sce l'laûr n'é nia propi l'mí. I ê massa tachè ala musiga.

Can ch'i ê spo datrai su, me dijôi: T'es mefo nasciü sön n planet stort, che é sön üna na pert massa da sorëdl y söl'atra pert massa d'ambría“.

Spo scutâl n pez Martin, mo al dijô inant: „Chël väigon da ci che é gnü dô. Datrai, ch'al ê dailò t'ustaría püch o degun laûr, pudoi rodè cun mies tlácores a ciantè y sonè te chères ustáríes, olách'al ê val' tamtam, cínamai fora por d'atri païsc.

Siur curat, al ê mefo chéra na tè püra vita zenza saú da n dé al'ater y an ne savô olá ch'an rovâ, bel avisa sciöche chës mosces che vir mâ n pêr de dis. Ares jora dässenn ia y ca y sö y jö, cína ch'ares toma y crëpa.

Sambëgn, ch'ara m'ê spo indô jüda mal. Valgûgn iadi sunsi stè fora n'édema o l'atra y chël é stè de massa. Canche i rovâ a cíasa, dijô l'patrun: „Sëgn ne sai bëgn nia plü, ciodí ch'i t'a; inscio ne vára bëgn nia plü“.

I l'â ciamò damanè, sc'al me lasciâ la cíamena, ch'i le paiâ. Chël m'ál impormetü.

Chël n'ai na buna, siur curat, ch'i ne purdô mai l'coraje y inscio ái mefo indô metü man da jí incérch a fá musiga, cína ch'i me n'â intenü, che la jënt me cíarâ stort y ne me orô nia plü... spo, spo gnôra da stran...“

Martin tignî l'cé danjö y scutâ, mo al ê l'prou che l'damanâ: „Cí áste pa spo metü man?“

„Siur curat, spo ái metü man da punsè a cíasa... a cíasa. I n'odô plü degun ater tru“.

Martin tignî indô l'cé danjö y l'prou odô, ch'al ti gnô döes de gran lègremes dai edli fora, che tomâ jö sön mësa y al se l'menâ picé, mo al conesciô, ch'al â ciamò cez da dí, porchël n'orôl nia plü i rumpe l'pinsier.

Canche Martin â indô n pü' ciafè forza, dijôl inant: „Ciamò n iade él

stè valgûgn che m'á daidé. Jí a ciasa sön chë acia ne fossi mai stè bun. I m'ess massa dodè.

Mo sciöche ara á orü ester, ái indô ciafè n laûr... n laûr ch'i n'â mai fat. Por dui istá ái ciafè da fá l'famëi de munt sön na munt dlungia l'confin.

Y ailò sön chë munt ái ciafè valch, ch'i n'â mai sintí denant... l'incherscimun... l'incherscimun... y chël m'é stè bun. Chël é stè bun da me rumpe la dlacia.

Ći ch'i á sintí chi dui agn de famëi, se cunti pa n ater iade. Incö oréssi mâ plü, siur curat, me confessè y se perié de val'."

Spo odaruns, sciöche ara vá inant. Ćiamò na mes'ora êl stè ailò a baié cun l'prou y canche al se n'ê stè, dijò l'curat: „Sëgn sái, ći pordiché indoman“.

* * *

Da fá i cunc ai vijins, chël pòn tres indô osservè, á jënt extra de bugn edli y de bunes orëdles.

Insciö ê incé gnu osservè, che l'curat ê stè n dé dér dí ia te ciasa dl Lerscer. Chi dis dô â la Trudi dér la buna löna y incé Serafin, che se mostrâ zëenza dér stlüt, baiâ de plü

cun jënt y parô tröp plü ligher. Mo sce zacai i damanâ, ći ch'al ê danü, ne savôi ći dí.

La pröma édema d'Advënt êl dér bun tëmp y la nëi, ch'an ess tan orü por mëte man i laûrs da d'inver, chëra lasciâ aspetè la jënt ćina al dé de san Micurá, olá ch'al â metü man de novëi bele da doman adora y â impormò dè dô l'ater dé da doman. Al n'â fat jö bun n jenëdl.

Chi dis denant aldîn indô ia dal Tonele da chi iagri, che valgûgn dess avëi odü l'bau di forgnuns. Al ê incé lbaié che canche an odô l'bau di forgnuns, gnôl rî tëmp.

N tè iagher che jô a ćiamurc l'ess odü dui dis indô l'ater y tan spau, ch'an ne l'ess gnanca ciafè da stlopetè ne. Dô da chël êl sparí y nia plü da odëi. Incé canche al á fat jö la nëi, n'êl ingnó plü da afustié.

Ćinamai na sëra tert fóssel ćiamò rodè chël iagher apostà por inrésce dô al bau di forgnuns y ailò l'essel aldí pitán invalgó dér dassënn, mo al n'ê nia bun da s'un capí fora, da olâche chël pité gnô adalerch.

Dô da chël ne l'án plü mai no aldí, no odü y al ê gnu sö lbaié, che l'bau di forgnuns ê l'anima de n iagher, che n'â fat tantes corassö,

ch'al messâ espié dötes chères colpes, cína che chël gran castighe ê paié jö y spo fóssel stè delibré.

Chësc ê l'baié de jënt y la storia dl bau di forgnuns s'é mantignida cína al dé da incö.

* * *

Al falâ mâ plü döes édemes a Nadè, che la Trudi dijô n dé ala Zilia, la fómena de Serafin: „Al é pa prësc Nadè danman y i n'un pa nia cíamò tut cá l'patüc dla cripele a odëi cí che foss da fá da nü o da cuncè. Insnöt la tolunse pa cá, spo odarán, cí che é da fá laprò. Sáste, Zilia, la cripele da Nadè é spezialmënter dër importanta olách'al é de tè mituns sciöche chilò da nos.

Nadè, sáste, é plü co ater la festa di mituns y chi á dër tröp dainciará y sc'al vögn fat na bela cripele, spo s'la recordi por döta la vita, incé canche ai é gragn y incé sc'ai vá tl foresto y é dalunc da cíasa o nanter jënt che ne crëi nia. La festa da Nadè cun sües beles usanzes vögn chirida y sintida döta la vita.

Insciö la punsâ incé mi om, l'Lerscer, che tignî pa tan alalt la festa da Nadè cun la cripele y spo cun

Maduines. Bel da Nadè ál albü la fortüna da podëi s'un murí y jí ia da Chël Bel Dî a la zelebrè döta.

Da Nadè orôl i fá ligrëza a düc chi ch'al incuntâ... y i mini propi, ch'al ô incé se fá a nos na gran ligrëza in chësc ann“.

Chi dis dô gnôl da sëra dagnora laurè pro la cripele y chi dui pici mituns de Serafin cíarâ prò cína ch'al i tomâ i edli y s'indormedî.

L'dé dan la vöia de Nadè é la cripele metüda sö, sciöch'in chël ann ch'al ê mort l'Lerscer.

In vöia de Nadè á la Zilia fat na buna cëna. Dedô êl gnü dit la corona dan la cripele y la Trudi se n'ê jüda te süa cíamena scialdada, oláche ara periâ inant, cína ch'al ê da jí a Maduines.

Spo aldîn defata la grana y ingrè, ingrè jö dötes les atres cíampanes, che sonâ solenemënter adöm por cherdè la jënt a Maduines.

Da vigni pert dl païsc odôn löms che gnô tres plü daimprò ala dlisia.

La Trudi y Serafin ê incé defata stá arjigná y lasciâ la cíasa por jí ala gran festa da Maduines. Zilia messâ stè a cíasa pro i mituns.

La proca dl Lerscer ê a manciampa, oramai öna dles prömes

sönsom, oláche Trudi y Serafin jô ite y s'inslenâ jö. Al n'ê ciamò püç te dlisia, mo ai gnô mâ snel deplü, na familia indô l'atra.

Canch'ai â albü rovè de sonè ite Maduines y la jënt ê döta dailò, â l'côr de dlisia metü la bela ciantia dla nöt da Nadè „Stille Nacht, heilige nacht“ y al ê gnü n gran chit te dlisia. Düt scutâ pro ala ciantia cun gran devoziun.

Spo gnô l'prou cun n gröm de ministranc̄ fora te dlisia y l'orghe â intonè l'Kyrie dla mëssa solena.

Tratan che l'orghe sonâ dassenn̄, êl sozedü valch, che la jënt stô madér a ciarè. Amesa dlisia sö gnôl n ël, jô ia dala proca dl Lerscer, s'inslenâ y jô ite te proca dlungia la Trudi, i tocâ la man, i la bajâ. Al i tocâ ince la man a Serafin, spo stôl ailò inslenè a ascutè l'bel ciantè dl côn de dlisia.

La Trudi y Serafin savô, ch'al rovâ adalerch Martin, ciodiche l'prou ti lâ dit.

Tles proches ia dedô aldîn valgûgn che dijô adascusc: „Al é chël Martin dl Lerscer“.

Dô la solenité odôn Martin che se menâ süa uma y jô a ciasa, deboriada cun Serafin.

Ći ch'ai s'â baié sön chël iade, ne

savunse nia, mo i podun s'la punsè.

L'fí pordü â indô ciafè l'tru da ciasa. Di set agn dles vaçes grasses ál prësc albü cuntè, mo di agn dles vaçes megres ál albü dî da cuntè.

Mo chël che i â avalié l'tru y tut demez les plü gran peres, chël ê stè siur Iojafat, l'curat de san Iodoch, che â ince fat tan, che Martin â indô ciafè l'laûr da fant de Comun, ch'al â ince bele fat n iade y che ê gnü lëde, dèache l'vedl fant de Comun ê mort dan da valgûgn mëisc. Y spo ne savunse nia, tan de benedisciuns che siur Iojafat ti â menè dô a chël Martin dl Lerscer.

Mo la porsona, che â fat l'maiú laûr, che l'fí pordü rovâss indô a ciasa, ê dessigü stada la uma Trudi, che cherdâ vigni dè l'aiüt dl cil.

Recordanzes de tēmps passá

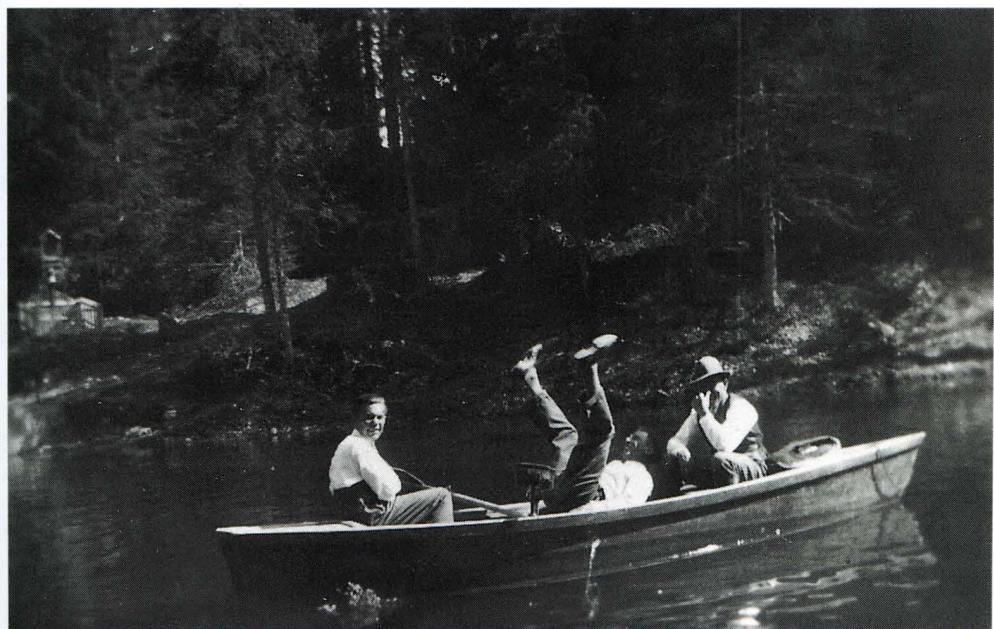
(fotografías fòra d'les ciases dla Val Badia)

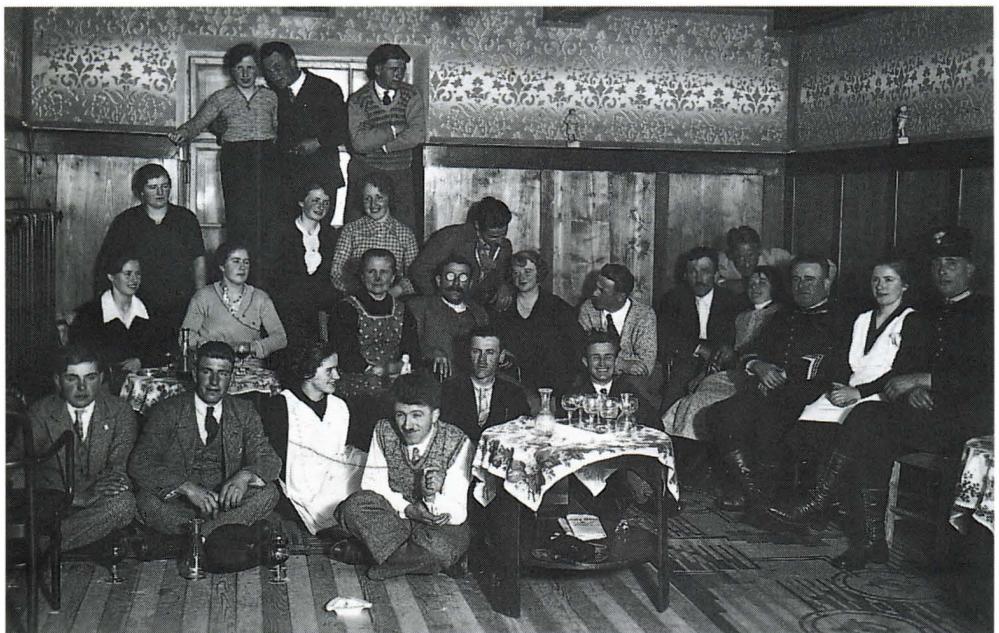
Sarada a Altin, La Illa

I malans te stöa dl Hotel Ladinia, La ILa

Matades vagades sö da Lech da Sompunt, Badia

Aurela cörtä l'ann 1933

Familia Ploner da Pidrô, La Val

Jonëza da Ćians, La Val

Jones da Pidrô, La Val

5

*Chi de Marô vêrda so confin por se defënn dala möria - vigni 100 agn sciöche le pröm iade.
L'ultim iade l'ann 1936 (400 agn).*

Jonëza de Marô

Na bela compagnia ite a Pederü

Maéstri dai schi Al Plan i agn 50

Gara de schi a Corvara

Pröma comodité por purtè a munt chi che va coi schi, Corvara

Modernité da laôta, Corvara

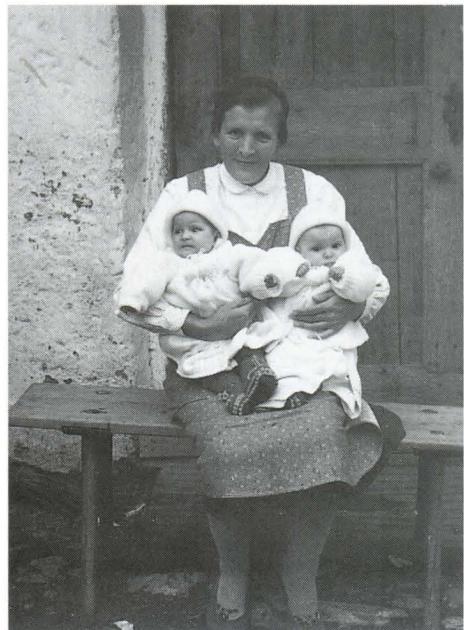
Jí cui schi tla nëi "frësca"

Carnascè a Badia

Döes jomelines cun söes lâs dan da 35 agn
a La Munt, La Pli

Les jomelines con söa oma

Prozesicun a Brach da na Mëssa noéla, La Pli

De pici jogn a Antermëia

Sonè sot Pütia

La scuadra da San Martin al campionat ladin

Jënt da San Martin da plü da dî jüs te cité

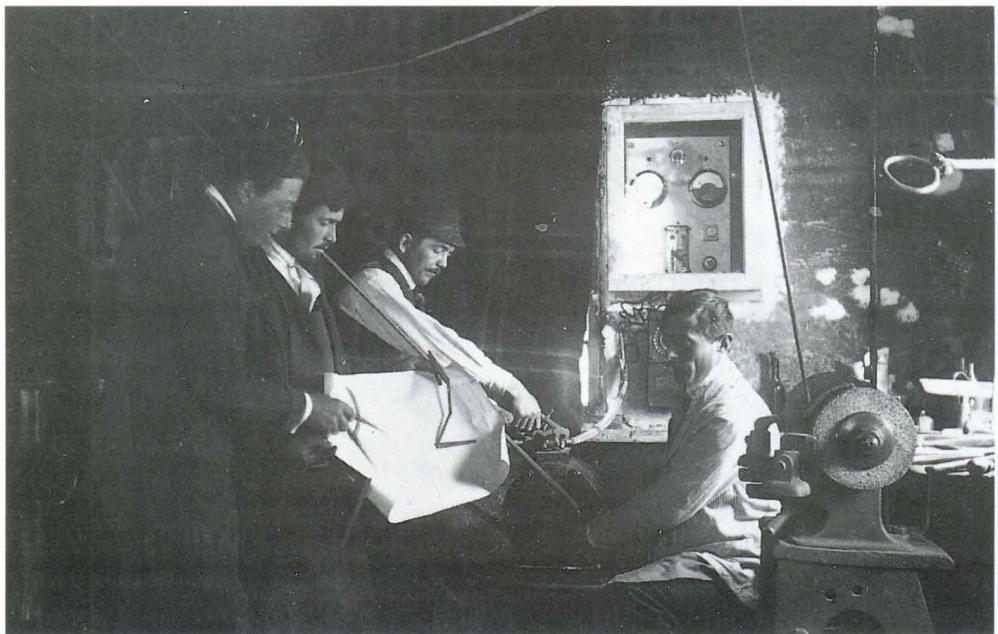
Jënt da Rina

Sön munt

Noza de Paul Miribung da Pramperch y Comprojeur Anna da Mirío

La fujina d'Altin, La Ila

Les cöghes dl'ustaría Ladinia, La Ila

L'ann 1933 a Sompunt, Badia

Noza de Vighil da Sompunt, Badia

Insciö ê laôta Valires, Al Plan

Jus por laûrs sfadiusc

Dui ascugnüs tratan la vera

La cioramüla sö dal ustí, La Illa

Noza de 40 agn: Thaler Lois y Crazzolara Paola, Sares 1994

N ustí a Antermëia, tëmps passá

Cati y Felix, Antermëia

Siûr Heinrich Videsott, siûr Ujöp Pizzinini,
siûr Sepl Dapoz y siûr André Nagler, La Val

Benedisciun dl monumënt ai tomá dla vera -
de Hans Rindler, Col de Lana 1995

La Val de Misdé

Storia nia mâ por mituns - de Ida Zardini

Al viô eniade tla Val de Misdé na familia de lönes: löna ê la oma, löna ê le pere y lönes ê sambëgn incé sü mituns. Ai viô mâ susc te chësta bela val. Söa ciasa ê na ücia che le pere â fat sö; ai se stô dër saurí laíte. La oma ê dagnora pai mituns, canche le pere jô a lominé. Canch' i pici ê en pü' corsciüs, dijô le pere: „Bel plan messëis pa bëgn os imparé a jí a lominé le monn.“ Spo i spiegâl cô che la storia stô: „... canche sorëdl s'un va a durmí, messunse nos luminé.“ Al n'ê ciamò mai sté lönes da odëi, chères dla Val de Misdé ê les prumes sön chësc monn. En bel dé éra tan inant, y le pere dijô: „Döes al iade ves mëni fora por le monn, inscio podëise intres indô gní a ciasa a palsé. Mo le pere ne pudô nia sëi cí ch'al ê iadô la Val de Misdé. Inlò viôl en rís cun familia y chël n'urô nia gní desturbé.

Canche chësc rís â udü cí ch'al gnô dô Val de Misdé söicá, âl atira tut cá süa gran šabla, y canche chës döes pices lönes döt ligherzines

passâ dan süa ciasa ía dlun lominenn, i âl mazé ía le cé a entrames, y i dui cêts broderâ tan lunc che degüñ ne savô olá. Pere y oma aspetâ êrt che les pices lönes lominass, mo düta nöt n'odôn nía. Döt romagnô te na gran scûrité, y les pices lönes ne gnô nia plü zeruch. Le pere se stô bëgn en pü' cun festide, mo al s' punsâ: ‘Ares é pa ciamò tan matorines, ares á pa bëgn mâ fat damat y blëita, spo s' áres pa mefo endormedí.’

La sëra dô nen menâl indô fora döes y dijô: „Jide pa dô üsc trus y lominéde dassënn le monn y ne stede pa a ves lascé tigní sö da zacai.“ Incé chësta nöt restâ scûra, y pere y oma n' ê gnanca bogn da se indurmedí, tan inré se stôi. A chës püres pices lönes i éra jüda avisa sciöche a söes sorus. Le dé dô menâl fora, cun na gran crusc, ciamò les ultimes döes pices lönes. „Nó pa jíde a perde,“ dijôl, „lominéde dassënn y cíarede incé sc' i odëis invalgò ostes pices sorus.“ Mo incé en chë nöt ê döt scûr, incé vëres â messü fá la medema borta fin.

Le pere ê plütosc dessené y dijô ala oma: „Sëgn vái pa iö a odëi, sc'ares é ciamò enzai da ciafè, y spo

óí pa iö i mostré sciöche an fej da lominé le monn.“ Mo canche le püre pere passâ dlungia la ciasa dal rís ía, se ciafâl incé vël dla šabla. Y le rís, dal gran sënn ch'al gnô vignë sëra desturbé, le taiâ en tan de toć y i sciürâ tan lunc ch'al ê bun.

Fora de chi pici cêes y fora dai toć dal cé dal pere él spo gnü engröm de stères che i fej vigni sëra compagnía ala löna oma. Chëra, por söa y nosta gran fortüna, á tut n ater tru da jí a lominé, y ara n'é mai plü rovada tla Val da Misdé.

(rís = gigant)

Recort por Mëda Notburga Obojes- Vollmanmn, êfom de Mareo (1919-1994)

de siûr M. Rigo

Porsones che á lauré y fat servisc por le bëgn de na comunité, se merita en recort tal Calënder Ladin.

Mëda Purghèle - sciöche düc i dijô - é stada öna de chëstes porsones: por plü de 30 agn é vëra stada êfom dal Comun de Mareo. Nasciüda a Frontü (Moradú) ai 28-10-1919, á Mëda Purghèle fat, sciöche la situaziun ê laôta, 8 agn de scora a La Pli; ara â en tru lunch da fá, mo laôta jô düc i scolars alegramenter a pé (y bun che al ti fajô!). Te scola â Purghèle dér ligrëza da imparé y ara se fajô dér saurí. Sciöche maëstres ara albü döes porsones che chi da La Pli recorda ciamò cun gran reconosciënza: la maëstra Luigia Lezuo (+ 1970) y la maëstra Emma Menardi, che ví te Ampëz.

Impormò dô la secunda vera á Purghèle podü mëte man a Padova sü stüdi por se preparé ala profesciun de êfom. Dal 1950 âra ciafè le post

de êfom dal Comun de Mareo. Laôta romagnô ciamò trepes omes a cíasa a sté de pert y Mëda Purghele, por jí a les daidé, messâ fá trus a pé, te chës cíases valiade dér dalunc. Plü tert s'âra arjigné en te' picio auto („Fiat cincënt), co i sparagnâ vari y fadíes. Y Mëda Purghele á porté trec de te' pici te nostes families y ara fajô so laûr cun ligrëza y dediziu. Canche les omes â metü man a jí te ospedal a sté de pert, é Mëda Purghele stada inant al servije dles omes, che adorâ vigni tant aiüt y cunsëi; ara s'â metü al servije de tröc, incé dai foresc, che jô a se lascé fá variòres, moseré la presciun dal sanch, ez. Dal 1985 ésera jüda en pensiun, mo ara fajô impò inant sü bogn servisc. Mëda Purghele ê tignida sö da na gran fede, da na gran confidënsa tal S. Cör de Gejú; ara ê öna de chères che fajô tröc iadi le tru da Mëssa incé i dis da laûr. Morta é Mëda Purghele ai 16 de novëmber dal 1994.

Pala Mëssa de sopoltöra á siûr Vitus metü en evidënsa „na vita dedicada al servisc dla vita“ (na mentalité che é incö tröp en prigo). Con söa familia, l'om Rico y i mituns

Edoard y Rosalia á en gran numer de omes tut cun reconesciënza comié da Mëda Purghele. Por vëra pòn lascé varëi les parores che söa bona maéstra Luigia (Lezuo) á dit püch denanche morí: „Iö i á dagnora orü bun ai pici; Chël Beldio mo lasciará jí oláche al é i pici, a Paraïsc“.

Mëda Purghele cun n pice viadú

L' misciunar da Ćialaruns

P.Enrico Valentin

(1921 - 81)

de dr. Lois Trebo

Fora dles valades ladines él gnü tröc cén̄c prôi che é stá curać, misciunars o professurs de gran valüta. Cinamai 2 vëschi á i ladins albü: Siûr Daniel Zen dla Val de Fascia é stè vëesco da Porsenú dal 1627 y Siûr Nazio Canazei de Runch (Badia) fô vëesco tla Cina (+ 1946). Ales misciuns ti á i ladins dè desënes de misciunars y monies che

s'á fat de gragn miric tratan i secui passá y dötaurela. La vigna de nosc Signur á dagnéra lerch tröc lauranć, deache miliuns de porsones speta y cherda aiüt por podëi vire plü sauri y soportè la gran meseria no mâ materiala, mo plü ćiamò chela spirituala y culturala. Danfora él da recordè nosc Beat da Oies che á ufri sö la vita por i cineji y nes á a dúc dè n gran ejëmpl, sciöche an pò ester de ütl ala püra jënt pagana.

La familia da Ćialaruns:

Dan 15 agn murî l' misciunar iejuit P.Enrico Valentin de Badia. Al ê

Insciö fô laôta Ćialaruns, Badia

nasciü ai 15 de messè dal 1921 sciöche möt plü vedl de Nando y Tarejia da Ćialaruns, n lüch sönsom Badia. Chësc mësc vëgn bele dant dal 1296 tl urbar dles monies de Ćiastel Badia, laôta patrones de döt l' raiun a man dërta dla Granega. Sön chësc lüch ne garatâ nia mâ la blava; incé l' pramí por armënć gareta bun. Denant che l' turism asulciass l' bëgnester de nosta val, messâ nosta jënt - laôta blot paurs y püć artejagn - se trá l' vire cun cí che al chersciô chilò da nos sön l' lüch. La meseria ê olachesí daçiasa y les püres umes ne savô gonot nia, te cí crignora raspè fora na vëntura de farina por fá da marëna .Mituns fôl laôta en grüm incér la fana dal scartè ia, implü messâ tröc paurs avëi famëia por laurè l' lüch indertöra.

Enrico ê n möt dër vi che fajô gian damat y da jí a scora se gurnâl bëgn chechemai. Da jí a scora da Ćialaruns jö S.Linert fôl lunc y l' tru bindebò ërt. D'invern tulô i mituns la liösa, nëi fôl dagnëra surafora; na pert â mâ n pataroz impede na liösa. Na pert se tirâ bele ados de te brëies che sumiâ schi. Söpert messâ vignun se tra la liösa o so pataroz; al dê pa bëgn ca stritades cun i vijins, chi de

Jan, mo döt fô bel y daidâ tra ia l' tëmp. Val püciades ne fajô gnanca mal. Dala palsa ćiaugnâ i scolars fâs apratades beles sëcés y düres, na pücia sëcia o val florián messâi se parti. I geniturs da Ćialaruns á indöt albü 5 chidli y na cogura: Enrico é garatè iejuit, Paul á surantut l' lüch, Giuvani é gnü ustí a Pedraces, Sepl é injinier y manajëia adöm cun so möt süa Fa. ABE Elettronica S.p.A. che laora söl ćiamp dla tecnicka televijiva. Pasquale vir tla Germania y la möta Ana é la fomena dl gran zumpradú y inturnadú Majo d'Andrac. L' pere Nando é mort plütosc jönn, la uma é rovada ai 90. Cun fadíes y sforc nia pici él stè meso de ne lascè studié du: Enrico y Sepl. Tramidui ê dagnëra dér de bugn scolars.

L' tëmp da studënt:

Da jí a scola fascista laôta ne ti scusâla nia massa a Enrico, i insegnanć ne se gurnâ mine i mituns busiënć, gonot baiá sö dai geniturs che ai ne dess nia stimé no imparè. Se scrî ite ai baliles n'urô Enrico gnanca, mo l'aiüt che i fascisć impormetô a de gran families fajô mefo impò gola. Sculars gnê pa

gonot tichená dai maestri, sce ai ê cuntra l' fascism y sü fanç. Enrico se fajô sauri da studié y porchel él gnu metü demez: impröma él rovè a Trënt y dala 4. tlassa inant ál studié tl Vinzentinum (1938-42). Dütchisc 4 agn á Enrico albü na nota mesana de 8. Cun él studiâ laôta chisc ladins: Franz Kehrer, Angel Morlang, Bonifazio Oberbacher, Guido Zardini, Arnaldo Coleseli, Oreste Chizali, Bepe Richebuono, Edi Pizzinini, Pire Comploj, Matio Rigo, Vizenz Frena, Salvester Erlacher ez. Dal 1942 á Enrico fat la Matura y é jü sura punt ia (tl Seminar) adöm cun tröc de sü compagns, sciöche al ê laôta de regola. Cun gran interes studiál teología y filosofía y é dagnéra stè sigü de avëi tut la dërta dezijiun por süa vita.

Dal 1944 á i todësc incé cherdè sot i teologs pro la „Wehrmacht“. La scora dl Vinzentinum ê gnuða stlüta y dinfora avon fat n lazaret. Les gran crusc cöcenes sön i gragn mürs deforaía é pormò dan püc agn gnuðes sblancuiades demez dala Fa. Decor da La Val. Enrico ess i todësc gian albü pro la SS, fôl pö n jönn sann intun y che ne bazilâ mai. Al savô bele sciöche la vera se brodurâ

y che i nazisć porsighitâ la dlilia y chi che n'ê nia de raza ariana. I ciamps de konzentramënt ê dadi conesciüs tres les gran pordiches dai vëschi todësc. Enrico á albü fortuna te vera y é rovè a ciasa sann intun. Tröc de sü compagns de scora é tomá te vera o jüs pordüs ite por les planüres dla Ruscia y morc ti ciamps de laûr dla Siberia dlaciada.

La vita da prô diozejan ê massa püch:

Dô la vera é Enrico da Ćialaruns zenza pisima indô jü tal Seminar; in l' Gran S.Pire dal 1947 él gnu consagrè prô dal vësco J. Geisler. A Badia ál dit Mëssa novela ai 6 de messè dl 47. Süa pröma cüra da caplan é stada Prettau, spo ál fat 3 agn caplan a chi da Toblach. Siûr Enrico ne se sinti nia te so elemënt y nia cuntënt cun chësta vita da prô. Al ti gnê in mënt de podëi laurè massa püch por la vigna de nosc Signur; nosta jënt n'ess nia bojëgn de tan de proi, canche miliuns de pagans fora por l' monn ne gnê nia a conësse la religiun de Dî por mancianza de misciunars cristiagn, ê l' pinsier de Siûr Enrico; al orô dè n maiú contribut ala dlilia, che stè

mâ chilò a gní spustè da na cûra al' atra a fâ impü l' caplan .

Ai 9 d'otober dal 1951 é Siûr Enrico jü pro i Iejiúc a S.Andrè.tl Lavanttal tla Ciarencia. Al vëgn dit che i iejiúc é i prôi plü studiá y scicá, ai mëss pö fâ 10 agn de teología.

A S.Andrè á Siûr Enrico fat l' Noviziat: dal 1952-54 ál frecuentè la faculté de Filosofia a Pullach dlungia München y á stlüt jö sü stüdi cun l' Lizenziat de Filosofia. A Kalksburg (München) ál fat prefet en strüf y insignâ Matematica sön l' Freinberg dlungia Linz. So pinsier ê de ti jí dô ales pedies de so gran compaejan

Ujöp da Oies. L' frè de süa uma Tarejia ê l' gran misciunar dl' Africa, Siûr Pasquale Crazolara da Pecei che viô bele plü de 40 agn amez i mori ite y studiâ sü lingac. Chisc dui gragn misciunars fô por Siûr Enrico l'ejëmpl da ti jí dô a sü ideai. Insciö á Siûr Enrico tut la dezijiun nia saurida da lascè süa tera ladina de Tirol y jí tles misciuns a laurè por chi che â plü bojëgn de so aiüt.

Siûr Enrico, misciunar por i cineji:

Al 1. de setember dl 57 lasciâ Pater Enrico Valentin da Ćialaruns süa tera ladina y jorâ ia tla Ajia a Tai-

Tla scora linguistica a Hsinchu; vijita de Söa Eminenza l' cardinal Tien

Siûr Enrico á fat l' poch y va tles misciuns a Taiwan, 1957

wan (Formoja) a daidé i cineji. 13 agn ál laurè a Hongkong y a Hsinchú. Dal 1959 al 1960 á nosc misciunar laurè tl zénter di jogn; dedô tl Aurora Center a Taipeh, olache al jê te scola a insigné inglej, franzej, todësch y spagnol. Al ê na porsona de gran talënt y al baiâ bun l' cinej. „Co po pa n blanch savëi tan bun l'cinej „, se damanâ sü sculars cineji. Siûr Enrico insignâ incé cinej. Tla cultura y tla mentalité di cineji ê nosc misciunar ladin bun ambientè; por èl ê chësc la fundamënta de podëi capí i cineji y

da gní azetè da ëi. Dal 1963 é nosc misciunar jü a Tokio a imparè iaponej. Sön la ijola Taiwan, a Hsinchú é Siûr Enrico stè ploan tla cùra Maria söl Tru, metüda sö dal iejuit P.Josef Marx. Tl' medemo tëmp insignâ nosc misciunar tla université de chël post; 5 agn él stè Superiur dl distret misciunar.

Indô te Tirol:

Dal 1970 é Siûr Enrico gnü adarlerch por fá vacanzes, mo sü superiurs ne l'á nia plü lascè jí tles misciuns, deache ai l'adorâ dassënn chilò. Impröma él stè prefet tl Canisianum fora Desproch (Seminar de teología da döt l' monn), spo ál fat caplan ales monies Ursulines a Desproch. Dal 1975 é nosc iejuit gnü metü spiritual dal Seminar da Porsenú. Al accompagnâ i teologs spiritualmënter te na forma dér pratica y realista. Al savô avisa, te cí condiziuns che n prô da incö messâ laurè y cí forzes y cí gran preparaziun che jê bojëgn por gní n bun prô frëm y sigü de süa cherdada. Al â n carater frëm, ê plëgn de vita y de iniziatives che ne se lasciâ gonot nia réalisé dal blot modernes y sensazionales che ales fô.

Na fin bonorida nia aspetada:

Da d'aisciöda dl 1981 ne se sintí Siûr Enrico te n iade madér nia cis bun. Na vijita tla clinica da Desproch á descurí che so sanch se jetâ en ega; al â l' creibesc al sanch, chëla burta maratía che ne pordona nia y ne ti ćiara tl müs a degügn - la leucemia. Tla clinica á Siûr Enrico passè dui de bur mëisc, mo al savô avisa, cí che al â y che al fô pücia speranza de varí. A so compagn ladin, Siûr Robert Miribung da Spëscia, procuradú dla Sozieté di Iejuic fora Viena y che ê chi mëisc ia por les Ajies a ciafè sü misciunars, ti telefonâ Siûr Enrico dal let dla clinica y dijô: „Diji ai cineji che i jará dô chësc ann de laûr indô ia da ëi“. Mo la maratía n'â nia intenziun de lascè jí Siûr Enrico ia da sü cineji . Chësc sintíl tres deplü y al se rassegnâ por jí adincuntra ala fin de sua vita bindebò movimentada. Te üna de sües ultimes lëtres scriô Siûr Enrico a so compagn Robert da Spëscia : „I n'ess mai punsè che al me foss gnü scinché a mé, porsona despazientosa, ćiamò tan de paziënsa. I sun inamai indô impü lovè incö y jü te mia ćiamena söjjö valgünes otes. Sce i viará ćiamò n

strüf, spo uressi pa bëgn te odëi. A chësta maratía ne ti sciamparai bëgn no plü, mo bun, Chëlbelidî m'á scinché na bela vita y iö sun daldöt a üna cun Ël, cí ch' Ël ó fá cun mè. A s' odëi, magari chilò, zënza lassö“.

Bele ai 23 de má dal 1981, dô apëna 2 mëisc de maratia, é Siûr Enrico jü sö dal Gran Pere. Süa aodanza de gní supulí te so païsc nadè, te curtina de Badia, é gnüda respetada.

La personalité de nosc misciunar badiot:

Siûr Enrico é stè n prô plëgn de talent, de gran savei sön l'ciamp dla teologia, dla scienza, dla ert, dla leteratüra. Al fô impü impulsif de carater - na carateristiga de chi che á talent da sterne - dagnëra controlè, spírit critich y davert a vigni bona idea y proposta. Siûr Enrico è zënza plütosc stlüt; al ne se fajô nia pormez a chechesí, deache al minâ che nosta jënt n'ess nia interes de imparè a conësce sües idees.

Tles misciuns jôra prò atramënter. Al se fajô sauri cun i cineji che le stimâ dër por sua competënza y comprenjiun. A Hongkong publicâ Siûr Enrico adöm cun n ater misciunar döes otes al mëis l' fuliet

„Cina News Analysis“ che cuntegní na buna enrescida critica dles noeles che gnê dala Cina comunista de Mao. Cun sü teologs fajô Siûr Enrico tröp sport dô l' dit latin: Mens sana in corpore sano! Al instës â fat fora Linz cursc de ginastica y â ciafè dal 1956 la medaia „Österreichisches Sport - und Turnabzeichen, 2.Klasse“, n sögn che al damanâ incé tröp da so corp. Či che Siûr Enrico se metô tl cé, arjunjôl feter sigü.

Al stimâ dër l' monn cultural ladin y plü gonot ál scrit rimes por Nadè, insciö incé canche al fô pro i suldas tratan la vera y pro sü teologs a Desproch y a Porsenú; al instës á incé fat la müjiga laprò .Canche al ruvâ a Badia por val dis a palsè, fôl un di püc prôi che pordicâ döt por ladin .An dij pö che un mëss s'un jí dalunc por imparè da respetè y stimé so lingaz dla uma. Siûr Enrico l' tignâ dër alalt y al â na gran festa, sce al urtâ dalunc da ćiasa na porsona ladina por podëi baié ladin impara.

Tratan so têmp lëde ziplâ siûr Enrico: al fajô cripeles, crisć, statues de S. Maria. Süa plü bela cripele de 21 figöres de 31 cm altes é ruvada tl' America tla dlilia Holy Trinity a Washington.

Sües statues mostra jënt da paupera bela scëmpla, forüda, sigüda de se instëssa, plëna de fantasia y talënt. Ales porta l' guant da chilò y sü movimënç arcorda nosta jënt da munt. Siûr Enrico instës les á depëntes dô les avëi snizlades. Sües figöres mostra espresciuns de carater taiënt, sigü, frëm, de lignadöra ardunta; les mans laurantes é plënes de cretes y pel grossa. Tles misciuns ál ziplé deplü de gran crisć y statues de S. Maria che ê por al la Gran Uma che ćiara de düc. Retraç de sü laûrs unse dër püc y insciö é so laûr da artist plütosc tl scür.

Siûr Enrico fajô incé gian l' fotograf y al tignâ a mënt avenimënç importanç .Bele da caplan fajôl jö tröp y tles misciuns i mustrâl ai cineji les belezes dla natöra .Canche al ê chilò jël tröp sö por munt y ti crëp a se gode la natöra y a amiré i mile corusc tles formes plü desvalíes de nösc raiuns. I Crëp Slauris ê por nosc misciunar la merscia via dles mans de Chëlbeldî che jënt, plantes y salverjins de vigni sort vires dagnëra in pêsc deboriada.

15 agn dô la mort de Siûr Enrico da Ćialaruns urunse recordè chësc nosc gran compaejan sciöche prô

misciunar de valüta che â capí y orü ufrí döt por daidé flurí la vigna de nosc Signur. Tles misciuns ál asulcè ciamps che flurësc incö y porta frûc, ince por merit de Siûr Enrico da Ćialaruns. Indlunch olache al á laurè, ál dè so contribut fora de so spírit tres engajè tla evoluziun de nosc tämp modern.

I recordun Siûr Enrico sciöche prô devot y cuntënt de sua misciun, mo tres sön tru por chirí deplü la perfeziun.

Sconè tröp y stlopetè püch

de dr. Lois Trebo

L' revier de Badia é sann y ti dá gran sodesfaziun a chi che chir na natöra via y la mantëgn sana in vita, eliminan l' salvarjin püre y magherlin. Da canche al é jënt sön chësc monn, él ince gnü copè salvarjins por vire. I pröms abitanç de nösc raiuns fô iagri o ćiaciadus. Col tämp á spo la jënt metü man da zertié tiers y fá ćiaussa dinfora. Ince blâ metôn man da zidlé y a chësta moda messâ la porsona romagne plü dî tal medemo raiun. A chësta moda él nasciü l' paur. Ćiaussa éra mâ jüda de fá fora de intan de sorts de tiers, deperpo che la gran pert é rumagnüs salvarjins y l' paur sighthâ da jí a ćacia por la cern che ti ögâ da tra sö la gran familia. I salvarjins ti gnê te sü ćiamp y te so prè a zaporlè y roviné pramí y blâ.

Cina incö é la ćacia te val' raiuns dal 3. Monn en bujëgn por suravire. Chilò da nos éla gnüda na pasciun por püc y por na pert na côssa de prestij. Fá incö l' ćiaciadú o iagher n'é nia bunmarcé; danter l'guant da

ciaciadú, la cherta y les ermes modernes rüva un sön plü miliuns. Plü respet por la natöra jiss debojëgn por sconè salvarjina y natöra. Tan de sorts de tíers é pa incö bele mortes fora te Tirol por gauja dla engordia de iagri y dla desdrüta dal ambiënt adatè ! L' laur dl ciaciadú é fistidié che la salvarjina se mantëgnes sana intun, destrigan cí che é dessurora y dezipa la sceta. Tröc ne capësc nia, a cí moda che al vëgn copè jö müles de rehl y salvarjins jogn.

La richëza de nosc revier:

L' revier dla ciacia de Badia é sigü un di plü bi lunc y lerch: al á bosch

spës y ré, bosch muscedè cun lëgns da fëia y da udlina, prá da cíasa en flu y prá da munt, armentares (munts di armënç) y fodares (munts dles bisces), slödri de barantli, brüsces, roes y crëp cun lastuns y pëgnes, tëmples értes y frignuns, ancones y rotonares, pisciadus y banç bi vërc, furceles y crestes, amblarëis y majarëis, dér tröp sorëdl y incé porsurí. L' revier á na gran largüra y impò é l' iagher tosc sön so post por jí ala ciacia. Tl revier de Badia vírel de vigni sort de salvarjins interessanç no mâ por l' iagher. Da feter 20 agn incá ti fej gola al iagher le cerf cun sü bi cornaciuns; spo unse rehli, ciamurc, muntagnöles,

leui grisc y de blanć, gai da crotun o gran gai da munt, galedri, giarines blanćes, tasc, olps, medri, conestrí, belores; variöi da sas fej coa te nosc revier y desfej vigni ann intan de asôs y agní, cotan de düls y tröpes ciuites rabësc de nöt a se chirí surices, bisches, arosć y de vigne sort de armanaría por sü pici. Te nosc revier aldon y vöigon chisc vicí: corf da sas, zaiseles, catürli, agaciuns y agacins, gaiiores, pîc, aristlüć, vidunderes da sas, paroms, codarosc, ciöfes, casores, valtus se pascentëia cun giarines y i sorüciás zilorëia te l'aier vidlan arbejëies y muscí inanter l' erba früstia, merli, caies, codarosc, becamür, l' cuch ti fej üs te coa a atri vicí y se lascia coé fora sü pici, les vidundres lascia bel plan da gní, mo no deache al mancia i fertrać dla löm y dal telefônn.

La storia de nosc revier:

Baldi che al é püch de scrit sön la ćiacia y le revier de Badia. Impormò dal 1946 insö savunse valch de plü avisa. Laota fô Corvara y Badia deboriada n revier; al gnê manajè da berba Sepl Posch dl Andrè che ti á spo surandè l' revier

a berba Engl Dalpiano de Iocl da S.Ćiascian. Dal 1950 á berba Giuvani Irsara Damez surantut l' revier y l'á manajè cína a süa mort dal 1955. Dal 1948 á la fraziun da Corvara damanè de despartí l' revier; Balsan á dè pro chësc, dèache cína de setember dal 1943 fôl bele stè despartí. L' maéster Mene Pinter ê gnü presidënt dl revier Corvara. Dal 1956/57 é Vijo Pitscheider da Granruac stè comisar dla ćiacia de Badia y dedô cína al 1961 Rudi Valentini de Val presidënt. Pasquale Irsara dl Bernert á 16 agn alalungia comanè dla ćiacia de Badia. Dal 1977 incá é Franzl de Casciano presidënt dl revier Badia: al é na porsona dër chita, la pêsc en porsona, scëmpla, de gran savëi y amur defruntala natöra y cí che se armör laíte. Al á na gran pasciun por döt l' cherié y tröpa paziënza, al sa da apajè ia les beghes che rump datrai fora danter les generaziuns di iagri. Por él é la natöra i fiá dla jënt che ala adora por vire. Scunè la natöra ó di, podëi vire sagns intun, zënza messëi trá ite aria impestada y intussiada o mangiaríes sprinzades jö cun tosseri.

A leo de november dl 55 a San Ćiascian sura Costes;

da man ċiampa:

*Franzl de Casciano, Fridl da Sompunt, Pire de Ziprian, Sepl de Sotsas, Engl de Iocl, Clemente,
Vijo da Granruac, Rudl de Val, Ziprian, Serafin de Sotsas y Iaco da Glira*

I ċiaciadus o iagri de Badia plüdadî
y incö:

dal 1949	27 iagri
dal 1953	16 iagri
dal 1960	25 „
dal 1970	30 „
dal 1980	44 „
dal 1985	52 „
dal 1995	47 „

Dal 1954 - 70 á i sciori Rizzi y Morelli da Milan albü tut en afit la

ċiacia da S. Ćiascian, daite dal Rü Blanch y rü Pocol ċina al termo dla mensa dal vësco sö Val Parora. Dal 1970 - 80 é le medem tòch gnü afité ai sciori Gianni y Giorgio Caresano da Novara. Incö é döt l' revier davert a nösc iagri che sa inċe da aprijé chësta richëza naturala.

L' pröm spiun dla ċiacia paié é stè Giuvani Clemente de Rü. Val' iagher gnē laôte petlè da ċiarè sura la ċiacia de süa buna, por pasciun y

pormò dal 1955 él gnü tut sö n ater spiun dla ćacia tla porsona de Hermann Irsara da Castalta che fej dötaurela chësc sorvisc. Dal 1970 é spo Giuvani Clemente jü en ponsiun y a so post él stè Lois Irsara da Castalta dal 1971 - 80. L' tòch afité ávun dè sö y porchël restäl mâ plü n spiun dla ćacia su. Iagri che s' á fat en cer inom ne fóssel pa bëgn cotanc da recordè: conesciüs ési gnüs por süa gran pasciun por la ćacia y dèache ai savô mefo tan de la cuntè y la fá interessanta; jënt ti ascutâ pro cun la boćia daverta incé sce al gnê cuntè plü otes la medema storia, mo vignota impü plü intravaiada y coriosa. Gonot passâ de te' nöts te ostaria tan debota che ai ne s'intenô gnanca che al gnê bel plan la dé; pormò l' sonn dla ćiampana che sunâ l'Aimaria sprigurâ ćiaciadus y ascutadus a berćia. L' let ne gnê gnanca descuncè y ai jê deficio te stala a ojurè.

Cis chi de Sotsas é de dër fanatics cun jí col stlop; conesciüs é Serafin y Plizio de Sotsas. Al fô pa bëgn strabac da iagher, s'un jí da doman da ćiasa demez cun na pücia sëcia te ronz y gní da sëra tert cun la pücia intira (= rudè döt l' dé zënza se to

dlaurela da se mangé n tòch de pan y n'abiné nia, gnanca na coda ne). Iagri conesciüs é incé chi da Glira. Vijo da Glira é dan 90 agn za. da jí a ćiamurc jü en lovina y é romagnü mort, lascian indô la fomena cun 4 de pici mituns. Spezialist da pié olps é Vijo dl Sborz, tlamè Pice Vijo.

Jí ala ćacia laôta:

A leui da d' altonn fora

Jí da d' altonn fora sön la nëi frëscia é n plajëi: l' leo sta ia por l' dé punü y vëgn mâ fora de nöt por jí te chi pra a se chirí val' da mangé; da doman, bele denant che al vëgnes la dé, s'en val ite te bosch o te na brüscia a se pone. Sce al fej jö la nëi frëscia, n'aprofita l'iagher da jí a chirí l' fustü dl leo che le cundüj pro la brüscia, olache l' leo é laíte. Canche al fej jö da d' altonn la pröma nëi y impò impü tröpa, ne leva l' leo nia; al sta ponü 2 - 3 dis y l'iagher chir debann l' fustü. L' ćiaciadú da zacan ne aprofitâ de vigni nëi nöia che tomâ y al conesciô dër bun la usanza dl leo. Laôta jê la gran pert ala ćacia por trá fora valch por pascentè la familia: cern da golasc y pels da vëne por fá pelices dinfora.

Ti jí dô al meder

N'atra ćiacia dër plajôra y interessanta é chëla de ti jí dô al meder. Süa pel â laôta na gran valüta. L' iagher jê dagnëra sön la nëi frëscia a chirí sö l'fustü dl meder. Al ti jê dô ćina che l' fustü se rovâ; sce an odô che l' maladët ê jü sö por n lëgn (al sozedô dër gonot), spo gnël rodè fora; al gnê fat na gran roda incér l' lëgn o i lëgns, sce al ê plü lëgns adöm por odëi, sce l' fustü ê ćiamò amez; ne fôl nia amez, gnôl ćiarè dër avisa sö por i lëgns, sce al foss stè na coa de schirata; l' meder jê dër gonot ite a durmí ia por l' dé. Al gnê ćiamò ćiarè plü avisa, sce al foss stè val' büsc sot na pera ite, te n ciüch; in e te n büsc de n pich podess l' meder ester ascognü; sce al n'ê nia büsc, olache l' meder ess podü s'un scufiné ite, spo gnël stlopetè sö te coa n bòt da balins; i balins va pö saurí inanter na coa de schirata fata cun budischeres ite; l' meder reflâ fora de coa y tomâ jö mort. N'êl nia bëgn tochè, gnôl fora de coa y sciampâ sö por lëgn, olache l' iagher po ćiamò ti vaghè n bòt. Foss l' meder jü te n büsc sot na pera ite, spo gnël sfumié fora : al gnê fat n füch söl büsc, olache l'

meder ê ascognü; col ćiapel ćiaran de fá aria che l' föm tiress ite por büsc; an aldî spo tosc che l' pice tier ciafâ la tos dal füm che ruvâ cina ite da al. Fora messâl, sce al n'orô sofié. Gonot él plü büsc sot pera ite y l' meder se chir chël büsc che al arata l' plü sigü; mo indere - defora le apaissa pö l' ćiaciadû col gial dal stlop trat sö. La pel dal meder â laôta na gran valüta. Al é sozedü che n iagher gnê a ćiasa dô n dé de ćiacia y ürtâ n paür gnon fora de stala. L' paür dijô al iagher: „Vëgneste bëgn indô col rucsoch öt“? L' iagher ti respugnô deficio: „Sce te me das l' plü bel bò che t'as te stala, spo te dái iö cí ch'i á te rucsoch“. Al paür ti gnôla da ri. mo l' iagher â ciafâ da vëne l' meder che al â te rucsoch a n miú prisc che l' paür n'ais venü so bò da maza.

Ti jí dô ala olp

Chësta é na ćiacia che gnê praticada dër tröp, deache la pel d'olp varô dër tröp; cun döes de beles pels de olp cumprâ l' paür na vacia da muje. La olp á la usanza de gní de nöt incér les ćiases y stakes a se chirí da mangé da doman adora; spo s'un vala sö plü alalt cuntra i

crëp. Sce al fej jö na bela nëi nöia, spo va l' iagher a ciarè, sce al vëiga l' fustü che ala é passada sö y te ci post che ala é passada; foss chësc sozedü, se mët 2 o 3 iagri adöm da ti jí dô; l' iagher da zacan è dër espert; al savô feter sigü, olache la olp jé a se mët a stè a sorëdl; un o duì iagri jé a se mët sön la posta - ai savô danfora, te ci post che ala gnê, canche l' terzo iagher ti la spedrâ sö.

Jí a gai da d'aisciüda

Chësc laûr è por vigni ciaciadú na gran pasciun y vignun se cunfortâ y mâ ël pudô sintí chësc. Dér na bela ciciacia é chëla dal gial da crutun (gran gial de munt). Da doman dan l'alba mëss l' iagher ester söl post ad ascutè sce al alda che l' gial mët man de ciantè. Canche al fej na bela ciantia, po l' ciciadiú jí trëi varesc inant y spo mëssel indô se archité y aspetè che l' gial mëtes indô man da tluchernè por fá gní adalerch les giarines a ti fá la curt. Insciö él bun da se tra pormez al gial da crutun che stlüj i ödli canche al cianta. La gran pasciun y ligrëza che l' iagher sënt tratant chësta ciciacia ti á costè a n gran iagher la vita, tan emozionè fôl a aldí l' gial.

Franzl de Casciano

Döt val dater é la ciciacia dal gial da galeder (pice gial); ince da doman adora se lascia l' gial da galeder plü saurí asmatè; chël ó dí, al se lascia cherdè, sce an fej l' vers che al fej canche al cianta; spo vëgnel pormez döt dessenè, deache al mina che al sides n ater gial che ti va decuntra; al vëgn a orëi fá vera y a l' parè demez, sce al é bun, porciche al ó mâ stè su pro sües giarines. I iagri da zacan messâ s' i cherdè pormez, deache ai â mâ stlops da balins. Al dédaincö ti tiressun ince dalunc col stlop da bala. La coda de galeder y

les plömes dal gran gial ti öga ai sunší da infurní sö i ciapí da jí a noza y chësc simbolisëia l'ël jônn che chir la sunsela. Tan de salvarjins che vëgn destenüs te n ann:

deache l'revier de Badia é cotan gran, pol incé gni copè cotan de salvarjins. L'ann 1994 án copè : 78 rehli, 69 ciamurc, 4 cerf, 10 leui, 30 muntagnöles, 15 olps, 10 medri, 13 giarines blances. Dal 1990 indere án stlopetè : 97 rehli, 66 ciamurc, 3 cerf. L' prüm cerf é gnü copè dal 1981. Por i ciaciadus y i paurs él dagnara plü salvarjins che por i spiuns dla ciacia; chisc oress sconè tröp, i atri se vaighess bëgn plü salvarjins te ola dla panicia y da fá liagnes.

I gragn ciaciadus dla cité é dla minunga che al ne dess nía gní copè salvarjins canche ai ciacia, deache dailò él massa saurí da i stlopetè : chësc vêl incé por i gai de munt y i galedri. Canche i salvarjins y gai se chir la cumpagna, desson ti lascè chëla ligrëza y sodesfaziun y no bel dailò, canche al ti sa incé a d' ai l' plü bel, i to demez da chësc monn. Al foss sigü manco ciaciadus, sce al foss plü ri da abiné y stlopetè salvarjins. La natöra se regolëia da sora, dij na pert, mo olache la

porsona s'á bele ficé ite da secui incá, mëssela ciarè de mantigní l'ecuilibre che respetëies aladô l'ambiënt che salvarjins pois avëi na vita sigüda y sana.

Incö vëgnel baié tröp dla etica y dla moral dla ciacia che vëgn massa püch praticada: massa bunmarcé stlopetè salvarjins canche ai büra, cherda, sciüra, tluchernëia o cianta. Chël ciaciadú che ne n'á nia döt l'ann en bun cœur plëgn de amur por la ciacia te so piet o chël che n'á nia plü l' coraje da cumbat cuntra la ingordia de chi che oress mä stlopetè y fumé jö salvarjins por porvè fora tan bun che al toca, chël n'adora degügn corgn te stüa mo cornaciuns sön parëi a fá l' brau. Sce al foss tl ciaciadú mä plü interès al profit y da bat recorc, dailò jiss i valurs nobli dla ciacia pordüs. Orëi jí col auto ala ciacia y stlopetè da auto fora punfete söl salvarjin ne foss nia la dërta mentalité da iagher. L' iagher dess pö ti orëi bun ala natöra y porchël fóssel normal sce l' ciaciadú jiss gonot fora por bosch a amiré la creaziun, plantes y ciüf cun döt ci che büsia laïte. Stlopetè jö salvarjins va mä debojëgn deache la porsona á eliminé te nösc bosc i lûs, les laûrs,

le lucs che fô naôta l' jendarm y desfajô intant de rehli y ciamurc. L' ciaciadû á surantut so laûr. Te val posc án metü man da mêt fora lûs y lucs a fá l' laûr dl iagher. Cí san pa, sciöche la jënt la punsará de chësc vers! Important él sigü, savëi da scunè la natöra y che un da na gran ingordia ne foss nia l' dër iagher; chësc dess ester chël che cíara y fistidiëia che la natöra cun so ambiënt romagnes sana intun por l' bëgn de döta la jënt. I salvarjins é de düc sciöche la natöra; i iagri é cherdá a vardè y no a copè i salvarjins te so ambiënt amez nüsc bosc che i pudunse dagnëra amiré la natöra plëna de vita plajôra.

(Les informaziuns por chësc articul á spôrt berba Franzl de Casciano)

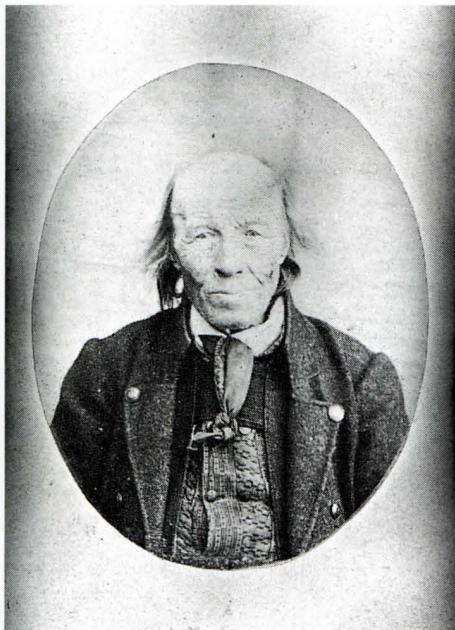
L' striun Nazio da Murin (1807 - 96)

Cënt agn dô süa mort

de dr. Lois Trebo

1. Parores danfora:

Lüsc o mësc che se tlama Murin ciafun incö cotanç te nosta valada dlungia chi rüsc, deache ai gnô mená dal'ega. Nösc paurs zidlâ plödadî blaa por jënt y ciaussa. Da cumprè n'à degün ranesc assá y an ciafâ incé mâ val de püch. I paurs messâ pa laurè feter avisa por podëi mantigní les gran families; ares messâ vire da cí che al chersciô te cíamp y urt. Al gnô sié avisa y olá che la falc y la sajura ne pudô nia pormez, tolô pa na pert la britula y agaiâ ia vigni stinfa y vigni pulif. La cortesc se ciafâ pa na burta pelada che ti fajô plö mal che bun. Al gnô trat dô col restel strënt che al ne restess gnanca na fira sora; cínamai les almaies messâ gni coiüdes sö,sce l'fëgn se sfrogurâ da restelé dal blot sëch. La gran pert di paurs â instësc n murin y i gragn incé n muriná

Chësc dess ester stè le striun de Badia

aposta. Chësc majinâ por so patrun y por i atri che paiâ l'monot (intan de farina por vigni centenâ de blaa). Chisc murins â inom - murin de munedüra.

I murins plö dainciará da ciasa â incé n pice alberch por l'muriná che stô dailò suranöt, sce al fô n gran noto. Can che la ciampanela sunâ, messâ l'muriná juté dô blaa sön antermëia. L'ega gnô ôta ite te roia y dal spigo jö sbunfâ n dér piun jö sön la gran roda dal'ega che menâ spo düt l'murin. Dad' aisciüda y dad altonn fôl la sajun dal majenè a pan.

Al gnô incé majenè a cei (cibus), farina da cujiné. L'muriná ê gonot n müt vedl, mo incé n fi pudô arpê l'murin cun val grüzena laprò; a chësta moda podô un mêt sö familia y l'lüch ciafâ inom Murin. Nösc murins ti á dé da mangé di cënç d'agn a de nosta jënt y porchël ne se miriti nia de i lascé ji in mansara. Dourturá sö fajessi parüda y podess cuntè tröpa storia.

2. Stries y striuns te vigni piz y ciantun?

Che n'á pa nia aldi la parora stria o striun? Sce mitans sceca mituns, spo ti scraiai ados: malan de stries. Te ciares fora sciöche na stria, ti dijon a na ëra intumenada sö desco na podlera y düt sputidlada. Tla Eté Damez viôl en grüm de stries y ara butâ tosc che na ëra gniss metüda fora na stria. Ara â mâ bria da ciarè fora impü atramënter o ji düt storta, spo gnôla bele sarada ia te porjun, marturjada y ala fin burjada via. (Cf. CL 1994, pl.48...) Incö arcorda posc olá che les sties s' abinâ: Sas dles Stries, Col Maladët, Plan dles Stries. Laota fôl stries por costa y costëi. La parora striun aldun plötosc dainré;

an mina na porsona che strinâ zacan. Deplö ladins s'â metü tles ciafes dal malan y â venü süa arma che ai ciaifess a forza da striné. I striuns pudô fa dal bëgn, mo ince dal mal ala jënt. I cunesciun l'striun Cristl da Ras, l' tlomper d'La Munt, l'feur da Rumestluns ez. Incö urunse aldi valch dal striun Nazio da Murin. Ci che al vëgn cuntè de stries y di striuns ne n'é mai daldüt lerité blota. Stories tramandades da na generaziun al'atra é arichides da cuntejes injuntades dai cuntadusc instësc.

3. Nazio da Murin da jonn:

A Badia á la gran pert di badioc aldi cuntan dal striun Nazio da Murin. Ara se trata de na porsona che á vit l'seco passé. Sön chësc striun él gnü scrit valch da Hans Fink da Porsenú; al s'á lascè cuntè stories da de te berbec de Funes y Lijun, Eores, olá che Nazio da Murin ê jü gonot a daidé fora la püra jënt che l'â cherdè in aiüt can che no mede no curat ne n'â jové. Al parô che l'beferle foss plö gaiert.

Nazio da Murin é nasciü a Murin da Coz (Badia) ai 14 de merz dal

1807. Ara se trata dal lüch Murin sot S. Linert dlungia la Granega. Zacon fól mât murin su y al aldi pro l' lüch da Coz che è de porsones de sanch blé, riches y alaingrana; al è na familia nobla. Tai bragamins y urbars de Ciastelbadia dal 1296 stál scrit impede Murin - Parüa o ince Pares. Dal 1771 á Jan Mati Brocia da Planmurin a Lungiarü maridé Nane Tarina Peslálz da Oies y s' á lascè jö a Murin. L'cognom ladin Brocia é a Badia gnü traslaté tal inom todësch Nagler. A Murin fól deplö murins, na gran siëia, feter impü de zenter economiche. Da Murin sö passâ laota l'tru da cíaval da ji da Pedraces sön S. Linert a dlilia y al'ustaria. La uma de Nazio è efund, so pere è paür, sigat y muriná. Vijo, fré de Nazio, à surantut l' lüch Murin; dal 1851 ál cumprè da Felize Frenademez da Glira la ustaria Crepa a Pedraces che ciafâ spo l'inom Nagler. Maria Loise, gran mëda de Nazio y Vijo, fô la laa dal Beat da Oies. Nazio è jü a scola a Badia y al fô pa n dër canaia de müt che ne cumbinâ de vigni curú. Bele dailò ál ligrëza da spriguré gragn y pici cun sü ac da maturlo. Scola tigni l' prô y da se gurnè 100 mituns jöla bëgn impü a braciadures.

Murin da Coz ê n zënter economicch de Badia:

lüch da paur, fujina da orfeur, siëia, murin de munedüra. La fujina á fat sö Vijo, fre de Nazio, paur y orfeur. An vëiga les smöies y roes che l'ega á gaujè.

4. La figüra de berba Nazio da Murin da Coz:

Berba Hermann Canazei de Runch (1889- 1977) á salpü da mo cunte'cotan de stories de berba Nazio da Murin deache al l'á cunesciü bun. Nazio ê na porsona bindebò grana, forüda, gaiarda sciöche n manz; al ê inzai bun da porté 2 sac da 100 kg sön la rëfla. Te sü vedli dis fôl feter blös o ciap; na ciüria de pilicia ti curî sü pulif;

disté tolôl n te ri cuzin de ciapel de stran da na vëta vërda incér la capüla ia y da ares cürtes. Söl ciapel messâl pa avëi val plümes de gial o na plüma storta de galeder.

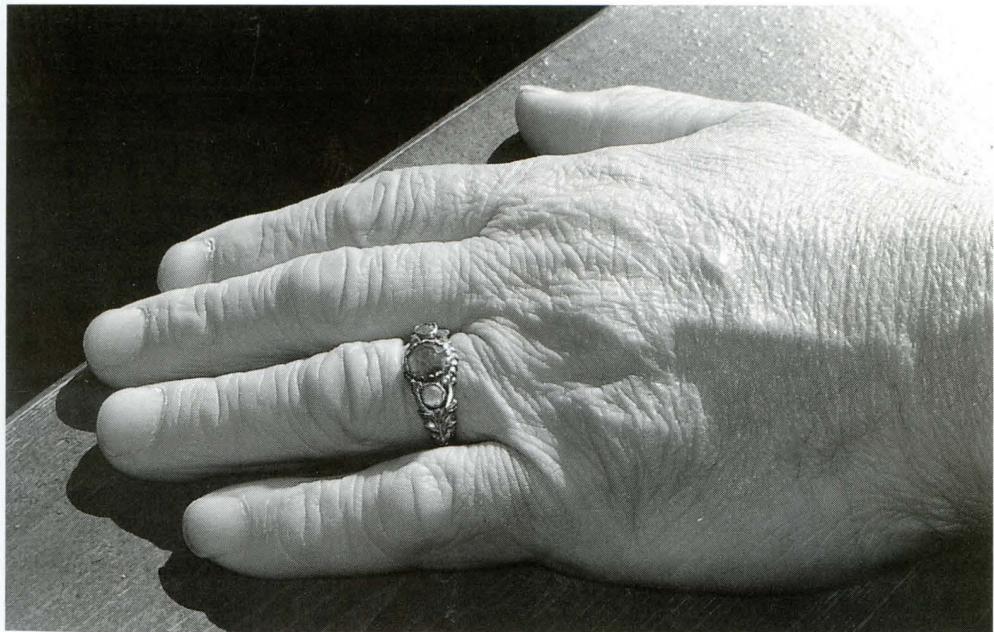
Tal müs fôl gnü da golbri, mo süa berba da bëch stopâ düt ia; chësta se tolôl mâ jö vigni mort de n vësco. Col guant ne fôl gnanca zite : al tolô scialdi na braia de gurun (pel) da secl (cína jö dai junëdli); l' gurmel ê de bocherun (lin) sënza perstöch cun n curdun de zendfia. Daite dal

gurmel âvel gonot in corpet da fios. Les dermenes tolôl disté incé da ji a dlilia, mo les despiâ defora da üsc. Val matlera les ascugnô intratan mëssa. Cialzes da batotli tolô Nazio mâ les gran festes.

Col mangé ne fajôn nia stories: gnoch broderá, cianciarí, bales da sanch ê na spezialité, cajincí t'ega ia por l'edema, gnoch de cazü ne i scusâ nia a düc, pozi da lat vërt y tutra de furnel da lat vërt can che val vacia fajô videl, moscot o panicia cun val porcina laite les dumëñies sëra, papaciö da lat o ferfoi, menüdi (pasta fina cöta t'ega), sciades (föies sëces cötes te furnel), strees; jüfa, scartè aldi pro l' cëi vigni sajun. Arestí pro i paurs che â cotan de lat tocâ feter 2 otes al' edema : sabeda tutres, la vöia dles gran festes cajinci arestis, föies da soni ia por l'edema, canifli dainré, fortaines can che zacai se maridâ; canifli da braciadures do l' sié, nigli da les maius festes, crafuns dala segra y da Gnisant pro les curts. Can che nosc striun Nazio jô sura i jus ia a daidé i vijins todësc ti spedré dabanca l' beferle, â berba Nazio dagnara rampampele te gofa (papa fata in ciasa cun zücher y mil) pro d' al; al s' an ciüciâ tratan

che al passâ les crestes y forceles dai jus y ti an dê ai mituns che reflâ adarlerch dlungia tru a odëi cristan y fladan l' striun ladin. Nazio â dagnara na gran prescia, al dê de gragn varesc che i malagns ne pordujess nia da fa ciamó en maiú dann a chi püri straciuns da paur.

Dui fredesc de Nazio ê rová sö Pramsaroles; Nazio ti â dit danfora che ai murî pa ti cialzâ: acrat, ai é tramidui rová sot na luina ite da ji sura Razuns sö a fëgn. Nazio á lauré cotan d' agn a Murin da paur, fajô l' sigat y muriná; al â na bona man, mo laoré ne fô nia cïs so mestier. Al â na buna tëmpa, mo ê de paia grossa. Dal 1882 él sté de gran regossies che á romené demez cotan de frabiches dlungia chi rüsc. A Murin ál manacè püch che la Granega ne ingraass ite murins y siëia. Lëgns intiers, brëies a piz y de cuf brodurâ foraijö por chi linfers da Coz. Dlungia la ciasadafüch da Murin â Vijo fat sö na fujina, deache al â imparè ia Ampëz da laurè cun or y arjënt. Al fajô variëtes, aní, tröpes centunes por l'guant da festa (da zacan), morones dla ora cun de bi ciavai o monëdes laprò, rocinis, de vigni sort de ores por gaiofin y

Chësta variëta daidâ striné Nazio da Murin

de parëi. Al dess incé avëi fat la monstranz dla dlisia de Badia. A Porsenú baia scric de chësc arjentin y orfeur. Vijo é stè cutan d' agn umbolt de Badia sciöche so müt Mariangel.

Chi agn che Nazio è söl čiaval mat, ál passé a murin pro sü fredesc. Spo ál instës davert füch : ai 26 de auri dal 1853 ál maridé Maria Bernardi (1807 - 63) che muri dô 10 agn. Nazio n'urô nia stè su y maridâ ai 6 de novëmber dal 1864 la jona de Badia Lena Burchia (1818 - 78). Dütes les strinaries che Nazio

cunesciô ne ti â nia garanti mituns. Trames les fomenes ti é mortes adora y Nazio é romagnü 18 agn vedo. Da Murin demez ê Nazio jü ad abité tla čiasa Lagherba a Pedraces (incö de Pepe da Oies). Chësta bercia de lëgn fata cun beriuns de ciadëna ê gönüda condüta da Mezcol sön Badia. Basite abitâ Nazio, altaite süa só Beta da Murin cun l'om Lista Canazei. Rosa, la só de Lista de Runch â trat sö pice Hermann che â pordü adora i geniturs. L'vesco Nazio Canazei, mort dal 1946 tla Chian, ê l'fré de Hermann.

Chësc berba Hermann se arcordâ che l'striuun da Murin dijô: müt, cun te feji pa ciámó na strinada che al paia la möia. Chësc brocia de müt s'un scufinâ sot mësa ite a s'ascogne o jön cianô por nia rovè tles grifes dal tunder. Nazio è gnü trat sö col carní; da jonn fumâl pa scocia y plö tert cicâl tabach. Chi che ê dlungia, se ciafâ tosc val ciches ados. Les ères snufâ zacan y fumâ incé la pipa dal moch dan porta sön na taia cun l' ciapel de stran sura l' fazurel jö. Sön scafa sura balcun de stüa â Nazio de vigni sort de folianc todësc y taliagn. Un è cínamai scrit por latin che degügn datri capiss. Dailò tolôl fora sù raimli da striné. Sce la pëgna ne gnô nia, dijô Nazio a pice Hermann: bocia, sëgn feji valch, mo degügn ne po pa ciarè prò, scenó ess l'malan segra. Falál valch te stala, gnôl cherdè berba Nazio. Al se slénâ jö te stala y forâ cun na arcarora n büsc te limo dal telare de üsc de stala, metô jö val erbes de medejina che al tolô fora de sùa butla (viscia dal porcel suflada sö y sëciada), incugnâ dassënn, dijô sö val de sües blastëmes sciöche al foss ciaculatories y litanies fora de so cudesc latin, cherdâ adarlerch

l'beferle che al l'daidass striné.

Nazio laurâ ingert; al ti savô plö bel da ji incérch a mostrè sù zirachi dal malan, sües strinaries che ne ti portâ nia püch. Fora Desproch jö Nazio a trá ala scëiba sön les gran stlopetares de Tirol da les gran manifestaziuns organisades por onoré la Cíasa Habsburg y sù imparadusc. Naota â Nazio vadagné na monëda d'or da stlopeté y na bela bandira de Tirol. Chi da lafora dijô: l'prüm pest á davagné „ der wallische Hötla „, Nazio, porsona da nerf, ne fô nia pegher da passé da parores a pügns, sce val' madortl scimiotâ sùa maestranza. Dal 1875 á Nazio dorturé l'ora de cíampanin de Badia y la armadüra dles cíampanes. Da duman lovâl adora y ciantâ da su l' Magnificat. Al dess ester sté pro l'cor de dlíjia, mo te dlíjia ne la durâl pa cíis. Tratan mëssa udôl inzai la ostia gnan foscia, deache l'malan è cufé dlungia él. L' curat ti scraiâ spo sö - Nazio, Nazio, cí mai aste fat ! Te sù vedli dis è Nazio gnü granara y a chëla ega cöcena ne ti avel nia le spiso. L' usti Mariangel á gonot messü portè so berba Nazio a cíasa. Nazio é mort ai 19 de jügn dal 1896 y é gnü supulí tla curtina de Badia.

Pice Hermann Canazei de Runch - laôta avel 7 agn - á pudü portè la crusc dala supultüra dal striun da Murin. Chësta crusc é tignida sö dal paur da Murin.

5. Imparè da fa strinaç:

Bele adora á Nazio imparè da striné, mo an ne sa nia olache al á tut chësta ligrëza y da che ch'al á imparè. Da lí savôl pö, scenó n' essel nia albü deplö folianc te süa stüa. Les erbes da medié avel tres te fusama te porte bel danman, sce al foss gnü cherdè in aiüt. Nazio á

pratighé tröp l'ert dal striné y al s' á a chëla fosa impiciadrí. Nazio ê tröp te murin y â tëmp da punsè sura, da punsè ales pasciuns desliades dles stries. Al gnô cuntè tröpes stories dles stries y di bâui ladins. Nazio orô mudé le tinton dla vita y porchël punsâl, studiâ y sirâ.

N bel dé che Nazio ê te murin y cíará tla ciamena dla farina, sce al dê ca de bela farina y le bugat scassâ bëgn, metô l'murin man de ji düt apezot. Al messâ ester valch de impifé; plö gonot stô l'murin chit, sce zacai ti â tut l'ega adascusc por tichené l' muriná che jô in bestia.

Insciö cíará fora Badia al tëmp dl striun Nazio da Murin

Te roia fôl gonot val ciüch o ciadortl che reflâ jó por spigo söi ritli dla roda. Nazio udô che al argurô sanch impede ega fora por sala de murin y tla gran roda fôl n foliant fracugnè adüm. Nazio fajô ödli sciöche barices; na te cossa ne ti fôl ćiamó mai capitê. L'muriná tirâ inanter la roda fora chësc armanacl, jó fora dan porta a l' conscidré jó plö avisa. Sonté sön na taia plëna de borghures liô Nazio fora de chësc foliant trafigné dal' ega. Nazio gnô bel plan gram a lí che 'al stô scrit, sciöche na porsona ess pudü se mët tles ciafes dal malan. Mo deache chësc mostricio de diau impormetô da i dé la forza da striné, ti plajôla al muriná da Murin.

Al ess pudü cherdè adarlerch l'malan fajan strinaries y indô l'tabaché demez. Nazio s'â avert sö por l'parëi de ćiadëna de murin y metü man da imparé adamënt l'rail dles strinaries. Fora de nia aldil cigan sciöche al foss i sunsí da noza; incér al ia fôl na plantagna de te pici malagns bi fosc cun zunfi spizá söl cé, grifes da laurs y pîsc da ciora. Ai tirâ saltuns sciöche ai ess sinti la segra. Amez ite fôl l'gran cota y chësc á atira tachè butun cun Nazio. „ I

feji fora de te n gran maéster dai strinac che ará forza sön jënt y armënt. Lassura mësste me dé tüa anima. Te 10 agn vëgni a m'la to.“ Nazio parô düt fora d' antapa y ne capî ćí che chësc marcé falin orô di. N strûf stôl madér col cé danjö y les mans ingropades a punsè sura. L'malan porvâ cun manières ducejines, mo spo gnôl despazientus, spudâ fûch fora dla boćia y rafâ söl funz cun sü pîsc patasc. Al tolô n scat d'alcia jó de so cuzin vërt, ti al ficiâ te na avëna a Nazio y l' fajô sotescrit l'contrat cun so sanch por vëne süa anima al malan. Fat l'contrat scriciâ dûc i malagns foraijö por chi linfers da Coz, dala ćiasi dal Rumun basfora y jó dai murins de Costa dabanca dlun ćigan y blastemën che ai ti fô stá mistri al muriná da Murin.

Nazio ciafâ tosc ligrëza cun chël gran liber; al ćiarâ plö te chësc che te murin. Al metô tosc man da strié y ares ti garatâ sce. Al ê gnü n'arma y n cör por so mestier nü. Al gnô cunesciü da Frara - Varparora ćina a Tintal. Imprüma ê la jënt dër pisimosa y desfidënta defrunt ales strinaries de Nazio da Murin; canche ara â aldi che al ti la sticâ a vigni

mede y curat incér vari ciaussa y jént, ciafâ Nazio incé foradecá grana créta. Unghënc y erbes adurades dai medi ne jovâ nia. Al murî cotan de arménç da maratíes misteriojes y tacoses, cína incö mai incuntades.

Nazio è bun da fa dal bëgn y de mal, sciöche al s' al audâ y ti ogâ. L' têmp passâ defüga y i 10 agn è tosc stá passá. N bel dé sön la séra capitâl mo adarlerch l'gran beferle a se do l'arma de Nazio, mo chësc ne n'urô mine ciamó fa l'poch. Dala spordüda da odëi dan al l'gran malan, ne ciafâ Nazio plö faela. Al â calcolé che l'malan ne foss nia sté de parora y s'al ess desmentié. Mo al ne ti sciampâ nia plö. Ala fin dles finades â Nazio albü sciacaré inscio. Nazio damanâ l'malan, sce al ess pudü ji a destëne l' murin cun ti oje l'ega dala roia demez. Al jô dal pice üsc de murin fora y sö te vila, lascian l'malan cun la boćia daverta speté na sajun.

6. L'curat daidâ l' striun:

Curat a Badia fôl laota Siur Anselmo da Crosta. Al savô pö che Nazio â patajé col malan y che chësc strinâ demez cichemai. Nazio ne

savô sëgn co fora y reflâ sö dal curat. La cöga Lisele da Martara â bëgn aldi i splundri te porta de calonia y se punsâ che al foss leri da chësa ora che urô rumper ite y rosedè sotissura la cíasa. Can che ara â aldi la usc, ála capí che al ê l'striun da Murin. Ara se fajô murvöia : a iegola, Nazio ji te calonia? Pu a fa cí pa? Al pudô mâ ester suzedü val de fetter cun chësc dramadascia che ti â pö agn ôt l'spiné ala dlilia y al curat. La cöga damanâ l' curat, cí che ara dô fa. L' curat â capí che Nazio adorâ ten sofl aiüt. La cöga daurî a porta y Nazio ciumpedâ ite por porte. Al n'à bria da di parora al curat; al savô che ara jô dla anima de Nazio. Dô val minuc de süsta se punsâ l'curat che al ess pudü scudifé l'malan y nia mâ saulé l'arma dal murinâ striun. Al urô ti mustrè a dûc i ladins che la dlilia á la forza de ti imparè la cuncia al malan, da le desmandré dala porsona indiaulada, sce chësta mostrass madér na migola de enteres da oje vita y de gni n cristian. L'curat impormetô a Nazio da le deslié dai lac dal malan, sce al ess spo adoré süa maestranza, sü êrc por fa dal bëgn ala jént.. Berba Nazio, n om gaiert y cun coraje da sterne, assuiâ

Tl vedl anteriöl de Murin á Nazio gonot panostrè y combatü cuntra le rî beferle o diau dal Tunder.

sciöche n porcel dala trica y têma da messëi ji col malan jön linfer a püzé por tres.

Trëi dis y trëi nöts á l'curat lascè panustrè y jiné l'striun. L'malan ne pudô arsi te calonia, mo al aspetâ defora sön la colm dal tiac dala lëgna che Nazio ne ti sciampess. Ćindetan aldín bëgn i büri y cïguns dal malan düt dessenè che se temô de nia plü abiné Nazio. Impò avel speranza che l'curat sburlass Nazio da porta fora, tantes ti an avel bëgn fat che l'curat ess pudü l' lascè mazé. Mo la

misericordia de Dî ne cunësc nia termi. Do da 3 dis ê Nazio cunvertí y l'malan â pordü la forza sön al. Zaceutan de scianores da têt ê borjades fora; al parô che n cian lurënt foss stè sentè lassura. Chësta merscia pudôn odëi a Badia cïna ala 1.Vera.

Nazio ê gnü n dër chestian che daidâ incér dlisia, te cïasa y majun. Cun dütes sües strinaries garatades ne fôl impone gnü n bravatun; sce zacai l' zibicâ, âl mâ bria de ti mostrè la dëcta ćiaradüra, spo savôi che al ê ora de to l' 36 y la taié. Chi che al abinâ, tociâl col cé te fisti. Ćis lëinghes baujerones ne pudôl stè fora. Sce an l'lasciâ in pêsc, fôl l' miú ciauder.

7. Les strinaries de Nazio da Murin:

Can che l' panustrè dles mëdes y i unghënc ne branciâ nia, gnô berba Nazio cherdè in aiüt da jënt da chilò y dlafora por fa n soralüch te stala, sce al n'ë mine val mostricio ascognü. Valch ne cherdô nia cis che Nazio ess arjunt la suramësa ai atri medi; chisc se ciafâ da les varides che ti garatâ al striun de dërtes trascassades.

Söl lüch VALACIA ne ti fô degügn mecn da paré demez les teciores (cargares - furníes). La patrona ê düt desperada y gnanca l'mede Jan da Fel ne ti ê bun. La fancela Röisele dal Sigat ê jüda a to Nazio. Al variâ sora salandruns fora, tignia fora la rotonara dal Züfa y capitâ söl misdë sön Valacia. La patrona ti cuntâ sö le dann che les teciores da ares fajô al lignan, ales tafladüres y ala blaa. No la farina no püces ê sigüdes da chëstes linfernes de teciores. Cis i porcí metôles da binzlé; ares ti arsia tles urëdles y ti zafâ fora l' grasin. Ega dla funtana de Pantan Sciaré â cun so solper fat chisc pici tiers ciamo plö bif. Füm y ega santa ê stá por l'giat. Nazio n'urô nia fa n iade al vësco. Dô da dui dis gnô Nazio dô banch de mësa fora y ciarâ ia in Costa Navaracia. Intant êl gnu sucudí indërtüra dala fancela Zilia che ti â portè lat frësch da bucuns te n ciadin; durmit âvel te na pestacia sön n strasoch te ciamena adüm al müt de stala che n'â durmit nia deache al se temô tan dal striun. Al â albü tëmp assá da studié, da scri y da multipliché dala stëra dala jüfa ala stëra dal scarté (da duman cína da sëra). A santa iesses, sëgn ti fôl jü

sö na lüm: l'diau ti â dé tal cé la dërta medejina. Nazio se lasciâ porté na lada de massaries, se chirî fora na arcarora, variâ ia da stala y forâ n büsc te limo de üsc de stala. Tal büsc lasciâl tomé jö valgunes prejes de erbes sfrogherades, tutes fora de so corpet.

Ascheje ! Mo cí senamënt che al lovâ sö te stala ! Al ê fosch da schires de teciores che gnô fora de vigni fozüra y s'un jorâ da üsc fora cun en dër desfratamënt sciöche al gniss les granijures. Te n santiamen s' un fô les teciores y i armënç â la pêsc. Sapiënza sta tal savëi, se punsâ nosc striun. Cun na picera turnedüra de smalz fata ia te blades s'un jö Nazio bel cuntënt jö te süa bercia. La gran pert se ciafâl dal patrun en giulan (granmarcé) y nia deplö por so survisc tan de valüta. Nazio ê cuntënt sce al â pudü daidè. Iachin, paur de Valacia, ê incé indô palsè. Nazio ê gonot söl iade da ji a daidé fora la jënt te sües desperaziuns. Sënsa civates daidâl dük.

Lipo, paur da Larjëi, ne fô nai sigü dai leri. Al ê da salté fora dla pel y dër dal terdifl. De nöt gnôl rot ite sciöbëgn che an vardâ vigni nicio y porta. L' fant Janun â baraté fora plö

otes vigni seradüra, mo nia ne jovâ. An cherdâ Nazio, sce al foss mefo al stè bun da desgorje i lotri. De nöt udôn bëgn sot l' bosch rodan ite y fora na lüm laizochera, mo an cherdô che al foss l' bau o val signal. Deperpo fôl i leri che spiculâ fora la dërta ora da rumper ite a Larjei. Nazio sâ bele fat la scorza y al s'un capia fora co che al messâ fa. Nazio comanâ da desmandré dütes les seradüres y i nidladusc y de i sciuré tla boacia dala cultûra. Les seradüres vedles gnô rogosades da strans. Sön chësta âl leri lascè in pêsc i patrunts da Larjëi che pudô durmi sciöche tasc düta nöt. Nazio fô da ji a cîasa rové te na dërta cialvâra y al â pa falé püch che al instës ne foss rové tles ciafes de poltruns.

Fodares ê n lüch da na pert fora, sura Plaies. L'lat ne jô mai adüm. L'müt de stala Vico ê jü a cherdè Nazio, mo chësc ne fô nia da to jô de na brocia. Tlafinada capitâi bëgn sön Fodares, mo Nazio cîarâ fora nia da cunësce y chësc orô di, che val de ri ti aspetâ. Al assuiâ, i ciavëis ti stô impuntassö, so guant rofedé ê tüme, tal müs fôl blanch sciöche la mort. Al â capí, olache l'mal stô. Chëla müta vedla de na Zisca da

Trates mëss avëi les grifes laite! Nazio tolô na brocia lurënta y la tociâ tla brama. Sö por Col Ciadinat saltâl n te müt dlun fladan y scarian - berba Nazio, tolede fora la brocia fora de pëgna, mëda Zisca é pa tal müs düt burjada. Da dailò inant brodurâl pa de fetres turnedüres fora de pëgna dla patrona de Fodares. Insciö la tolôl Nazio por desmascherè les stries dla pëgna. Dete caji fôl cotanç tla valada y nia dagnara ne messâ la stria zede. Nazio capía pö, can che al derzâ fora valch; sënsa ne fôl nia dan man.

Söl lüch Majarëi gnôl de nöt arubè manes de siara y le dé dô fôles dlungia cogol furlades. Degüna verda n'ê stada bona da vidlé n lere. Nazio ê l'ultima speranza, mo l'striun ê pa feter a piz cun sües litanies. Al ti capitâ dlunc valch d'ater, de nü y plö ri da avrenté. Al apaissâ te cîamp, vardâ les sëmenes che condujô pormez, mo dal lere degünes pedies. Nazio ess gian abiné lere y blaa te n' atra maniera. Al se lasciâ porté da sumás jô na roda da firé dla laona, barbutâ adüm cizé y menâ dassënn. Dük ti cîarâ pro cun 4 ödli y l'aratâ bëgn cutan abrojuré. Tlafinada dijô l' striun al

paur che al dô ji fora por Codacia y dailò messessel incuntè l' lere. Te Gumiña inturlâl te na porsona che süstâ y cristâ sot n fôl de blaa. Ara scraiâ: „ Madér che Nazio ne menass nia tan defûga la roda.“ Insciö ciafâ l'paur la blaa arobada rotüda y Nazio s'â mostrè de ti ester a tumun a so laûr.

Dér cunesciü ê Nazio sciöche striun pro nösc vijins todësc, ia por Funes, Eores, Lijun y Flonders. Ai ti dijô - Der Rateier Naz (Abteier Naz). Tröc de chisc paurs cherdâ Nazio sce ai ne ti fô nia a val desdita. La munt Zans fô denant dai paurs de Laiun. Te chësta munt fôl 3 lüç, mo i paurs s' la â fiferlada cun Chëlbeldi y i mësc jô in mansara. Un de chi paurs â la usanza da bater les falc la dumënia; süa fomena ê na stria tumüda. Sü armënć tratâla bun, mo chi di atri, tuc ite a vardè, lasciála crepè. Adüm al armënt murîl vigni ota na giarina. L' castigo mirité da lassöjö ti jô do söl fostü, tan s'la avela bëgn petada ia. Por avëi tan strabacé la dumënia, messâ l'paur Zenzo dô süa mort bater düta nöt les falc de vila. Süa fomena Sefl aldín scraian cína dan da püch ite sot chi crëp de Ancona. Chësc spirit se lasciâ aldi

da plö generaziuns incá bele. Un bel dé êl gnü tan da tumëi che i paurs ne la tigni nia plö fora :al capitâ de nöt, rabía incér stala y majun, arsia te cíasa, rosedâ les copes dal lat metüdes insuralater por fa sö, can tirâl n bürun che dük sprinzâ fora de let a cherdè aiüt. Al smazocâ a na moda sciöche zacai ess scadrè. Nazio da Murin ê sté bun da l'fa spari por zacutan d' agn, mo spo êl gnü la medema traina. I abitanc â fat fora de s'un ji demez da Zans y da ti vène la munt a chi da Funes. Chisc n'â gnanca la pêsc. Les vaces â metü man da dé sanch impede lat. Nazio fô süa ultima speranza. Al n'â pa cis urü fa chësc iade lunch, mo i paurs n'â nia zedü. Nazio passâ le borest de Plunsara y sö por Muntdevila cuntra Furcia. Te munt fôl cutan de bisces tajines che ti ess tan plajü a Nazio. Do na palsa miritada y na astagnada cun n zigher y n florián pro ega frëscia de munt â Nazio te zacutan de varesc albü arjunt la munt. L'paur Zesco ti pîta te ciolâ n ciadin de nida de na turnada frëscia. Nazio â düt l'iade punsè cí che al pudess ester che ne ti lasciâ degüna pêsc a chësc spirit. Sacra dal tunder! Al ti tumâ ite la dërta medejina. Al

foss mefo na prozedüra impü prigurosa che an mëssess fa alaleria: valgûn ciadins de brama y pazuns de lat gnô portá fora in plaza. Nazio forâ imprüma cun n palfier lurënt tla brama y na stria sciampâ cun n dër füm y tof, ti reflâ ados al striun, jorâ impara sö te l'aier, tumâ jö ia por funz fraciada dales grifes dal striun. Tal funz dla munt se dauríl sö n büjun y la stria sparía laite. düt l'raiun tufâ ciamó cudí dedó sciöche an ess burjé n dër cipl de ciavéis foscidli.

8. L' dann di spiric:

Incé armënć s' an sënt dai spiric cotai. L' striun da Murin dô i fa sparí. Por fa chësta strinaria ti êla a Nazio gnuða dër ert sura. Te stalun da Plaza fôl cotan de armënć, na pert s'astilâ sciöche ai foss stá porsighthá dal diau: ai stolâ, rosedâ ca ödli blanc, assuiâ che ai ciafâ la scaia ala boćia. L'striun savô na medejina, mo sce chësta ne n'ess nia brancè, essel messü ti la zeder. Nazio tolô polber, le sumenâ ai tiers fora por l'spiné y ti tacâ füch. L'polber s'impiâ, fajô n tof mat, i armënć gnô bif, scarpetâ, beriâ, burâ, tirâ saltuns dal blot

sprigurá che ai fô. Chësc sciusciure dlumblënt sprigurâ i spiric dala munt Zans y Nazio ê a ćiaval. Por paiamënt pudôl se tucé ia n carní de zigri busiënc. Pro dük i tofs che l' striun â ados fô chël de zigri ciamo l'plö bëgnudü.

9. Nazio, gran mede di armënć:

Nazio gnô bel plan vedl y ciachele; l' ultimo stligüc dla vita metô man. Al ne indê nia plö de ji sura Juel - Medalghes ia por Funes y Flonders. I armënć dal paur de Ranui â ciafê les crepaces; n bëch de ciora saré pro les vaces n'ê cun so tof nia sté bun da les vari. Al dô ester i ri maligni incérch a dessenè l'paur ales mioles. La ojuradëssa Mena ê gnuða sura munt ca in Badia a cramplé y mené bandira pro Nazio, ćina che al â dit de fa la munt. Al ti â bëgn custè sforç, passé i pascâs de Juel, varié sura i piagns ia y fa la Muntdevila, Forcela de Furcia ćina te Fones. Nazio fladâ ad aldí da Lizia, patrona de Ranui, co che ara se stô te stala; tan maladëta ne s'la â Nazio mai aspetada. L' gran manz ê gnü fora de antapa, i porci s'un sini dal slap cöce, l' ćiaval â l'strangoiò,

l'ciauram l' beriei, les bîsces ê plênes de maduranzes y ampedins, les vaces indragunades. Degügn ne capî y dûc savô da di che l'malan fô por incérch. A cí moda â pa i vidí metü man da lulé, les giarines da cíantè da gial? No unghënt no sanlascé jovâ. Nosc striun â tofè che al ê valch deplö, porchël essel urü stè a Badia. Al comanâ ai fanç y ales fanceles de ji a poriná, mituns y patrona dô fa l' medemo. L'paur messâ ji incér majun ia che degügn ne rovass daimprò o desturbass l' striun pro so laur strinënt. Cí che Nazio á fat ne sa degügn. Canche ara dê mesanöt, variâ l' striun fora de stala, dijô al paur Lüchesc che düt ê te stala sann intun y l'daiau incé spedrè demez por tres. Al gniss pa tosc na ala söl lüch a se petlè na vantura de pavè cun na stria iadedô ascugnûda. An ne dess nia ti dé l'pavè, deache les stries se nudrësc de pavè. Ti desson chësc tla palpa dla man, foss düt so laur te stala por les agneles y les marat'es arsiss indô al col ai armënç. Chësc consëi dal striun â fat faziun y Ranui â vignann la gherlanda dal marcé. La ëra capitâ tosc söl lüch, mo messâ s'un ströfè sënza pavè.

10. Les bisces arubades:

Al passâ tröc agn fora por la Granega y l'striun Nazio ê feter desmentié. Cindetan sozedôl mefo impò val stories de murvöia che jënt ne savô co s'un di. N te cajo ti fôl suzedü al paur Lenze de Plaiac. Al menâ de Fanes fora sües bisces cuntra cíasa, mo trëi ti an manciâl. Düt soz sturjôl pro tla ustaria dla Crëpa. Pro na mësa s' la cartâ valgügn paurs y un ê mefo Nazio striun. Lenze ti cuntâ la storia dles bisces y Nazio impormetô da le daidé. Porchel messâ l'ater ti juté sö 3 stamperli de ega de vita por bunaman, un por biscia pordüda. L'paur â tosc albü sües bisces: üna ne ciafál te urt de Sciandro de Sotsach, l'atra te antersí de Amblarëi, la terza pascentâ te vilin de Valmogna. Insciö rovâ l'paur pro sües bisces y Nazio pro süa ega. Lenze rovâ a cíasa cun dütes les 48 bisces rosses, blances y zinçes. Da mët avera fôl i moc che ai ne pugness mine mituns curiusc che ti ciarâ al pasturëc che gnô de munt. I agní scriciâ impuntasö dala ligrëza.

11. Ćiamó na profezia dal striun da Murin:

Nazio fô senté amez n grüm de paurs curiusc ite tla ustaria Somür. Ai urô l'mête ala prova, sce al conesciô ćiamó so ert. Striuns viôl püć y sön strinac tignii laota na ćaria. Nazio â bëgn tufè l'polber. Te n sofl tirâl en scrai sura mësa ite: Iogula, iogula! Chël de Sutrú á n bel ćiaval blanch! Un de chi paurs scraiâ jö por plaza y an udô impaca che l'Sutrú passâ sön na gücia cun n bel ćiaval plëgn de toleri. Püch dedô udôn gnën da Bagnadura jö valgünes porsones vistides da santus cun n plumac blanch tal brac; an capí che ares jô a batié. Deperpo che i atri destirâ l'col por capí che che â ciafè n viadû, stô Nazio bel chit, ne ciütiâ nia da vider fora, mo dijô: „Chësc pice é pa na müta y Ara ará tröp da patí. Can che ara sará maiú, gnarála fora de mote y apëna che ala cumpliará i 20 agn, jará l'ustí de S.Gheta ala nia.“ Berba Nazio á albü rajun. La müta é morta y de ustí de S.Gheta ne sa plö degügn nia.

PS.: La storia dal striun Nazio da Murin savô da cuntè berba Pire Planacer da Ties, deache al l' á cunesciü bun y ti á te süa stala varí de vigni sort de mai. Al m'á cuntè deplö stories dan 25 agn, iö m'les á scrites sö y bel metüdes ia. Mo diau dal tunder! L' striun é gnü a s'les tó. Ares n'é plö no alt no bas, ignó da ciafè, scenó cunescesson cutan de strinaries de berba Nazio de Murin deplö.

La vegetaziun dla Val Badia

cürta considraziun dl biologh Vito Zingerle

Les plantes é le scomençiamënt dla vita sólo tera

La vegetaziun incér nos ía n'é tl decurs dla evoluziun - le svilup dal scëmpl a planns de costruziun très plü complicá pro plantes, tiers y porsona - nia da odëi sciöche elemënt statich, mo sciöche en elemënt che se á demeztrú adatè a nöies cundiziuns dl ambiënt, y che é porchël incé da odëi te sües dërtes demensiuns de tëmp. Da canche al é comparí sólo tera les prömes formes de vita, él passé na spana de tëmp dër lungja y ria da nes imaginé tratan nosta vita umana tan cõrta. Sce an paragonëia la eté dla tera, sciazada söporjö 4,5 miliarc de agn, cun un en ann de nosta vita, spo corespogn i almanco 3,4 miliarc de agn, da canche al é da ciafè resc fosils di pröms sëgns de vita, a 9 mëisc, i 100 mile agn da canche al é comparí la porsona a 11 menüc y i 6000 agn de storia culturala dla porsona á püch plü de mez menüt!

Sciöche dütç sá, ne n'á la cutra de plantes che curësc jö la maiú pert dla crosta de nosc planët nia la sora funziun de abelimënt dla contrada, mo á na funziun vitala pur le funzionamënt dl ecosistem tera. L' energíä dl sorëdl - sot forma de lominus - vëgn tramudada dales plantes y dales alghes ti ozeanns (fitoplancton) te na forma che pò gní anuzada dala maiú pert di organisms, che populëia le planët. Chësc prozes che cun parores scientifiches á inom „fotosintesa“ é ala basa de döta la vita y é un di prozesc plü de morvëia, che é gnü a se formè tratan la evoluziun dla tera. La fotosintesa é incé la fontana dl'ossigenn cuntignü tl' aria, che vëgn adorè tambëgn dala porsona, dai tiers y dales plantes.

Les formes de vita plü scëmples (Cyanobacters) é gnüdes sö ti ozeanns dla tera - sciöche i ún bele dit - almanco dan da 3,4 miliarc. Chëstes formes de vita scëmples ti á très la fotosintesa y produziun de ossigenn daurí le trú a formes de vita plü evolüdes (Eucariónch) y á encorajé i organisms a en svilup plü snel y azelerè. Dan da 1,3 miliarc de agn él gnü sö les prömes alghes

monozelulares cun mecanisms d'er complicà de reproduziun sessuala, che forma la basa pur le svilup de organisms a plü zeles. Impormò dan da söporjö 400 miliuns de agn á les plantes davagné incé la crosta terestra sciöche ambiënt de vita.

Svilup dla vegetaziun tl raiun dles Alpes y dles Dolomites

Dai resc fossils de plantes tles formaziuns geologiches pôn davagné cotan de enformaziuns sön les condiziuns dla vegetaziun dan da miliuns de agn te nosc raiun. Dan da 290 miluns de agn - a mët man dl temp dl Perm - è i continénç d'aldédaincö ciamic liá adüm y formâ en gran continénç tlamè Pangea. Te chesc ambiënt continental se él formè le Saurun de Gherdëna dal curú cöce o grisc, che düc cunësc y che an pò osservè tla Val Badia d'er bel dlungia Börz, Col Cöce y Gran Jú. Te chisc sediménç él gnu ciafè deplü resc di antenaç de nüsc lëgns da odlagn, che viô dandadöt dlungia rüs y te parüsc. Dan da 250 miliuns de agn á metü man le mér da gní inant y de enònè les teres de nüsc raiuns. Te chesc mér cialt y püch

sot - che al ti vëgn dit incé Tethys - âl podü se svilupè tratan le decurs dl'etè mesana dla tera (mesozoich) corái, spunghes, sgnècures y alghes da cialc, che á portè - in colauraziun cun en arbassamënt gradual dl funz dl mér - ala formaziun de gran banç de cialc. Dan da 200 miliuns de agn ti sumiâ nosc raiun porchël a n mér tropical, sciöche an pò le ciafè aldédaincö p.ej. te raiuns dlungia le cërtl ecuatorial. Chilò ciafun ciamic aldédaincö alghes dl grup *Dasycladales*, che é stades en temp da nostes perts i organisms de majera importanza pur la formaziun dles Dolomites. Tratan le temp Terziar él stè i continénç che á metü man da jí indalater y la plata africana a sburlé cuntra chëra europea alzan sö le funz dl mér y forman les Alpes. Te nüsc raiuns ne n'él da ciafè degügn resc fossils de plantes de chesc temp. Mo scovertes te atri païsc dl'Europa che á dé ala lóm valgônes plantes sottropicales lascia adintène che - deperpo che les muntes se alzâ intres deplü - gnô le tlima plü frëit y les plantes tropicales massâ se tra zeruch cuntra les Ajies (Asia), olá che ares vír in pert ciamic aldédaincö. Les Alpes è en raiun

daldöt nü y che á impormò messü gní ciafé sö da näies plantes. Dan da trëi miliuns de agn se â le tlima müdé radicalmënter por gauja de spostamënç ti pôi (poli) dla tera. Chësc á albü sciöche conseguënça na gran catastrofa biologica, a chëra che al ti é gnü dè l'nom de dlaciaziun. Dai païsc dl nord se sburlâ de gran masses de dlacia cuntra le süd y sura les Alpes fora, lascian piché sö incé te nüsc raiuns mâ plü les maiûs pizes di crëps y sconan mâ püç raiuns ti ciantuns ovest, süd y est dles Alpes. Val' plantes á pudü suravire chilò i témpls cun tlima cröde y restè incé dô les dlaciaziuns isolá te en pice raiun; i scienziës baia te chësc cajo de "plantes endemiches" o de "endemic". Plü iadi s'á la dlacia trat zeruch y indô sburlé inant, y mâ püces plantes é stades bunes da tigní fòra le frëit. Tla fasa de témpl che va dala fin dl'ultima dlaciaziun (dan da 10 mile agn) cina aldédaincö á indô les plantes concuisté la spersa dles Alpes. Mâ püces de chëstes é "plantes dles Alpes" tl sëns strënt dla parora. Tröpes plantes adatades al tlima de munt é rovades adalerch da zones incér l'Arctis (p.ej. le tê de

munt *Dryas octopetala*) y d'autres dales stepes dles muntés dles Ajies (p.ej. le cîr *Pinus cembra*, la stëra de munt *Leontopodium alpinum* y valgônes sorts de fostüs). Val' lilies y val' ciampaneles é imigrades da raiuns plü cialc dl Mêr Mediterann y se é passené ales näies condiziuns vitales.

La partizun dles plantes te nüsc raiuns aldédaincö

I fatus, che enfluenzësc la partizun dla vegetaziun daldédaincö, se lascia mëter adöm te trëi grups:

1. Fatus storics: La vegetaziun dl témpl Terziar y so cambiamënt trat-an y dô les gran dlaciaziuns á formè la basa pur le svilup dla cutra vegetala atuala.

2. Fatus climatics: Dl gran numer de plantes che populëia nosc planët n'él mâ en pice numer che pò crësce te condiziuns climatiches plütosc frëides. La temperatöra dâ dô, deperpo che an vá da val cuntra munt, avisa sciöche tratan en iade dal ecuator cuntra i païsc dl nord. Le tlima vëgn plü cröde, le vënt plü

sterch, les dlaciadöres y la dörëza dla curta de nëi vëgn maiûs. Chësc gradiënt vertical dla temperatöra vëgn enfluenzè dal relièf dla contrada: témplex a pert sorëdl é plü cialdes y plü sütes y se delibrëia da d'aisciöda denant dala nëi, co rogns che cíara cuntra nord. La partizun dles prezpitaziuns é incé tl raiun dles Alpes en fatur desvalí, che enfluenzësc dassënn la vegetaziun: i cíantuns dles Alpes pëia sö plöia y nëi, deache les masses tömies de aria é sforzades a se alzè y trës la arbassaziun dla temperatöra da condensè te neures. Pur chësta gauja é i cíantuns dles Alpes plü rics de prezpitaziun y plü frëic, les Alpes daíte assütes y cun radiaziun solara plü sterscia.

Chësta desposiziun de fatus climatics plü emportanç se reflët avisa tla partizun dla vegetaziun. Insciö forma p.ej. ti cíantuns dles Alpes le faghêr (*Fagus sylvatica*) le confin dl bosch a na altëza de 1600 m.s.l.m., tles Alpes daíte le lersc (*Larix decidua*) y le cîr (*Pinus cembra*) a na altëza de 2200 m. Deperpo che tla zona de Balsan y dla Val dl Isarch a carater cíalt dominëiel cíamò lëgns da fëia (p.ej.

le róu *Quercus pubescens* y le lëgn da cíastëgnes *Castanea sativa*), ciafun tl raiun de Puster y incé ite por nosta valada bosc da pinç (*Pinus sylvestris*). Te zones al porsonì y plü alalt (1500-1800 m.s.l.m.) crëscel i bosc da peciò (*Picea abies*). Sperses sot le confin plü alt dl bosch vëgn chilò da nos dominades da lersc, cîrs y barantli (*Pinus mugo*), dessura crëscel cíamò trognores y erbes, che vëgn - plü alalt che an va - trës plü basses y trates adöm.

3. Caraterisiches chimiches dla corcia é incé en fatur dér important che influenzësc la distribuziun dles plantes te en raiun. Dandadöt le cuntignü de protonns (le aje) regolëia la desponibilité dles sostanzes de nodrimënt tla corcia y la tuta sö de chëstes da pert dles plantes. Insciö se partësc sö dandadöt la vegetaziun dl livel alpin - plü o manco endependentemënter dal tlima - te plantes sön corcia da carbonat (basica) y te plantes sön corcia da silicat (ajia). Valgûgn ejempli tipics de nostes munts: - sön carbobat - i fostüs *Sesleria varia* y *Carex sempervirens*, i ciüfs d'altonn da pulan *Rhododendron hirsutum*, les

stríes de munt (muncignoses) *Pulsatilla alpina*, i cuć (cancuns) de Ecluse *Gentiana clusii*, - sön silicat - i fostüs *Nardus stricta* y *Carex curvula*, i ciüfs d'altonn da rüja *Rhododendron ferrugineum*, les stríes gheles *Pulsatilla sulphurea*, i cuć de Koch *Gentiana kochiana*, les granëtes dla olp *Arctostaphylos uva-ursi*, la lisöra da d'altonn *Calluna vulgaris*. Danter chisc dui grups, che é in pert dassënn despartîs, ciafun plantes che pò gní sô tan bëgn sön terac basics co sön terac aji.

Na odlada sön na chêrta geologica dla Val Badia nes mostra che tl raiun ne n'él nia mâ da ciafè muntes de dolomit blanch (carbonat), mo tambëgn incé crëpes de silicat. La corcia ajia de filit de cuarz é da ciafè tla pert bassa dla valada, a nord-ovest dla sticora cöcena dla Pera da saurun de Gherdëna, che da Börz toma jö cuntra San Martin, va inant por Col Cöce, Jú, Al Plan y passa le jú de Furcía. I terac tipics dles Dolomites a süd de chësta ligna é prësc düc de nasciüda sedimentara y cuntëgn ćialc o dolomit. An mëss por chësta gauja, baian dla vegetaziun dla Val Badia, desfaranzié danter sozietês de

plantes sön terac da ćialc o dolomit y sozietês sön silicat.

Unitês vegetales tla Val Badia

Pur ciafè na idea dla vegetaziun naturala de en raiun, vëgnel partí sô les plantes te unitês vegetales o, dít en kört, te plü biotops. Pian ía dal funz dla valada desfarenziëun inscio:

1. vijinanza di rüsc
2. bosc da pinch
3. bosc da peciò (pecëis)
4. bosc da lersc y cîr
5. trognores basses
6. prá y pastöres de munt
7. majires di crëps (majarëis)
8. raiuns da crëps

1. La vijinanza di rüs

Les vijinanzes di rüs nes mostra, tan inant che ai n'é nia laurá fòra o stramudá, na vegetaziun dër enteressanta, adatada ales carateristiches dinamiches dl ecosistem. Demeztru se chîr le rü - tl ćiamp possibil te nosta val strënta - na striâra nöia, plöères cun söes conseguënces mët intres indô danü

ala proa la vita vegetala y animala. I lègns da aunic (ambl) (*Alnus incana* y *A. glutinosa*, sön munt *A. viridis*) y les tròpes sorts de salesc (p.ej. *Salix purpurea*, *S. eleagnos*, *S. daphnoides*, *S. caprea*, *S. triandra*, *S. nigricans*, *S. aurita*, sön munt - incé sce dainrè sön cialc - implü *S. appendiculata*) tègn fòra bun les enonaziuns y se regenerëia incé dèr bun. Tl' ambría di lègns crëscel plantes che á ion le töme sciöche i lavac *Petasites hybridus* y *P. paradoxus*, implü *Aegopodium podagraria*, *Mentha longifolia* y *Lythrum salicaria*, *Geranium robertianum*, y tles vijinanzes de aunic de munt *Peucedanum ostruthium*, *Epilobium angustifolium*, *Stellaria nemorum*, *Adenostyles alliariae*, *A. glabra*, *Veratrum album*, *Aconitum vulparia*, *A. napellus*, *Lilium martagon* y *Gentiana asclepiadea*. Sön banç de saurun plü assüç ciafun gonot le spinalb *Crataegus monogyna*, y les sorts *Lonicera xylosteum*, *Cornus sanguinea* y i lavac blanç *Tussilago farfara*. Fostüs tipics de chësc ambiënt é les sorts *Agrostis stolonifera* y *Calamagrostis pseudophragmites*. Danterite ciafun

Epilobium fleischeri, *Campanula cochlearifolia*, *Potentilla anserina* y datrai *Linaria alpina*, che crësc sön munt, mo vëgn gonot menada cun le saurun dl rü cína tles valades.

2. Bosc da pinch

Bosc da pinç (*Pinus sylvestris*) se svilupëia ion sön terac püch soć, spéri y püri de sostanzes nutritives danter altëzes de 800 y 1100 m.s.l.m. An ne n'à porchël tl sotbosch generalmënter nia chë richëza de sorts che vëgn dant te atri bosc. Bosc da pinch ciafun incé tla Val Badia, dandadöt ite por la Val dai Tamersc, incér San Martin, cuntra Lungiarü y incér San Linêrt. Gonot ciafun lègns de pinch adöm a peciôs, lersc o cîrs. Le funz de chësc bosc é sön silicat gonot curí dai fostüs *Carex humilis* y *Avenella flexuosa*, sön carbonat da *Carex alba* y *Sesleria varia*. Sön silicat ciafun implü la lisöra *Calluna vulgaris*, granëtes *Vaccinium vitis-idaea*, dlasenes *V. myrtillus*, granëtes dla olp *Arctostaphylos uva-ursi* y trognores de jiníuri/jeniers *Juniperus communis*. Danter la lisöra ciafun ciamò sovënz, *Melampyrum pratense*, *Hieracium sylvaticum* y

La *Daphne striata* é da ciafè te bosc da pinç, vëgn cína 40 zentimetri alta y é saurida da cunësce fòra pur so bun tof.

Solidago virgaurea. Sön corcia de carbonat crëscel gonot *Daphne striata*, *Polygala chamaebuxus*, *Aquilegia atrata*, *Crepis froehlichiana*, *Laserpitium peucedanoides* y dër dainrè i ćialzá dl cuch *Cypripedium calceolus*.

3. Bosc da peciò (pecëis)

La maiú estenjiun ciafa te nesta val i bosc da peciò/pociò (*Picea abies*), che mët raïsc tan bëgn sön fillit de cuarz che sön terac

dolomitics. Les tëmples de gran pert dla val é plü o manco curides da chësc lëgn da püces ghiranzes/ieranzes da pert dal ambiënt. Nia endlunch é le bosch metü adöm la maiú pert da peciôs mo gonot moscedè cun lersc, pinç o cîrs y tla bassa valada incé cun aidins (*Abies alba*). Te val' posc plü basc pôn incé ciafè amesa i pociôs val' lëgns da fëia sciöche p.ej. bedois (*Betula pendula*) y alfri (*Populus tremula*); manëstri (*Sorbus aucuparia*) ciafun cína söl cunfin dl bosch. Te ambiënç

tömi ciafun incé salesc, aunic y lègns da velcenes (*Prunus padus*). I odlagns di peciôs, che fraidësc söl funz dl bosch, ajifichëia (fej gní ajia) la corcia y enviëia íte zacó les sëmenzes de plantes de terac aji sciöche p.ej. le pan dl cuch *Oxalis acetosella*, les dlasenes *Vaccinium myrtillus* i fostüs *Avenella flexuosa* y *Luzula luzuloides* y deplü müstli. Sön corcia da carbonat vëgnel dant gonot mestic y castruns *Rubus saxatilis*, *Adenostyles glabra*, *Clematis alpina*, *Senecio abrotanifolius*, *Moneses uniflora*, *Luzula luzulina* y *Sesleria varia*. Bindebò ríes da ciafè é les orchidees *Listera cordata*, *Corallorrhiza trifida* y *Goodyera repens*. Cuntra la munt vëgn le funz dl bosch da peciôs spezialmënter sön silicat atramënter: i lègns ciafa na forma plü spizada y le numer dles barbüces soi lègns y di müstli vëgn maiú; i ciüfs d'altonn da rüja (*Rhododendron ferrugineum*), i dlasenëis y les müscies (*Vaccinium uliginosum*) crësc plü altes y forma pices brüscs; danter chëstes íte ciòscel sö i festüs *Calamagrostis villosa*, *Luzula sieberi* y *Luzula luzulina*, y i ciüfs *Listera cordata* y *Homogyne alpina*. Son corcia da

carbonat ne variëia la vegetaziun nia tan dassënn tles desvalies zones d'altëza. Plü alalt ciafun gonot *Petasites albus*, *Gentiana asclepiadea* y *Moehringia muscosa*.

4. Bosc da lersc y cîr

Le scalin plü alt dl bosch (2100 - 2300 m.s.l.m.) é formè tles Alpes daíte, püres de prezipitaziuns y cun radiazion solara bindebò sterscia, da bosch da lersc y cîrs. Trami i lègns é plü resistënç a estrems dl tlima co sù cuncurënç peciôs, pinç y aidins, y é da ciafè tambëgn sön carbonat che sön silicat. La relaziun dla partiziu cîr:lersc depënd dandadöt dal degrè de enflus da pert dla porsona. Le confin dl bosch é gonot gnü sbürlé plü albas pur davagné pastöres y prá da munt, y le cîr é ti centenâs passá gnü taié amesa fora y - dandadöt te Gherdëna - adorè da snizlè. Söl funz de chësc bosch ciafun dandadöt *Rhododendron ferrugineum*, *R. hirsutum*, *Vaccinium myrtillus*, *V. uliginosum*, *V. vitis-idaea*, *Arctostaphylos alpina*, *Homogyne alpina*, *Calluna vulgaris*, *Campanula barbata*. Danter i lègns crësc gonot trognores de *Juniperus*

communis, *Lonicera coerulea*, *Berberis vulgaris* y de barantl (*Pinus mugo*). Nia da desmentié é les barbüces carateristiches de chësc bosch: la sort *Letharia vulpina* dal curú ghêl-vërt che vëgn sö dandadöt sön lersc, y la sort *Usnea barbata*, da ciafè sön lersc, cîrs y peciôs.

5. Trognores basses

Da n tëmp formâ prësc suradöt na stricora de trognores basses en “punt” danter confin dl bosch y les pastöres de munt. Chësta stricora á messü tl decurs dla concuista dles mutns da pert dla porsona ti fá lerch - dandadöt sön témplex a pert dl sorëdl - a pastöres pur i tiérs o a prá da munt. Sön silicat (p.ej Munt de mûr, Munt da Rina y Plan de Corones) vëgnel desfarenzié plü sozietês de plantes: te büjes tömies olá che la nëi se mantëgn dî da d'aisciöda dominëia dandadöt i ciüfs d'altonn da rüja, adöm cun dlasenes y müscies (*Rhododendro ferruginei* - *Vaccinetum*); sön spersedes otés untra nord ciafun na sozieté metüda adöm dandadöt da *Empetrum hermaphroditum* y *Vaccinium uliginosum* (*Empetro* - *Vaccinetum*);

sön ciantuns esponüs dassënn al vënt la tégan mà plü fora la picia planta dér demorvëia *Loiseleuria procumbens* y en numer plülere alt de barbüzes, sciöche p.ej. *Cladonia rangiferina*, *C. stellaris*, *Cetraria nivalis*, *C. islandica* (pössel de cioura), *Alectoria ochroleuca* y *Thamnolia vermicularis*. Sön spersedes, olá che al é en iade gnü taié jö le bosch da lersc y cîrs pur davagné pastöra y che aldédaincö vëgn ciamò gonot adorades pur vardè, se él formè na vegetazion a mosaich dominada da sniuri/jeniers y granëtes dla olp (*Junipereto-Arctostaphyletum*). Sön corcia da dolomit vëgn la stricora sura le livel dl bosch metüda adöm da barantli y na vegetazion de funz plü o manco monotonna cun *Erica herbacea*, *Polygala chamaebuxus*, *Vaccinium vitis-idea* y i fostüs *Sesleria varia* y *Carex sempervirens*. Datriai ciafun danteríte incé le tê de munt *Dryas octopetala* y le endemit dles Alpes orientales *Rhodothamnus chamaecistus*.

6. Prá y pastöres de munt

Gran pert dla spersa da munt incér y sura le livel plü alt dl bosch é

Datrai ciafun sōi prá da munt incé i Ciüf de S. Alcerf (*Lilium matagon*),
na planta sot sconanza por süa belëza.

curida da prá che vëgn in pert ćiamò siá, in pert adorá sciöche pastöres y in pert tralasciá. I prá da munt é

cunesciüs lunc y lerch pur süa belëza tratan la floridöra. Le funz é curí dal festü *Nardus stricta* y da tröc ciüfs

cunesciüs, sciöche p.ej. la ciampanela dala berba *Campanula barbata*, l'arnica *Arnica montana*, le stlopët (cancun) prinz *Gentiana punctata*, la raïsc ranziana *G. lutea*, y i ciüfs dal sumié *Botrychium lunaria*. Plü alalt - danter 2400 y 2800 m.s.l.m. - se mantëgnel mâ plü pastöres y framënç de vegetaziun. Sön corcía da carbonat é carateristics festüs *Sesleria varia*, *Carex sempervirens*, *C. firma*, *Festuca pumilia* y *Elyna myosuroides*, y tröc ciüfs de munt bun cunesciüs, de chi che an nen pò te chësc contest mâ nominé valgügn, sciöche p.ej. le tê de munt *Dryas octopetala*, le ciüf da piédli *Pedicularis verticillata*, i brunsins *Nigritella nigra* dal bun tof da vanilia, l'aster de munt *Aster alpinus*, le jalvá mat *Horminum pyrenaicum*, la stría d'aiscioða *Pulsatilla vernalis*. Da nominé é ciämò le gran numer de ciüfs dla familia dles plantes da cosi (*Fabaceae*), che crësc plü saurí sön carbonat che sön silicat. Valgügn ejëmpli é *Hedysarum hedysaroides*, *Oxytropis campestris*, *O. jacquinii*, *Trifolium badium*, y *T. alpinum*. La vegetaziun dles pastöres sön silicat é cotan plü monotonna. Tipics é

dandadöt i fostüs *Carex curvula*, *Juncus jacquinii*, *Luzula lutea*, *Juncus trifidus*, *Festuca halleri* y *Deschampsia cespitosa*, y les tlès *Primula minima* y *P. glutinosa*.

7. Majires di crëps (Majarëis)

Sot ai crëps se formëiel gonot de gran majires, che pëia ía dai parëis ärç y röia gonot cina jö tla val. Chëstes roes alda - adöm cun les conares de deieziun - pro les formaziuns morfologiches plü carateristiches dles Dolomites. Ares ti da alberch a cotan de spezialisç, che stabilisëia da süa pert la majira instëssa. Chilò da nos esistëiel plü o manco dandadöt majires de pera dolomitica, olá che le barantl á na posiziun zentrala dal punt de udöda botanich. Danterite ciafun cotan de sorts, danter l'ater: le pavè de munt *Papaver rhaeticum* y d'atres plantes spezialisades sciöche p.ej. *Leontodon montanus*, *Saxifraga aphylla*, *Thlaspi rotundifolium*, *Moehringia ciliata*, *Cerastium latifolium*, *Linaria alpina* y *Valeriana supina*. Sön majires de silicat, da ciafè p.ej. tla vijina Val de Puster, crëscel *Oxyria digyna*, *Cerastium*

uniflorum, *Linaria alpina*, *Doronicum clusii*, *Geum reptans*, *Achillea moschata*, *Tanacetum alpinum*, *Arenaria biflora* y *Saxifraga oppositifolia*.

8. Raiuns da crëps

I raiuns da crëps vëgn cumpedá prò i habitač plü estrems, deache les cundiziuns dl tlima y dl funz é daspavënt crödies. I parëis di crëps é prësc endlunch stopês da barbüces a crosta o alghes: les stricores fosces

p.ej. jó pur Sas dla Crusc merscia i trus olá che al rogor l'ega y é formades da alghes börnes dla sort *Gloeocapsa alpina* y dl gener *Scytonema*. Söi crëps dles Dolomites ciafun ćiamò cotan de plantes adatades a chësc habitat. Danter chëstes cumpëdun valgün ciüfs a plomac: *Potentilla nitida*, *Androsace hausmannii*, *Saxifraga caesia*, *Minuartia sedoides* y *Carex firma*. Plantes tipiches dles sfësses é *Potentilla caulescens*, la stëra de munt *Leontopodium alpinum*,

Les grifes dl malan *Physoplexis comosa* é en endemit dles Alpes dl süd y un di plü bí ciüfs de nosc raiun. La planta tira sot coles raïsc tles sfësses di crëps, y ara é da ciafè gonot tl parch natural Fanes-Senes-Braies.

Rhamnus pumilus, *Paederota bonarota*, *Carex mucronata*, *Agrostis rupestris*, sciöche ince valgügn endemić dles Alpes dl süd, che á suravit les dlaciaziuns ascognüs tles sfessöres: sciöche p.ej. *Sempervivum dolomiticum*, *Saxifraga depressa*, *S. facchinii*, *S. squarosa*, *Campanula morettiana*, *Phyteuma sieberi*, *Moehringia glaucovirens*, *Achillea oxyloba* y les grifes dl malan *Physoplexis comosa*. Söi crëps da silicat ciafun d'atres sorts tipiches: *Sempervivum montanum*, *S. arachnoideum*, *Saxifraga bryoides*, *Ranunculus glacialis* y *Primula hirsuta*.

Noéles
tl ciamp dla müjiga y
dla leteratöra
tratan l'ann 1995

ir

MOSAIC - NA ĆIANĆIA VĒN REALTÉ

„T'en monn olache valurs desco pêsc, unité y liberté vén tan gonot desmoncês orúnse cun nostes ciancés endespré te vignönn de nos la vëia da orëi cambié - sce nos orun vén na ciancia realté.“ Cösc è le motif co dess atrá la jont ladina y nia mā ladina a ascuté sö les cianties stampades sön cösta plata/vëta dada fòra l'ann 1995 dai MOSAIC d'Al Plan de Mareo, en grup de musiga dandadöt de dlisia, cherié a ativité via dan da 10 agn da Hertha Verra Feichter, na éra adulta cun spirit jonil corsciüda sö te Gherdëna y traćiasada a Al Plan, bona oma pluritalentada de plü mituns, cun

carater altruizëntrich y tal ciamp musical ampla de bunsëns istrutif.

Les ciancés è gnuđes scrites dales componëntes enstësses, danter cöstes, Hertha Verra Feichter, Sabine Federa y Silvia Pitscheider; cösta ultima è responsabla por la maiuranza dai tesć tuć sö y an ne pò sambën nia lascé a pert le componist Lorenz Obwegs de Batista d'Al Plan co á motü na basa de musiga varionta moderna sotéte, co è en funz bun controlé y bun strumontalisé tal contest global dla produziun. Ince sce les ciancés è dandadöt religioses se destanziëia i tesć gonot dala liturgia frëma de dlisia da vigne dé y dal dogmatism strënt. Ensciö él la Oma de Dio co s'la rí empede patí te na via crucis pascionala y le SORËDL portadú dla tlarité tai ponsiers de en jonn tralascé y su (le sorëdl capí desco le lominus dal monn, la dé de nüsc bi dis, teoría dessogü nia tontada a en panteism).

Ince sce les ciancés encündia tresfòra pêsc, ligrëza y credo se destaca i tesć empò ciámò ala fin da en cer' moralism, dèache les melodies ritmiches y multistrumentales ascogn ía la monotonía de parores pordicades a en monn passif desche

le monn dai jogn d'aldédancö en confront ala dlijia podess gní concepi da önn y l'ater.

La vëta/cd á na valüta unica tal monn ladin y foradecá, belo por le fat che les melodïes è originales. I tesć nasciüs fora de en milieu plén de unité y acordanza, le grup MOSAIC, è rić de sciomplëza y de poesía nia tichenada da rimes tradizionales.

La vëta/cd èl sté l'artist ladin Albert Mellauner da Bornech co á iestít cun na söa pitöra, co è spo le coêrtl de döt le sfëi dai tesć.

Ai MOSAIC, dandadöt ai componisć y ai auturs, les miûs congratulaziuns y les miûs aodanzes.

Le proiet s'á merité sostëgn finanziar da plü ënc, danter chisc incé dal'E.p.L.

**FESTA DE 100 AGN MUSIGA
D'LA PLI: REGISTRAZIUN VËTA/
CD Y PUBLICAZIUN DLA
CRONICA:**

Na musiga en troht tradizionala de en picio paîsc ladin co messass, da ti ciaré, soné pordërt en baisl poar o en valzer popolar, co sona endere na ouverture de Carl Michael Ziehrer - tó sö na vëta/plata varionta, publiché tal medemo tomp en liber;

lié adöm êrt astrat-moderna deponta sön en coêrtl dal liber y dla vëta/plata cun fotografies vedles al intern;

cösc ti él garaté dô 100 agn de vita ala musiga d'la Pli sot la direziun de Andrea Daverda y la sorastanza de Berto Rindler.

Le dessëgn de Franz Kehrer arichësc le contest global, sii dal liber co dla cassëta y dla cd, se destanziëia tal medemo tomp da cösc contest, lié tai agn passês a na tradizionalité popolara. I corusc dal sentimont, dla vita näta alza desco les ciampanes dai tenôrs a ci, se liëia ensciö al bröm dal univers defòra da nosc païsc y da nosc monn, pö da jí söifòra très, sce le fosch dla plüra y da mort y dla materia ne arforass la „climax“: empormó ségn tlarësc fòra la armonía entíera dla musiga.

L'idea da enforní ensciö la cassëta/la plata y le liber ne n'è nät nia vaigada, se destaca dla idea tradizionala (da mëter dant na foto dla musiga), lascia tomé incé la saú campanilistica de moda te chisc agn y soraví ai tomps.

Le liber è spës de fotografies, chères co è adöm cun i musiccontri, co les ajuntëia cun sü comentars scrić y cuntês, i dërc auturs dal liber. Ensciö pëia ía la storia dla musiga d'La Pli cun fotografies dal ann 1900 y cun memories cuntades dal fí dal fondadú Jepèle Frontull. Le gran laûr por Felix Ploner da chëie adöm les fotografies, abiné adöm vedli scrić y jí dai musiccontri ciamò en vita a

se lascé cunté da laôta, è gnü premié ala fin cun le liber enstës, en früt bun garaté, sciopl dandadöt por la jont co le tôl tles mans, por döta la jont. Incé sce al è scrit „mâ“ por ladin él düc co è bogn da le lí fòra cun empü de bona orienté: ajunté nen vëgnel atlò en toch (fora dai agn sot le fascism):

Incé le bun dirighënt y deponjadú Gustin Frena á sontí chi dal mano: "Endô en iade è i fascisć gnüs a ciaré dô, sce la musiga sonâ bën i tòc taliagn, mo sambën ái abiné trëi o cater tòc todësc. Atira è gnü cherdé Gustin da jí te caserma a Al Plan. Ara ne foss nia stada tan cròdia, sce Gustin n'ess nia motü man da ti dé zoruch al podesté. Al ea en te' picio napoletan; tlafinada él saltè sön na sela y orea ti ficé le cortel a Gustin; atira l'à Gustin mazé jö cun le pè y sön chëra è Gustin roé te ciamena scöra (porjun).“ - cunté da musiccontri.

Le liber è araté por la jont enstëssa ativa tles uniuns y musighes de nüsc païsc, apolitiches te söes ativités y sonta de endünada y de aorela corta, co á caraterisé l'andamont cultural da 100 agn encá.

Le liber è en arichimënt por la

crónica de döt le païsc y tōl éte la pröma crónica essenziala por La Pli, aspetenn en liber posora döta la storia y vita dal païsc, olache al messará endere ciamò gní cherié l'idea por en te' proiet.

LA CD/VËTA „BALA FANCELA: MELODIES POPULÈRES DLA VALEDES LADINES“:

Cösc proiet pò se resservé le titul de „pröma produziun interladina“. Les ciancés registrades y moscedades tal stüde de musiga SISI-Records a Urtijëi è melodies populares, enterpretades cun na saú desvalía dai trëi grups de musiga co tōl pert: GOLLER Y CUMPIANIES dla Val Gardëna, MUSICONC TRIO de Fascia y GADER ECHO dla Val Badia. La grupa da Urtijëi è la plü originala dal punt de odüda compositif-melodich dles ciancés tutes sö, al grup fascian ti vál l'onù da podëi mëter a desposiziun de döt le proiet le titul de na söa ciancia,

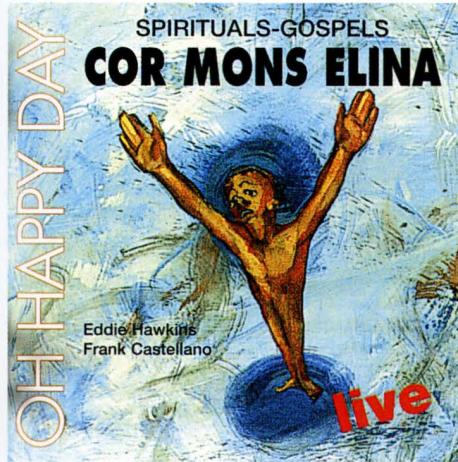
co n'è nia massa tiroleja, nia massa tradizionala, vaigada a pè zot danter mec tonns ete, en moscedoz danter na polca tradizionala y na fantasía emprovisada sólo „steirische“. Le sonadú dai orghi da man, le poët Claus Sorapera da Ćianacëi envënta y vaiga a cösta moda te nüsc raiuns en ritm dér agressif- pestûs, mo ala fin empò tolerant-melodich.

Le grup dla Val Badia, co se arichësc da avëi en majer numer de strumonc y les usc plü altes y fines de düc i trëi complësc, porta dant ciancés melodiches cun tesc variës, danter le jí cola roda de munt, co è en têma nö atlò te nüsc raiuns te cösta sort de musiga, y la noza, co è na festa feter primitiva.

Al ó ester te cösc proiet le grup dla Val Badia cola bela troht completa, co porta ennant tla tradiziun la musiga trep ascutada cheriada da en tomp dai „Originale Oberkrainer“ y dai „Ćiastelans“ dla Val Badia. Le grup GADER ECHO ti dá a döta la cassëta plü continuité, manco fadía y dandadöt manco eletronificaziun dla musiga. Al ne i garëta a cösc grup endere nia ciamò da fá en gran vare adancuntra al'arjunta de na gran popolarité, sii

por la cöpta esperionza da soné adöm o por la flessibla unité de grup.

La plata/vëta è da ciafé sôle marcé, ara è miú marcé co scialdi dötes les atres cassëtes y plates te botëga, ara alda te vigne stöa olache al vën ascuté sö musiga popolara, y è dandadöt ala fin en bun retlam por les trëi grupes co á tut pert a cösc proiet.

OH HAPPY DAY Spirituals - Gospels COR MONS ELINA live

Negro Spirituals: è le cianté religiûs dai Mori. Früt dal contat dla religiun cristian-protestanta cola cultura africana dla popolaziun de corú dla America dal Nord tles condiziuns de stlavité.

Gospel song (gospel=vagnele): se cheriâ tai agn tronta dal Negro Spirituals y gnea archí da desvalies tecniches Jazz. En desferonzia dal Negro Spirituals á la maiú pert dai Gospels en autûr.

Adöm a enterpreć desco Eddie Hawkins y Frank Castellano á le Cor Mons Elina albü l'onú da registré les

ciancés spirituals-gospels y les lascé aldí a en gran publich paejan, tal pröm dér coriûs y scheptich, mo spo dér davert y cialt. Al è da dí, che en te' proiet se basëia por la sort de ciancés religioses sön en gran curaji, sön en stüde ampl de ritm y melodïes forestes y dandadöt sön en spirit universal.

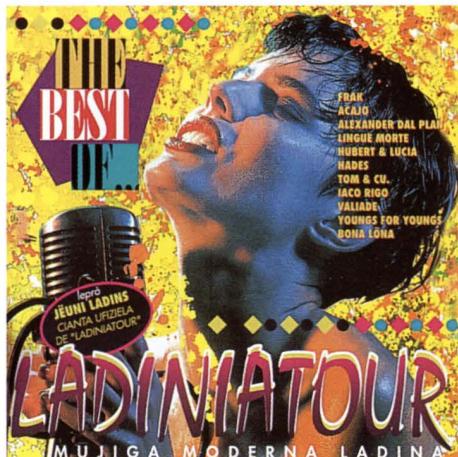
La cd/vëta pò gní vonüda ince defòra dles valades ladines, deache le lingaz cianté è internazional. Le sfëi dai tesć dëida entëne cösc lingaz sce al ess da ester massa sconosciü, deache al n'è nia gnü schivé le tëmp y i cosc da fá les traduziuns ince por ladin.

Les ciancés, nasciüdes en gran pert te en tomp de desperaziun descëda empò entres ciamò la vëia de vita y la vëia de unité de convivëenza.

En lalt i vëgnel spôrt prò ai ciantarins y ales ciantarines, plènes de orienté y de talënt. Da laldé a pert la usc nëta de Ruth Rungger, la usc sensuala de Maria Caffonara, en Ludwig Rungger dagnora jonn y le multitalënt Werner Rungger, i tenôrs y i basc da foredacá, laprò Josef Pedevilla y Klaus Sottsass da Rina.

Le coërtl dla cd/cassëta è gnü fornì

cun na pitöra de Salvester Promberger, artist jonn da Rina, co rapresentëia na dimensciun dér esprescionistica de na porsona, coles mans desche ares tirass döt le corp fora de en büsc sot, sö cuntra en Dio alalt. Na porsona co fej na gran impresciun.

THE BEST OF LADINIA TOUR

12 ciancés contëgn cösc album (cd/cassëta) gnü publiché dan da püch dala Uniun Generela di Ladins dles Dolomites. Le proiet dess présenté y eternisé 12 ciancés de grups desvalís, co á caraterisé les prômes ediziuns dla Ladinatour, la tournee che i ciantauturs ladins y i grups de musiga moderna ladina fej vigne du agn fora por les trëi valades Fascia, Gherdëna y Badia. I grups y ciantauturs che á tut pert é chisc: Frak d'Al Plan de Mareo, Acajo de Urtijëi, Alexander dal Plan, Lungue Morte de Fascia, Hubert y Lucia de Mareo, Hades dla Svizera rumancia, Tom & Cu. de Sëlva, Iaco Rigo da Pliscia/Mareo, Valiades d'Al Plan de Mareo, Youngs for youngs

de Fascia y Bona Löna d'Al Plan de Mareo.

Ala fin ël ciamò de plü grups co cianta la ciancia ofiziala dla Ladiniatour: Jëuni Ladins. La melodía de cösta è de Georg Mussner, le test dal poët Roland Verra:

*Ie ne son nia sche Tu
ma perchël Te rejoni mpo.
Ie ne pënse nia sche Tu
ma ulëssi mpo purvè a Te capí.*

*Ie ne sé chël che Te sëntes
canche Te ies tlo cun me.
Chël che Te proves a me di
che Tu ues me fë capí,
me fë capí.*

*Ie rate che, pudessan
se ntënder miec mé sce ulessan.
Y ie spere datrai che pudessan
mudé chësc mond defin, defin
cun amor, legrëza
cun dut chël che sention
te nosc cuer dedite, te nosc sentí*

*Tulëve pu dlaurela de Ve
fermé n mumënt cun nëus,
Ve fermé mo mpue pra nëus ujins,
Jëuni Ladins.*

La Ladiniatour è na manifestaziun dër aprijada te dötes les trëi valades, i salamënç è dagnora plëns. L'idea de Georg Mussner è gnüda realté dan da set agn y á porté cösc proiet ala majera manifestaziun regolara danter les trëi valades ladines. En bel iolan a Georg Mussner y ales porsones atives te cösc ciamò, co è ciamò dër jonn da nostes perts, mo belo garantí por le dagní. Al è en sëgn che la musiga moderna s'adatëia a vigne lingaz y le ladin è en lingaz ví y ince trep jonn.

Dlungia me

*Dlungia me tlò ái val' ciöf mefodér trać ía
na ciampanela y val' faidl
en ciöf sägn de vita sägn de gran ligrëza
cösc adori por la bona löna te kösc post
foresto*

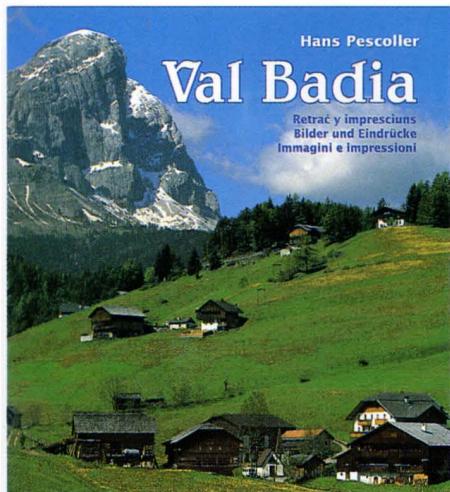
*söla sëra ciántai ince tlò i vici val' picio
rü áldon ince tlò rauscenn
döt döt en musiga mo le sonn de döt
kösc mo sa cotan foresto
ne sun bun da le tó sö te mio cör
al ne va nia tan sot desco a ciasa
olache le lingaz sona tan bun
enlò posta spo avëi na bela cîra tlêra
spo poste aldí la parora de cör iolan
sc'te ti scinches val' a zacai
magari en ciöf sägn de val' de gran
mo nia se desmoncé
da le méter adonfrësch
döt döt è musiga ...*

HUBERT & LUCIA

La valüta de kösta cd/vëta sta tla finëza da controlé la usc cola melodía y la poesía dles parores, co esponëia gonot sentimonç magari romantics y trep d'ancrésce. Kösc ne ti aroba endere nia la valüta al proiet, co è en unicum tal scrí y ciánté ladin, zënzater en proiet fin-sensibl, delicat y popolar-plajôr.

Atlò vëgnel aporté en test eternisé sön la plata publicada.

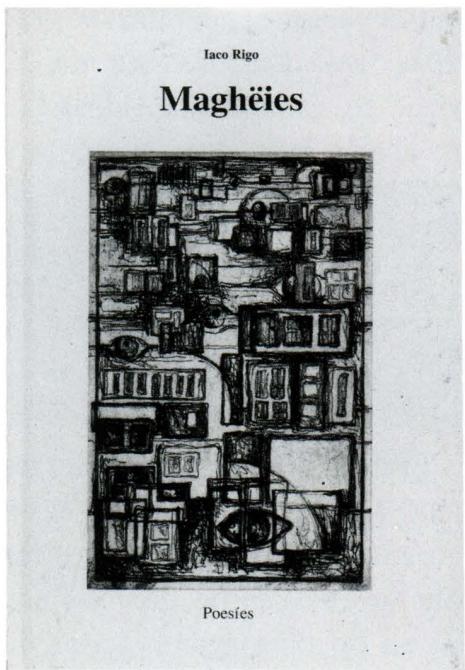

**RETRAĆ Y IMPRESCIUNS
PORSORA LA VAL BADIA -
Fotografies de Giuvani Pescoller
da S.Martin de Tor - en liber dé
fòra DAL E.p.L.**

Incér 300 fotografies contëgn chësc liber. Dô na cûrta introduziun porsora la storia de nosta valada de Lois Crafonara pëia ía la seguënza dles fotografies de Giovani Pescoller. Les fotografies vén fòra de en laûr de plü diejims d'agn y dëida cunté porsora nosta jënt, les tradiziuns de nosta jënt, nostes muntes beliscimes y söes cîres tles sajuns ia por l'ann y tai jüc de ambríes y sorëdl. Al ê gran

ora da publiché en te' liber, co dess dè n cheder ampl de nosta vita da vigne dé, da laôta cína aldédancö. Le liber è incé davert ai todësc y taliagn, deache les dedascalíes ai retrac è te trëi lingac. Ensciö ciafa finalmënter incé la Val Badia so liber príncipal de retrac copienn atlò en sich l'ejempl concrêt dai Gherdënes y de atres vals de Südtirol.

Ci che le liber ne dess a dötes les modes nia ester: en album o en enventar de crëps y contrades nia plü presëntes en bel dé encér nos ía, na documentaziun storica de üsanzes y tradiziuns pordüdes tal tëmp, l'ultim testamënt de en monn empü massa antenat, ormai da lascé sö, ajache al ne porta nia plü le davagn da vigne dé nezesciar y la richëza. A Giovani Pescoller, che á publiché bele agn alalungia incé te pratiches todëscs y brosciüres da ji a crëp söes fotografies spontanes, i miûs complimonç y les plü sinzieres aodanzes por so hobby.

MAGHËIES - Poesías de Iaco Rigo, liber dé fòra d'aisciöda dal 1995 dala Uniun di Ladins dla Val Badia.

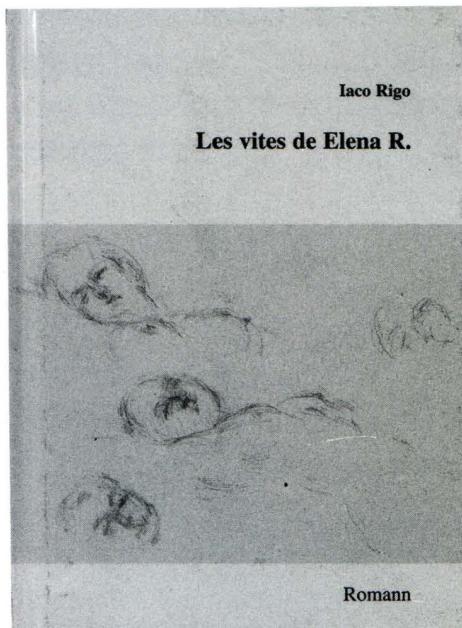
Le poët Iaco Rigo conësci belo da valgügn agn, da canche al fajea le sorvisc zivil pla Crusc Checena a Porsenú, cun mia gran morvëia y plajëi, ál tut sö contat cun me mo scrienn. Al á en bun stim, al è sciopl y nia compliché y sá da cunté y mëter jö les côsses dla vita te na maníera dër efiziënta, tléra y rodunta, sonza fá mile ôtes encér i problems ía y les situaziuns ch'al encunta, al è caji y têms dla vita co

n'è nia mâ i sü, al á la forza, le coraje y soradöt l'amur da i mëter sön papier, al è dessogü merit de söa gran ispiraziun y entuiziun, al le fej dessogü incé por so bojügn daéte, mo al è incé en at de gran altruism en vers les porsones co vir encér él ía, le monn co le zircondëia y le stimolëia, al ó dé ennant, al ó daidé cun gran talënt y fadía, t'en monn oláche la poesía pöis sii morta, oláche i scriturs, i dërc, ne scri; nia plü, i chi co vën publichês, è manajës da manager, co tofa le sogü davagn, t'en monn oláche les telecomunicaziuns de massa oress sostituí le papier stampé. Iaco è en poët de raza, manager de se enstës, patrun de söa arma, delicada y sensibla, söes poesías è gonot plü lunges y gonot dër cörtes, mo ci co è lëite chël büta y basta y avanza, por les lí mëssun se té dër dlaurela, ester calms, nia soraponsier y nia dessenës, spo podará vignönn ciarcé la mí y incé le fié de söes tizes, se ciarié sö sü ragionamonc, co n'è mai deliri, mo coi pîsc ia por tera y les raïsc sotes y stersces, sambën, por lí y capí Iaco mëssun avëi coraji y sinzirité, porciodi ch'al se pîta en spidl oláche nos düc canç s'odun y se arconesciun, le lí mâ por curiosité

n'è por nía, enlò ël miú nia le fá, le lí por podëi le critiché y le bagatelisé n'è nino nia da aconsié, porciodi che an se dess mâ la sapa jö por i pîsc.

Con cõstes parores ne n'ái dio nia ciámò caraterisé Iaco Rigo, al é mâ en tontatíf; co che al é y chê ch'al é, sá mâ Iaco, o al proa da gní lassóra, dessogü ël na porsona nobla; cun la meseria de mies capazitês, y zonza falza umilté, ái enscio proé da le presenté.

Paul Zardini, Al Plan

LES VITES DE ELENA R. - Romann de Iaco Rigo

Al è en romann sön 152 plates, motü adöm da 20 capitui. Le romann è gnü presenté ai 04.10.1995 a Balsan, ai 05.10.1995 a Uritjëi y ai 06.10.1995 a La Pli de Mareo. Le coërtl dal liber è enforní cun en dessëgn dal artist Lois Anvidalfarei de Ćiaminades de Badia.

„Les vites de Elena R.“ è na storia d'aldédancö, co se porta prò a Pliscia, a La Pli y a Balsan. Dèache Elena crësc sö da sora cun so pere a desman dal fracac y dla ciüté se desfira söa pröma jonëza tai soms

de söa fantasía y imaginaziun de en dagní malsogü, che ara ciafa da ciarcé plan plan tal crësce dai agn y tal madorí de söes formes corporales, co sará spo en oget por emané na personalité sterscia y capazia, co è en lereté malsogüda y massa zértia. Ara desfej so monn da paur y è bona a kösta moda da se profilé en confrunt a en monn kommerzial modern, lëde y ampl de ciüté. Ara manaçia endère sot te söa cariéra da perde te kösc milieu en confrunt a so ambient plü stront de vita, en confrunt a söa familia y a se enstëssa daéte. Sce la fortüna ne la daidass fòra; en desferonzia al destin cröde, co â tichené na vita alalungia so pere Vigile.

Fora dal Cap. VIII

Dô da valgûgn dis da doman a bonora roâ le postin a La Pli.

Al loâ fòra d' auto archirté ía söla Gran Plaza da La Pli. Con en vare snel ciapâl sö unutra la Gran Časa. Enlò jël da porta éte.

Al plöea en chël dé alalèria.

Encér dlilia ía s' âl lascé jö en ćiarü büsiont, co s'armerea spo a jops danter les frabiches vedles de païsc söifòra y s' alzâ eteissö por i près zonza corú.

„Al è en telegram da dé jö,“ - dijêl a Berbora.

„En telegram?“

Le müs de ëra gnea gram y plën de morvëia.

Ara sotescrièa la recioiüda y le postin sparía endô da porta fora y lasciâ gní éte por val' secunç le sonn dles stracéies co tomâ da âra da têt posoces jö söl' asfalt.

Berbora dauría cun prescia y coriosa la coperta y liea.

Ara tremorâ tai dëic dles mans deperpo che la zetola ti tomâ fòra dles mans. Ara se sontâ dô furn y se stopâ le müs coles mans. Por tlarí kösc momont taiont y bort, a chël che ara ne cherdea nia y demanco ćiamò ala lereté dal telegram. „Stefo è mort?“ Ara corfâ dô la zetola dan ëra ia por funz y liea danö .

Al ea vëi ći co ea scrit.

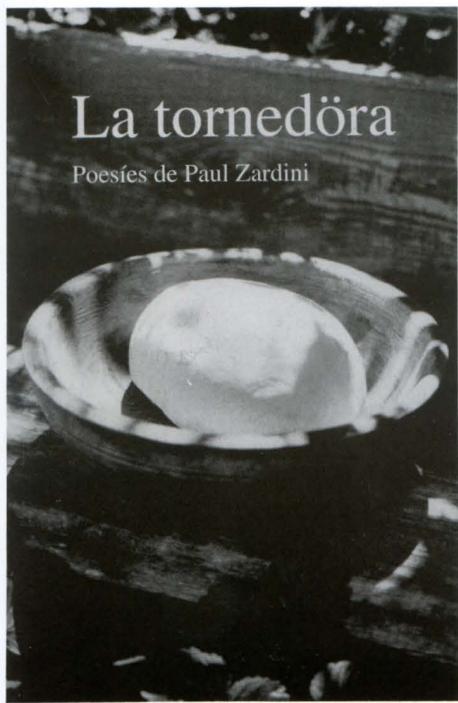
Te chël sonâ le telefon. La noëla n' ea empò nia da créie enlò, mo empò ëra vëi. Ara saltâ fòra sot la plöia y cherdâ:

„Aiüt, gnide zacai!“

Al se dauría cá na porta tla ćiasa iaissö delâ y al saltâ adalerch na ijina, belo cotan tai agn se daidenn cola maza storta desche ara ess te söa prescia büsionta mâ plü stracé dô les iames.

„C' êl pa, Berbora?“

„Stefo, ći spaont ...“, - ara jea endô da porta éte, l' ijina éte dô ... „Stefo è mort,“ - barbotâra y ségn metêra man da bradlé y da süsté.

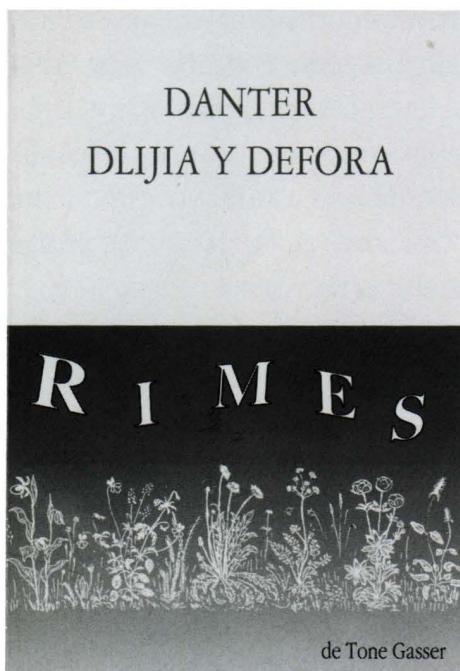
LA TORNEDÖRA
Poesías de Paul Zardini

Les poesías de Paul Zardini á zacó val' de taiënt y agü. Al n'è nia tan la ironía, tresfòra presënta, co ascogn ía i sentimonc y i momonc depressifs de certes poesías contegnüdes te cösc liber, bën endere la cörtä descrizion picanta y poetica te poesía a forma lëdia, ala fin empò ritmica. La saú finala dô avëi lit la poesía è zënzater criticanta, co chir zacó na müdaziun soziala de en monn massa modern y sotissóra, spazüs te nüsc raiuns. P.Z. è bun da

desmostré che poesía pò ester liada en gran pert a conzeziuns de vita y a na filosofía personala, sce an conscidra incé le fat che la filosofía positiva le saula ala fin da na monotonía destruënta gonot presënta tla vita.

Picera stëra

*Te sëres beles tleres ti ćiari sö
y ponsi a chë plü picera.
I ponsi al infiní y al'eternité
y sëen, t'en iade, èl mio cé co
ne laôra nia plü, i m'empëii en
zigaret, m'an jüti sö en goto
y ti ćiari a chës neores börnes,
tratan che daïte mo sonti batü.
Spo ponsi a Dio, ales animes
trapassades y mo sta atira miú.*

**DANTER DLIJIA Y DEFORA -
RIMES DE TONE GASSE**

Belo le titul sorandé al liber, co á en bel format, nes dij trep sora le contegnü dal liber. L'Uniun di Ladins dla Val Badia á coü adöm les poesies en rima de Tone Gasser, les á partides éte bun tal contest global. Les poesies è gonot dér ritmiches y va bun a orëdla, manaçia da tomé éte tla poesia tradizionala, mo è empò deplü: ares è gonot enténtes cun parores beles morjeles, ne n'è nia rünades da pasciun ampla, da aggressivité agüda, da credo religiüs

massa dogmatisé ti tesć; ala fin plêjeres dér, ares á na saú dér ligherzina. Trepes poesies y nó mâ chères de dlilia pôn incé tó cá por les ajunté cun melodíes.

Möta cêra

*Möta cera, dam' la man,
ségn adöm porvuns' chësc bal,
spo a pér dér bel se sal!
Öjet' flinch a roda:
un y dui y trëi y cater
var sön vare indolater,
un y dui y trëi y cater,
o te pléjel forsc en n'ater?*

*Va y tol le guant de lüch,
inforñesc to cé de ciüf,
to bel müs intënj de füch!
Öjet' flinch a roda:
un y dui y trëi y cater
var sön vare indolater,
un y dui y trëi y cater,
o te pléjel forsc en n'ater?*

*Prësc bel vëgnel da doman,
i te dá indô tüa man,
möta cera, bel dilan!
Öjet' flinch a roda:
un y dui y trëi y cater
var sön vare indolater,
un y dui y trëi y cater,
o te pléjel forsc en n'ater?*

Indesc

Calënder 1996.....	5
SALÜĆ LADINS	40
SCIÖCHE LE CALËNDER LA VËIGA DANFÒRA	42
L' FI PORDÜ o L'BAU DI FORGNUNS.	48
Recordanzes de tèmps passá (fotografíes)	80
La Val de Misdé	98
Recort por Mëda Notburga Obojes-Vollmanmn, êfom de Mareo (1919-1994)	99
L' misciuniar da Ćialaruns P.Enrico Valentin (1921 - 81)	101
Sconè tröp y stlopetè püch	108
L' striun da Murin	116
La vegetaziun dla Val Badia	133
Noéles tl ćiamp dla müjiga y dla leteratöra tratan l'ann 1995	147

**Les fotografíes a plata 2,139,142 y 144 é de Vito Zingerle;
chères a plata 14,20,26 y 38 é de Giuvani Pescoller.**

INSERAĆ

**Sparagné n'é nia en tru saurí. Mo al paia la mëia.
Cun na banca dinamica che Ves sta pormez.**

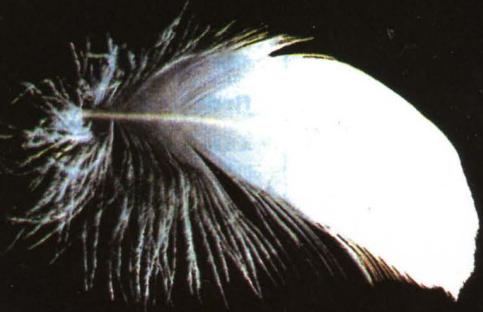
Banca Populare de Südtirol

Nos Ves dauriun le tru.

HÖTEX

die feine Art seine Gäste zu betten

BETTWÄSCHE BETTÜBERZÜGE FLACHBETTEN
DAUNENDECKEN FEDERBETTEN POLSTER
MATRATZEN FEDERNREINIGUNG KÜCHENWÄSCHE
BADEWÄSCHE TISCHWÄSCHE

multiwerbung bruneck / artphoto bruneck

HÖTEX

HOTEL TEXTIL

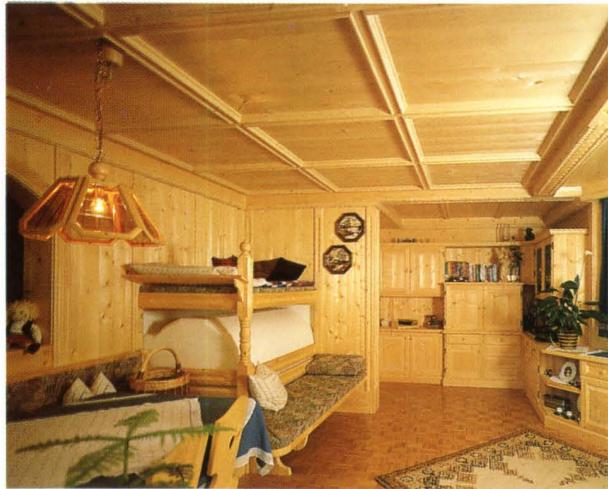
GMBH & CO. KG

HOTEL TEXTIL ENGROS

Andreas Hofer-Str. 5

39031 BRUNECK

Tel. (0474) 84424 - Fax 84425

 MÖBEL LADINIA OHG/S.n.c.

PROIETAZIUN Y AREDAZIUN INTERNA POR
HOTÍ, PENSIUNS Y PRIVAĆ

39030 LA VAL
Pindrô Raiun artejanal

Tel. (0471) 843152 - Fax (0471) 843225

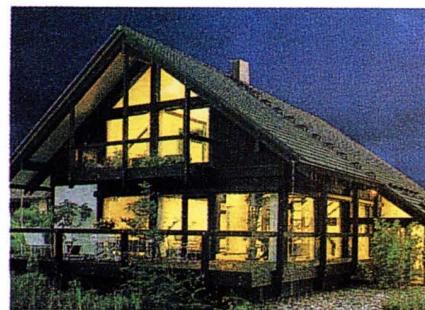
Wärmstens zu empfehlen...

Naturfaser als Wärmedämmung! Es geht auch ohne Chemie. Ob Sie nun neu bauen, um- oder ausbauen, **isofloc** lässt sich bestens einsetzen. Die natürlichen Zellulose-Dämmflocken werden durch einen Luftschlauch sauber und lückenlos in jeden Hohlraum eingeblasen. Mehr darüber erfahren Sie von unseren Fachleuten.

172

isofloc

Gesunde Wärmedämmung

BAUMEX
Baustoffe und FliesenI-39031 Bruneck, Johann-Georg-Mahl-Straße 34
Tel. 0474/555600 Fax 0474/555755

Corusc Lacs Lasöres

en gros +
en détail

DEMATTIA snc
39031 Bornech - Str. M. Pacher 8
Tel. 0474/555595 - Fax 0474/555601

PORTINES TLES VALADES LADINES

LA ILA •▲

tel. 0471/847057 - fax 0471/847281

SAN CIASCIAN •▲

tel. 0471/849479 - fax 0471/849272

URTIJËI •

tel. 0471/796262 - fax 0471/797535

SANTA CRISTINA •

tel. 0471/793171 - fax 0471/792247

CORTINA D'AMPËZ •

tel. 0436/866248 - fax 0436/866247

MOENA •

tel. y fax 0462/573153

POZZA DE FASHA •

tel. 0462/63187 - fax 0462/63260

Portines cun ● Bancomat ▲ Automat baratavalütes

Banca de Trënt y Balsan

LECABLOCK - 3 fach gut!

1. Der **Regenwasserspeicher** ist die Umwelt-Idee.

Damit haben Sie

- weiches Gieß- und Brauchwasser
- Sie sparen Trinkwasser
- und Abwasser-gebühren

Ökonomisch & ökologisch!

2. Lecablock, der Baustein mit eingebauten Vorteilen.

Er ist

- feuerfest
- wärmedämmend
- feuchtigkeits-abweisend

Mit LECABLOCK sind Sie in besten Wänden!

3. Das **Pflastersteinprogramm** ist eine echte Schau.

Die Steine sind

- vielseitig
- formschön
- unverwüstlich

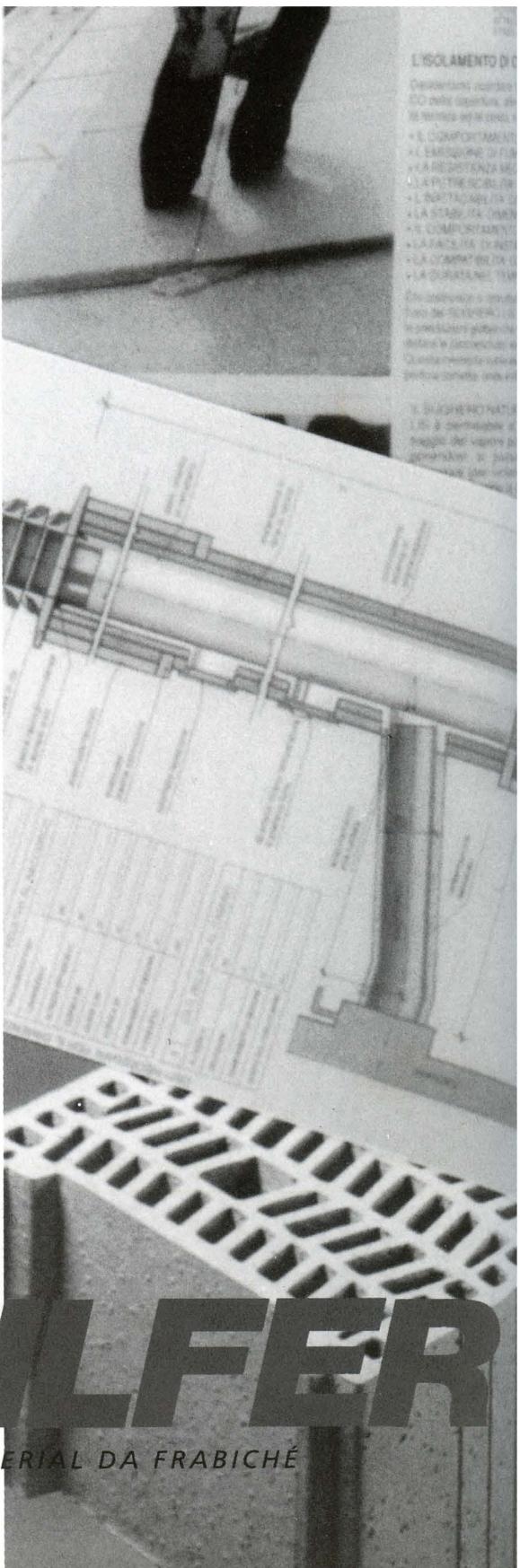
Garantiert ein starker Auftritt!

Natürlich-Naturalmente
LECABLOCK

Lecablock GmbH
39030 GAIS (BZ) Industriezone
Tel. 0474/504113 - Fax 0474/504393

*Le material da
frabiché
ciafëise dala firma
EDILFER
di fred. Sartori*

EDILFER

FER Y MATERIAL DA FRABICHÉ

EDILFER SNC

39030 San Laorenz • Str. Bornech 5
Tel. 0474/474555 • Fax 0474/44580

ALBERGO - GASTHOF
Gader
LONGEGA - ZWISCHENWASSER

Ostaria Gader

Longega

AÓDA A DÜĆ DĒR EN

BUN ANN 1996

M A R K E T **R I C H A R D**

Longega

Alimentars
Souvenirs

de vigne sort
d'autres cosses

Bomboles dal Gas

Foliec
Guant

FIRMA COSTRUZIUNS • MATERIAI DA FRABICHÉ • ĆIAVÉ GRUNT
IMPRESA COSTRUZIONI • MATERIALI EDILI • MOVIMENTO TERRA
BAUUNTERNEHMUNG • BAUMATERIALEN • HOCH- UND TIEFBAU

TRASPORT CUNTRA D'ATRI
TRASPORTO CONTRO TERZI
AUTOTRANSPORTE

PINIS, 32

39030 S. MARTIN DE TOR (BZ)
S. MARTINO IN BADIA (BZ)
ST. MARTIN IN THURN (BZ)

TEL. 0471-523134
AUTOTEL 0337-451489
FAX 0474-523463

TISTLARÍA
de MOLING AUGUSTIN

Zona artejanala Pidrô, 288
39030 LA VAL (BZ)
Tel. (0471) 843290 - Fax (0471) 843301

Sce I aduréis na "stüa, čiasadafüch o čiamenes"
gnide a se ciafè, por che i pudunse Ves acunsié.

Inče por l'aredamënt de Vosc hotel o pension
sunse gion a Vosta disposizion.

Ich steh' auf Sieger

Prämiert als das beste Fenster beim nationalen Wettbewerb.

**Südtirol
FENSTER**

... Entscheidungen fürs Leben

39030 Gais (BZ) Industriezone Tel. 0474 - 504257 Fax 0474 - 504455

CANCHE ARA SE TRATA DL BAGN

Sön na mostra con na
largöra de 1000 mq
Ves mostrunse n gröm
de poscibilités.
Baiéde cun nos
o cun Osc monter.
Nos sun partner.

INNERHOFER

COMERZ AL INGROS POR INSTALAZIUNS
DE BAGNS

Bornech, Strada Dante 1
Tel. 0474/85133

PASSUELLO
ÖRI DA SCIALDÉ

PERCA - PERCHA (BZ) - TEL. 0474/401185 (2 linee) - FAX 0474/401383

PUZENÈ LE GUANT DA »**Albert**«
TEL. 501067 - AL PLAN DE MAREO

SIËIA Y
COMERZ DE LIGNAN

DE VIGNI SORT DE
LIGNAN DA FRABICHÈ

BAUHOLZ^{KG}
d. CLARA FERDINANDO

LUNGIARÜ - TIES nr. 2
39030 San Martin de Tor (BZ)
Tel. 0474/590090 - 590108 / Fax 590090

Castlunger Alfred & Co.

S. MARTIN

Zona Artejanala Nr. 58

Tel. 0474/523400

Fax 0474/523400

Fej laurs de fer, de brom y latun, de ram y inox (döt batü a man) por cíases privates, hotí y botéghes; feriades de finestra y de porta, crusc da mort; de bel patúc por inorní la cíasa y por sciuncundes. Fej incé massaríes de fer por paurs.

RENDEMETZ S.r.l.
G.m.b.H.

ÖRI DA SCIALDÉ DL'

Agip

PIDRÔ - BADIA (BZ)

Tel. 0471/843133 - 843170

Butëga

SPORT KOSTNER

Kostner Walter & Co. Snc

Corvara

Tel. 836117

**Articui de sport – CONFEZIUNS
Folieć y Suvenîrs**

De vigni sort de roba – Mangiarìa

FIRMA

Tistlaría

MIRIBUNG PAUL - PIDRÔ / LA VAL

Zona artejanala - Tel. 0471/843288

**De vigni sort de mebli sön mosöra
stöes - ćiasadafücs - ćiamenes**

RESTORANT y PIZZERIA "L A M A J U N " a L A I L A
Tel. 0471/847030

olivetti

Firma
Luigi Marchetti s.r.l.
Bornech, Strada da Türesc 8
Tel. 0474/555536

MASCÎNNS DA FOTOCOPIÈ

TELEFAX

CASSES DA REGISTRÈ

COMPUTER

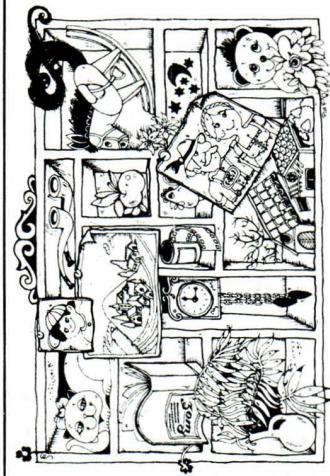
MATERIAL POR OFIZE

MEBLI POR OFIZE

SOFTWARE

VISITATE BESUCHEN SIE
SOUVENIR - FOTO
 S. VIGILIO DI MAREBBE · ENNEBERG

Tel. 5 12 56

articoli sportivi - Sportartikel
 abbigliamento sportivo - Sportbekleidung
 articoli da regalo - Souvenirs
 giocattoli - Spielwaren
 articoli fotografici - Fotoartikel
 artigianato locale - Heimische Kunst

GATTERER

DRAPAMËNTA
 POR ABITAZIUN

Str. Zentrala 34 - Bornech

GATTERER

BLANCIARIA

Str. Zentrala 64 - Bornech

GATTERER

MEBL

Str. A. Hofer - Bornech

GATTERER

CORAN & MODA

Str. Zentrala 35 - Bornech

Autoradio - Implanç d'alarm

PUMPES A INIEZIUN
SÎS ELETTRICHES

GROHE
MARTIN
ELEKTRO · DIESEL

39031 BRUNECK - Schornweg 4
Tel. 0474/55 44 20

Die gute Werkstatté

**Butëga dai
Ćialzá**

H. FALK

Strada Zentrala de Cité nr. 7
Bornech - Tel. 20803

**Ćialzá por vigni bojügn
Reparaziuns!**

**Le
tanch**

vërt...

da mët' te tera

KAMMERER PETER & SÖHNE OHG

39030 Chienes (BZ) - Via Val Pusteria, 15 - Tel. 0474/565317 - Telefax 0474/565061

Cisterne a doppia parete con vetroresina, tubazioni, cisterne per acqua potabile
Mit dem KONTROLLGERÄT (AUF ÜBERDRUCK) ASF D9, welches von der
Autonomen Provinz BOZEN homologiert ist.

C. AMBACH

OHG
SNC

B U T È G A E L E C T R O - T E C N I C A
B O R N E C H

Strada Zentrala nr. 62 - Tel. 55 52 39

Se pîta

Aparaç Radio y Televijiun de marches talianes y forestes - Hifi -
Magnefonns - Mascinns da lavé y dlaciadoies - Plumac electris y
aparaç da assüé i čiavéis - Mascinns dal caffé - Aparaç electrisc da
to jö la berba y düc i atri aparaç electrisc - Videoteca + Videofilm
(venüda y imprést)

VIDER Y PORZELANN
MASSARÍES POR ČIASA Y ČIASADAFÜCH, HOTEL Y USTARÍA
PATÜC DE ČIASA
COSSES D'ERT POR LA ČIASA
ARTICLI POR SCINCUNDES

K. NEUHAUSER

BORNECH - Tel. 0474 / 55 52 97

CHRISTIAN PEZZEI

BORNECH - Strada Michael Pacher - Tel. 55 58 11

ARTICOLI DE GUMI Y DE PLASTICA:

Slauć y massaríes d'urt
Sistems por bagné surá y urt
Patük da fá blëita y i.i.

39031 BORNECH (BZ)
Plaza di Capeziners nr. 9
"Palais Mondschein"

Tel. 0474/555718 - 554730 - Fax 0474/554730

J.Schönhuber S.r.l.
GmbH

39031 BURNECH - Tel. 0474 / 55 44 25

LA BUTEGA SPEZIALISADA:

- pur bel porzelann, pur spidl fin y arjënt ütl pur ciasa,
- pur patüc da rì da fà blëita.

L'HOTEL SERVICE

a prîsc basc, bona qualité y in gran lîta.

TÜRENWERK KIENS

G.m.b.H.

S.r.l.

ÜSC - PORTES

Tel. 0474/565225 - Fax 0474/565105

ELECTRO OHG/snc

RADIO MAIR - Bornech

Tel. 55 52 47 - Strada Zentrala nr. 70

BUTËGA SPEZIALISADA POR:

Radio
Televijiun
Implanç stereo

Mascinns da lavé
Dlaciadoies
Forgurêts a gas y eletrics

Gran lîta de plates, compact y cassëtes de musiga

A CALFOSCH

DLES MIÙS MARCHES
DE CONFEZIUN Y ĆIALZÁ
POR L'SPORT Y TËMP LËDE
MODA LOCALA
SNOWBOARDS

PASTICCERIA - KONDITOREI

R. WINKLER

BORNECH - Strada de Cité 9
Tel. 0474/55 56 35

Tortes desvaliès por noza - complì i agn - sant inom
Gran lîta de checs (biscoç) faç te ciasa

PLONER Snc

de Ploner Pio & Co
39030 Pederoa 162
Tel-Fax 0471/843120

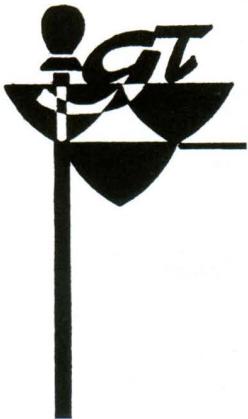
- fej laûrs da spangler sön têt*
- mët sö finestres de têt*
- fej bandes por l'ega ćialda*
- fej vasches de ram por ciüf*
- desdlacia condütes dal'ega*

Sport Tony

LAILA

Tel. 0471/847026

Confeziuns - Guanć "Trachten" - Roba da mangé
Articoli de sport - Chertes y Folieç

Canche urëis dorturé sö la ćiasa, sciöche:

- depënje les talares
 - fá bela la falzada
 - o incé mëter ite d'atri func
 - y fà stramëses de plates de ghips
- cherdéde la firma de

GUIDO TAVELLA

LA VAL - Tel. 0471/843116

LAILA
TEL. + FAX 0471/847005

Pezzei Hubert
Sculptores te legn

Gstan Nr. 11 - 39030 LONGIARÜ - Tel. 0474/590105

verginer
di Verginer Alfred & C.

LAÜRS DE COSTRUZIUNS Y URBANISAZIUNS

Raiun artejanal 55/A
Tel. 0474/523399 - Fax 0474/523035
39030 SAN MARTIN DE TOR (BZ)

RI · CATALOGS · REVISTES · ZAITES · PROSPEC · CHERTES · CALËNDRI

PRESSEL
LA STAMPARIA.

PRESSEL de VITTORINO DIANIN & C. SNC · STRADA ROMA 69 · BALSAN · TEL 0471-202037 · FAX 0471

Castlunger Carlo

Feur artistich

San Martin de Tor N. 18 - 39030 (BZ) - Tel. 523234

Fej laûrs de fer batü, de ram y de latun
scioche löms, ores de metal laurè,
cintônes por guanć da zacan y tan de atri
pici laûrs de artejanat artistich

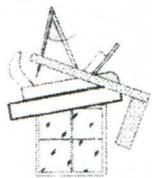
Tescere d'ert

G A I D R A

de Iaco Schuen & Co. OHG/snc

PEDEROA

Tistlaria

CLARA ALBERTO

Longiarü 105/a

39030 San Martin de Tor

Tel. + Fax: 0474/590061

Aredamënč y
seramënč sön mesöra

Cialzá
Thomaser

Thomaser Christian

39031 Bornech - Strada Zentrala 23
Telefono 0474/555584

L'miù dal lat
dai mesc da munt
dla Val de Puster
y Badia/Marò

MILCHHOF BRUNNECK
CENTRO LATTE BRUNICO

NEW

FIAT BRAVA.

FIAT

Moser.
FIAT
Bravo.

Fujines autorisades:

LA VAL:

Albert VALLAZZA

LAILA:

Franz ROTTONARA

LA LÎTA.

NEW

FIAT

CASSA DL SPARAGN

Sôles ônes dla cultura